

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر (مضمون)

فراق هاليپوٽو

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

(مضمون)

ليکڪ

فراق هاليپوٽو

پراڻ پبليڪيشن جهڙو

2018ع

حق ۽ واسطا اداري وت محفوظ

ڪتاب جونالو: جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ليکڪ: فراق هاليپوٽو

موضوع: مضمون

چاپو: پهريون

تعداد: پنج سئو

سال: © 2018ع

ڪمپوزنگ: يلجي پيل، راول هاليپوٽو

لي آئوٽ: علي جان لغاري

ٽائٽل: عظيم ڪنير

ڇپيندڙ: پراڻ پبليڪيشن جهڙو

فون نمبر: 03002382699

03002682036

قيمت: 300 روپيا

ارينا

سائين تاج جويي

۽
پڳونت ناواڻي
جي نانءُ

سٽاءُ

- اداري پاران 6 محب پيل
- مهاڳ 7 خليق ڳڳهيو
- پنهنجي پاران 19 فراق هاليپوتو
- پهريون پنڌ پهاڙن جو 22
- چٽيل پنن جو سرمو 36
- هڪ اڪيلائي جي لکيل اجتماعي تاريخ 42
- هڪ متضاد، منفرد ۽ نامڪمل شاعر 62
- هيڏا موتي جهول ڀڙا؟ 68
- ٿر ٿڌا ساهه ڪٿي ٿو 75
- ”هاڻ الزام ڪي نوان ڳولهيو“ 78
- سفيد وحشي کان ڪاري وحشي تائين 86
- تيليءَ جهڙي لهجي اڳيان ٻرندڙ شاعري 90
- سنڌوءَ جل تي باڪ هئي جڙ 94
- گيتن ۾ وڃائجي ويل روح جي ڳولها 99
- آئون جا نينهن ڪڪي آهيان 104

- 109 سُڌ وڃائي سُرندو سوريان
- 115 ذات منهنجي ٿي لتاڙي ڪائنات
- 121 ڪنڀين جيئن ڦٽي آيل شاعري
- 127 هڪ بوند جو مصور شاعر: احمد سولنگي
- 131 ”نه“ چوڻ جي جرئت ڏياريندڙ هڪ ليکڪ
- 134 مينهن ۾ وهنٽل شخص ۽ سندس شاعري
- 140 نهارن ۾ نديون آهن
- 145 ڪويتا کي آئينا اڀاريندڙ شاعر
- 152 هر دؤر ۾ رنده رهندڙ شاعري
- 160 آتو گراف پليز.....!
- 168 دل کان دل تائين سفر ڪندڙ شاعري

اداري پاران

سنڌ جي پلوڙڌات ڌڻي شاعر ۽ ليکڪ فراق هاليپوٽي جو قلمي پورهيو هن ڪتاب کان اڳ پر به سنڌ اندر شاندار موت ماڻي چڪو آهي. ان جو سبب اهو آهي جو پڙهندڙن جو وڏو حلقو کيس مڃتا ڏي ٿو. پراڻ پبليڪيشن جهڙو پنهنجي وس آهر سنڌي ادب ۾ شروعاتي وڪون کڻي اڳتي وڌي رهي آهي. ان ڪوشش جي هڪڙي ڪڙي سنڌ جي پلوڙ ليکڪ ۽ شاعر فراق هاليپوٽي جي مضمونن تي مشتمل ڪتاب ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ شايع ڪري توهان جي هٿن تائين پهچائيندي دلي خوشي محسوس ڪري رهيا آهيون. ڪتاب ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ ۾ مختلف شاعرن ۽ اديبن جي شاعريءَ ۽ شخصيت تي ليک شامل آهن. جيڪي وقت به وقت اخبارن ۾ پڻ شايع ٿيل آهن.

پراڻ پبليڪيشن جهڙو جي اها ڪوشش آهي ته سنڌ جي نئين نسل جي سگهاري مطالعي لاءِ علم، ادب، فلسفو، سياسي ۽ سماجي شعور، شاعري ۽ تاريخ جي موضوع تي نهايت ئي معلوماتي ترقي پسند ۽ انقلابي ڪتاب شايع ڪجن. ان ڪوشش کي ڪامياب بڻائڻ لاءِ ادب ۽ علم دوست باشعور ماڻهو اسان جي رهنمائي ڪن ته جيئن علم ۽ ادب جي هن سفر کي ڪاميابي سان جاري رکي سگهجي.

محب پيل،

فقير سليمان لغاري

پراڻ پبليڪيشن جهڙو

تنقيد ڏانهن هڪ شاعر اٿو سفر

سنڌي ٻوليءَ جو ڪيترو ئي تاريخي، تخليقي، نشري ۽ تنقيدي ڪم ادب جي استڪرين تي نمودار نٿو ٿئي ۽ انيڪ رڪاوٽن، ادبي بي قدرين ۽ سرپرستيءَ جي اڻڻهند جي ڪري سرد خاني جي حوالي تي وڃي ٿو اخبارن، رسالن، تقريبن ۽ سائبر ادب جي وسيلن تي عارضي وقت جي لاءِ ليئو پائيندڙ ڪيترو ئي ادب اڄ به ڪنهن ترتيب، درجاءَ بندي ۽ سهيڙ جي عمل کان محروم آهي. تقريبن گليمرس، صحافتي ادب ۽ سائبر ادب جي هن دور ۾، توڙي جو معياري ادب دريافت ڪرڻ ديواني جي خوابن جي ڀيڻ آهي، پر مقدار مان ئي معيار ڪٿان ڳولي سگهيو؟ اهڙي ادبي ماحول ۾ وکريل تخليقي، نشري ۽ تنقيدي ڪم کي ڇڪا ڪري باقاعدي ڪتابي شڪل ۾ نروار ڪري ادبي پرک يا آزمائش جي لاءِ پيش ڪري سگهجي ٿو فراق هاليپوٽي به هن ڪتاب ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ جي ذريعي پنهنجي نشري ڪم کي ڇڪا ڪري اهڙي بهترين ڪوشش ۾ هڪ پنهنجي حصي جو هٿ وٺايو آهي.

فراق هاليپوٽي جو هي ڪتاب ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ پڙهندڙ کي ڪٿي به مايوس نٿو ڪري، ڇو ته سندس نثر ۾ نه صرف تنقيدي شعور آهي، پر تخليقي معيار جون به نشاندهيون ڪيل آهن. اهو ڪٿي خود ساختہ ڪٿي بي ساختہ لکندو رهي ٿو سندس لکڻيون نه صرف خالص ادبي مزاج جون عڪاس آهن، پر سندس شاعراڻي طبيعت جي رنگينين ۽ اندر جي ڪائنات جي اُچل جون به نقيب آهن. هو ادبي وايو منڊل جي اڀاڳ مصلتن جي باوجود، ڪٽو سچ به ٽپڪائي

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

گڏي ٿو. جنهن کي آئون سندس وڏي خوبي سمجهان ٿو. هو همعصر تخليقڪارن جي تخليقن سان بي پناهه پيار ڪرڻ جي باوجود، هنن جي تخليقن جي ڪن حصن تي بوريٽ ۽ بيزاريءَ جو اظهار به نهايت آرتسڪ لهجي ۾ ڪري ٿو جيڪا لکڻ جي هڪ ٻي انوکي خاصيت آهي. انهيءَ ڪري سندس هن ڪتاب ۾ موجود مواد کي هڪ شاعر جي پاران ڪيل شاعراڻي قسم جي تنقيد چئجي ته ان ۾ ڪو وڌاءُ ڪونه ٿيندو.

فراق پنهنجي هن شاعراڻي تنقيد واري ڪتاب ۾ ڪٿي به لکڻ جي لاءِ تخليقڪارن جي طبقاتي متعبد جو قائل نظر ڪونه ٿو اچي. هو پنهنجي ادبي جيون ۾ هر معروف ۽ غير معروف، اهم ۽ غير اهم، نئين ۽ پراڻي تخليقڪار تي لکندو رهي ٿو. ائين ۽ چئجي ته هن وٽ لکڻ جي چونڊ ڪابه ترجيح نٿي پائي. انهي ۾ سڀ کان وڌو فائدو هيءُ ٿئي ته هو گمنام ۽ غير معروف يا نظرانداز ٿيل اديبن جي عبارتن مان معنائن جا نوان گوهر ڳولي پڙهندڙ جي جهول ۾ وجهي ٿو جنهن مان هڪ طرف ادب جي ڌرتيءَ تي لابيڙ سستمر جي نفسي ٿئي ٿي ته ٻي طرف گمنام ٿيل معياري ادب کي ادبي قبوليت ملڻ جي اميد افزا فضا جنم وٺي ٿي. ٻيو ته ائين ڪرڻ سان ڪنڊ پاسي جي تخليقڪارن کي پڻ نئون اُتساه ملي ٿو ۽ گڏيل سطح تي جتي هڪ شاعراڻي قسم جو نثر سر جي پوي ٿو اُتي تنقيدي ستمن ۾ پڻ روشنيءَ جي ڪاڙ ڪا جهلڪ جهلڪي پوي ٿي. ائين سندس هيءُ ڪتاب پنهنجي ادبي جوهر ۾ جتي فراق هاليپوٽي جي وڪريل نثر کي هڪ ئي مالها ۾ پوئو محفوظ ڪري ٿو ۽ ادبي اتهاس ۾ هميشه جي لاءِ هڪ تمڪندڙ ستاري جيان ٺڪري بيهي ٿو اُتي فڪر جي دنيا ۾ پڻ ڪئين سوال جنمي. انهن جي جوابن لاءِ عهد جي نقادن کي پڻ مدعو ڪري ٿو.

انهيءَ ۾ ڪوشش ڪونهي ته فراق جي هن ڪتاب ۾ اڻ چونڊيل مواد تي ڀرپور مواد آهي. پر انهيءَ سان گڏوگڏ سندس سرجيل مواد ۾ ڪا خاص ترتيب ڪانهي. پر فراق جي وڏي خوبي هيءُ به آهي ته هو جڏهن ڪنهن به تخليق تي لکي ٿو ته اُن تخليق جي عبارت جي اونهي ڪوهه ۾ پاڻ کي اڇلائي، قيد ڪري ٿو ويهي. پر انهيءَ کان ٻاهر نڪري دنيا جهانن جي فيلسوفن، اديبن، شاعرن ۽ تنقيد نگارن جا جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

حوالا سهيڙي پنهنجي نثر جي سرزمين کي خوشحال ڪري ٿو ۽ ٻين ٻولين جي تخليقن مان پڻ پڙهندڙ کي حظ وٺرائي ٿو جنهنجي ڪري سندس هن ڪتاب جون تحريرون ڪجهه نه ڪجهه وسعتن جي آسمان کي چهي وٺن ٿيون.

فراق جا سواءِ هڪ اڌ عدد جي ٻيا سمورا آرٽيڪلس شاعريءَ تي ئي آهن. جن ۾ هن ڪي تخيلاتي روايت پسنديءَ تي اعتراض ڪيو آهي ته ڪٿي وزن بحر جي ناموارين ۽ اطلاق جي ڪمزورين جي شڪايت ڪئي آهي. پرسندس اڪثر لکڻيون ڄڻ ته نثري نظمن جي تخليقي آستانن جي بنيادن ۽ محرڪن کي لوڏيندي آهن مان ئي ڦٽي نروار ٿيون آهن، هن توڙي جو تنقيد جي اصولن جي باقاعدي پيروي ناهي ڪئي، پر سندس لکڻين کي تنقيديءَ ادب کان آسانيءَ سان ڌار به نٿو ڪري سگهجي، ڇو ته انهن تحريرن جي موٽ وارا عڪس انتقاديات جي فيصلن کي روشنيءَ جي صورت ۾ توانائي بخشين ٿا ۽ انتقاديات جي پوکن کي ئي سڏي يا اڻ سڏي طرح ڪنهن نه ڪنهن ريت سيراب ڪن ٿا، ڇو ته انهن تحريرن جي پاداش ۾ هڪ سهڻي شاعري کول اڪيل آهي. نقصن جي نشاندهي آهي ۽ تخليقن کي سمجهڻ جي لاءِ هڪ شعوري سعيو ۽ جستجو آهي، ٻئي طرف فراق جي حيرت ڪندڙ ڳالهه هيءُ آهي ته خود تنقيد ۽ نقادن جي لاءِ به فراق هن ڪتاب ۾ انيڪ سوال تخليق ڪري ويو آهي. خود سندس هيءُ ڪتاب به تنقيدي جي دائري ۾ اچي ٿو اُن تي تحفظات هوندي به رڳو سندس مضمونن جي اندر لهڻ ٿا، جيئن مجموعي راءِ کي قائم ڪري سگهون.....!!!

هن ڪتاب ۾ سڀ کان پهريون مضمون ”پهريون پنڌ پهاڙن جو“ آهي. هيءُ مضمون پنهنجي تخليقي ۽ هيٺي مزاج ۾ هڪ مهاڳ آهي. جيڪو هن سائل پيرزادي جي ڪتاب ”خوشيون پرڏيهه جا پنهي“ جي لاءِ لکيو هو هن ڪتاب جو هي پهريون مضمون فراق هاليپوٽي جي پياري نثر جو دوشن ڪرائي ٿو سندس نثر پلي تنقيدي ادب جي لوازمات جو پورا ٿو ڪندڙ نه هجي. پر سندس نثر جي فڪري ساختيات ۾ تنقيد جي ڪائنات جا ستارا لامعوري طور به ڄمڪندي نظر اچن ٿا ۽ سندس لفظيات جو اڀو منڊل. انتقادي ۽ ملڪين چاندوڪين واري جماليات ۽ ممتد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

کي ڀسائي ٿو مهاڳ پر نثري نظم جي صنف کي گهڻو ڪري شاعري ثابت ڪرڻ جي لاءِ ادبي وڪالت ڪئي وئي آهي، پر انهيءَ لاءِ فڪري استدلال طور صرف سائل پيرزادي جي نثري نظمن کي فراق هاليپوتي ڪافي سمجهيو آهي، جيڪو درست نه آهي. چوٽه نثري نظم جي افاديت ۽ ماهيت ڀسائڻ جي لاءِ انيڪ شاعرن جي نثري نظمن جي تخليقي ڪهڪشائن جو سير ڪرڻو پوندو ۽ جيستائين نثري نظم کي هڪ صنف طور قبوليت ۽ رد ڪرڻ وازو ادبي سوال آهي ته اهو اڳڪهينءَ صديءَ جي هن ٻي ڏهاڪي جي پوين سچ پر پنهنجو ماهيتي جوهر، قدامت پسنديءَ جي ڪري وڃائي چڪو آهي. فراق کي نثري نظم جي ڪائنات کي مڃائڻ واري بحث جي ڌرتيءَ سڃاڻڻ جي برعڪس، سائل پيرزادي جي نثري نظم جي اونهن سمنڊن ۾ لهڻو هُو ۽ ترڻو هُو، پر هُو اهڙي زحمت ناهي ڪئي، جنهن مان لڳي ٿو ته هُن ٿو ته هن کي سائل جا نثري نظم گهڻو متاثر نه ڪري سگهيا آهن، جنهن جي ڪري هُن حوالا ته سائل جي نظمن جا ڏنا آهن، پر هُو مجموعي نوعيت جا بحث کولي ٻاهرين پاسي بيٺل نظر آيو آهي. پوءِ به هُن مهاڳ ۾ ڪي ادبي خوبيون آهن ته هن مهاڳ جي نثر جي پاداش ۾ ادبيت آهي. ادبيت کي هن علمي وسعت واري صديءَ ۾ ڪي ورلي نثر نويس اصلي حالت ۾ برقرار رکي سگهيا آهن، جن ۾ پياري فراق جو نالو به هاڻي ڳڻائڻ جهڙو ثابت ٿيو آهي. ٻيو ته هيءُ مهاڳ فراق هاليپوتي جي تخليقي آسمان جا ستارا به هتي پڌاري ويو آهي، جن ستارن کي فراق هاليپوتي جي نظمي ڪير ڌارا ۾ هڪ تخليقي وهڪر ۾ جنم ڏنو آهي. تخليقڪارن جو نثر اڪثر سندن تخليقي توانائيءَ تي انحصار ڪندو آهي، جنهن جي ڪري سندس نظمي زمين خالي ٿيندي رهندي آهي ۽ نثر جي زمين آباد ٿيندي رهندي آهي. هن مهاڳ جي اها ته لاشعوري روشني هئي، پر شعوري سطح تي فراق هاليپوتي دراصل سائل پيرزادي جي نثري نظمن جي ادبي قدرداني ڪندي نظر اچي ٿو ائين ته هيءُ مهاڳ پنهنجي مٿي ٻيٽ ۾ شعور ۽ لاشعور جا تضاد اظهار ٻه انهيءَ ڪري خوبصورت آهي، جو انهيءَ ۾ فراق هاليپوني جهڙي سگهاري نثري نظم جي تخليقڪار جون ادبي سوچون خيال ۽ فڪر آهن، جيڪي خالص هُن جي ادبي ۽ تخليقي تجربن جو نتيجو آهن. هن مهاڳ جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

۾ حوالن جي گهڻائي علمي ٺهلاءَ ڪري ٿي. جيڪو علمي ٺهلاءَ نثري نظمن جي سرٽجهارن جي لاءِ فائديمند آهي، ٻيو ته هن مهاڳ وسيلي هي ڪتاب سائل پيرازدي جي ڪن سندر ۽ محاکاتي نثري نظمن جو پڻ درشن ڪرائي ٿو هن ڪتاب ۾ فراق هاليپوتي جو هڪ ٻيو مهاڳ ”چٽيل پنن جو سُرمو“ جي عنوان سان به ڏنل آهي. هيءُ مهاڳ جيڪو پنهنجي عنوان ۾ شاعراڻي تجرديدت ۾ گنان ڪندڙ آهي. سانيت جي روايتي اُچار ۽ فني يڪسانيت تي ڀرپور تنقيد ڪندڙ مهاڳ آهي. جاويد جبار جي ڪتاب ”زنگجي ويل ننڊ“ تي لکيل هيءُ مهاڳ تمهيد ۾ حسب دستور پُرڪشش آهي. پر انهيءَ سان گڏوگڏ هن مهاڳ ۾ فراق هاليپوتي جي ڪافي ادبي مشاهدن، شاعرانن تجربن ۽ ادبي ڪچهرين جو هڪ نچوڙ نظر اچي ٿو هن مهاڳ کي پڙهندي مون ائينءَ محسوس ڪيو ته فراق پنهنجي نثري عبارت ۾ شاعراڻي تاثر ۽ تنقيدي توڙي تحقيقي شعور جو امتزاج سرچيندڙ نثر نويس به آهي. هن مهاڳ ۾ سانيت جي صنف واري ارتقا ۾ رڳو ٽيڪنڪ تي ڀاڙڻ واري رويي تي بي چينيءَ ۽ بيزاريءَ جو عالم تخليق ڪيو ويو آهي. هن مهاڳ ۾ فراق، پنهنجي هن تجزياتي موقف تي قائم آهي ته سانيت جي صنف سٺ سالن کان پوءِ وڃي سنڌي ويس ۽ ڪيو آهي. سندس انهيءَ راءِ ۾ ڪافي سچائيءَ جي باوجود. اهڙو فيصلو وڌيڪ موجوده عهد جي نقادن جي حوالي ڪندي. ڪتاب جا ٻيا اٺلائي ڏسون ٿا ته فراق جو هڪ ٻيو مضمون آڌرڀاءُ ڪري ٿو جنهن جو عنوان ”هڪ اڪيلائي جي لکيل اجتماعي تاريخ“ آهي. هن مضمون جو بنيادي محرڪ ابن ڪلهوڙي جي نثري نظمن جو تخليقي ٻڌو آهي. هتي پڻ فراق نثري نظمن جي فني ۽ فڪري ڪارج واري بحث کي اڪولي ٿو. جنهن ۾ هو مختلف نثري نظمن جي شاعري جا مثال اخذ ڪندي. نثري نظم جي هڪ صنف واري مڃتا جي لاءِ سگهاري جسٽيفڪيشن پيش ڪري ٿو. اهڙي بحث جي نوعيت توڙي جو اجتماعي آهي. جنهن جي ڪري کيس ابن ڪلهوڙي جي نثري نظمن جي سرزمين تي لهي. سندس شعري ڪائنات مان گلڙن جي واس وٺڻ ۽ لفظن جي سرءُ رت کي به محسوس ڪرڻ جو موقعو گهٽ ملي ٿو پر پوءِ به سندس روح ڪٿي ڪٿي ٿورو ڪي گهڻو ابن ڪلهوڙي جي شعري تاثر واري جامه ۽ متحرڪ تخليقي اندر

وحدت کان گهڻو دور وڃي نه سگهيو آهي. هيءُ سمورو مضمون، دراصل فيس بڪ تي ٿيندڙ نئين ڪوتا واري بحث جو هڪ رد عمل آهي. پر هن مضمون ۾ فراق هاليپوتي جيڪي نقادن جي شان ۽ شوڪت وڌائڻ جي لاءِ ناڪاري قسم جا ڏيهي ۽ پرڏيهي ڪوٽيشنس ڏنا آهن، تن سان آئون ته گهٽ ۾ گهٽ متفق ناهيان. ٻيو ته فراق هتي نقاد کانپوءِ تنقيد جو قد ڪاٺ گهٽائيندي چيو آهي ته تنقيد جو مقصد رڳو اهو آهي ته تخليق کي ناهي سنواري ٻيهر لکڻ منهنجي خيال موجب، جديد تنقيد ۾ پس ساختيات / رد تشڪيل مان اهڙو تاثر ضرور اُڀري ٿو پر مجموعي طرح تنقيد انهيءَ کان به وسيع وٽ آهي. ڇو ته تنقيد رڳو تخليق کي ڪٽي ڪٽي نئين مير لکڻ جي صلاح نٿي ڏئي. پر تخليق مان جنميل اهڙن بي ساخت اثرن ۽ روين کي پڻ روڪي ٿي، جيڪي سماج، تاريخ، تهذيب ۽ ثقافتي حياتيءَ جي لاءِ نقصانڪار مڃن!

رُوحل ڪالرو جي نثري نظمن جي ڪتاب ”موهن جي ڌڙي جي ڇانو“ تي فراق هاليپوتي جيڪا نثري عبارت سر جي آهي، سا تقريباً تنقيد جي دائري ۾ قيد عبارت آهي. جيڪا عبارت مَن رُوحل سان ملهائيل هڪ شام ۾ پڙهي هئي، جيتوڻيڪ هن نثري عبارت جي سرچڻهاريءَ وارو عمل تقريباً تي لوازمات جي ڪري انتقاديات جون گهرجون پوريون نٿو ڪري پر هن عبارت ۾ شاعريءَ کي فلسفي سان ڳنڍڻ واري زاويي جي تمنا، جديد گهرجن جي داعي آهي.

شاهد حميد جي ڪتاب ”مرگه اجارا نيٺ“ تي تبصرو ڪندي هن ڪتاب جي ليکڪ سنڌي شاعريءَ جي موجوده عهد جي ڄڻ نبض تي هٿ رکيو آهي. هُو لکي ٿو ته ”سنڌي شاعري اليڪٽرانڪ، ڊاڊ ميڊيا ۽ فيس بڪ معرفت ڄڻ هڪ مارڪيٽ ٿي وئي آهي. اُتي اسان سڀ پنهنجو وکر رکي ٺلهي واه واه ۽ داد تي خوش ٿي رهيا آهيون.“ هُو وڌيڪ هڪ تخليقي تجزيو وٺڻ ڪندي لکي ٿو ته ”شاعري ته ننڍن مان اٿيل انهيءَ هاريءَ جو خواب آهي جيڪو سارين جو ريج ڪندي ڪڙي ڪڙي کي پُرندي ڏسندو آهي. شاعري ناڪام ماڻهن جي اُها ڪاميابي آهي. جنهن جي صدين تائين ماڻهو تمنا ڪندا آهن“

فراق جا اهڙا خيال پڙهي، مون کي اهو احساس شدت سان ٿي رهيو آهي ته هو نشر ۾ جن پنهنجا تخليقي نشري نظم خرچ ڪري رهيو آهي، جيئن ساڳي آرٽيڪل ۾ فراق جي هيءَ نشري عبارت جيڪڏهن لکڻ/لفظن جي ريپليسمينٽ سان سڃاڻي رکجي ته هڪ خوبصورت نشري نظم بنجي ويندي اها نشري عبارت هيءَ آهي. هوليڪي ٿو ته ”شاعريءَ انهيءَ ملاح جو رچ ناهي، جنهن ۾ کڳا، ٿيريون، پوپريون، منڊيون ۽ سينگاريون هونديون آهن. شاعري ته انهيءَ گهاتوءَ جي ٿئي آهي، جيڪو چولين جو چوڻ هوندي به پاتال ۾ پهچي موتي ميڙيندو آهي“ فراق شاهد حميد جي ڪتابن تي اڳتي لکندي هن کي شيخ اياز کان پوءِ بيت جي سگهاري شاعر هجڻ واري دعويٰ ڪري ٿو، جنهن جي لاءِ سندس وٽ دليلن يا فڪري استدلالن اثاٺ آهي، شايد سندس اهو پيار / عقيدت قائم رکڻ جو انداز هجي، هن ليک ۾ فراق، ڪن شاعرن ۽ نقاد دوستن جا جيڪي حوالا ڏنا آهن، سي اڻ لاڳاپيل آهن، هونئن به فراق جي هن ڪتاب ۾ ڪٿي ڪٿي ڪي شخصي يا ذاتي ريمارڪس پڻ ڏنل آهن، جيڪي سندس پيار جا نقيب ريمارڪ آهن يا مزاجن سپاءَ جا پرتو آهن، پر تنقيدي اصولن جي پيروي ڪندي آئون سندس اهڙن ڪمينٽس سان متفق نه آهيان، باقي ادب، تخليق تي سندس ڪي معصوم ۽ سندر خيال محبتن جو معراج واري مسرت کان گهٽ نه آهن، فراق جو رخسان پريت جي ڪتاب ”نگاهن جا سجده“ تي لکيل مبهم اڀياس واقعي ”مبهم“ ئي آهي، پر دل جي جذبن ۽ روح جي سچائين سان لکيل اڀياس آهي، ائين، فراق جا سڀ مضمون جن ته مصلتن جي ديس کان مڪمل نه ته تڏهن به ڪافي ڏور آهن ۽ اهي سڀ ليک انهيءَ ڪري به پڙهڻ جهڙا آهن، جو انهن ليکن ۾ فراق هاليپوٽي جتي پنهنجو رُٿ سٿ ڏئي ٿو اُتي لفظ لفظ سندس دل جي اونهيءَ درياھ مان، پنهنجي پوري سچائيءَ سان نمودار ٿئي ٿو ۽ موجود دور ۾ ادب جي اهڙي سچائي جتي به هجي سا ڄمڻ جي لائق آهي، ڇاڪاڻ ته هي دور قدم قدم تي مصلتن جا نيت ورڪ وڃائي وينو آهي، جتي فراق جهڙي ڪوٽا ڪار جي سچائي بي قدريءَ جي ور چڙهڻ نه گهرجي، فراق جا ٻه مضمون هن ڪتاب جي اڌ تائين پهچندي سياسي مضمون آهن، هنن غير ادبي مضمونن ۾ هڪ مضمون ”ٿر ٿڌا جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ساهر کٽي ٿو“ آهي. هڪ ٻيو مضمون ”سفيد وحشيءَ کان ڪاري وحشيءَ تائين“ آهي. جيڪو مضمون ادبي هوندي به سياسي بڻيل آهي. ۽ سياست به حالتن جي بساط تي تبديل ٿيندڙ شئي آهي. پر ننگر چنا جي ترجمي بابت هن مضمون ۾ زبردست ڄاڻ ڏني وئي آهي. ننگر چنا جي ترجمي وارو پورهيو سچ پچ ته سنڌي ادب جي موجوده عهد ۾ رشڪ ڪرڻ جهڙو آهي ۽ فراق کيس زبردست تربيت پيش ڪيو آهي. عبدالله آس هنگورجي جي شاعري تي فراق تخليقي رنگ ۾ لکيو آهي. فراق موجب عبدالله آس هنگورجو به ٿر جي انهن شاعرن ۾ شمار ٿئي ٿو جن راڻاسر جي روهيڙن جي گلڙن کان پنهنجا رنگ اڌارا ورتا آهن ۽ هو تخليقي وجدان کي پنن تي اتاريندو ويندو آهي. پر فراق غزلن ۾ يڪسانيت جي نشاندهي به ڪري ٿو ۽ سندس شاعريءَ جي گهڻو رُخي نه هجڻ جي شڪايت به ڪري ٿو. جڏهن ته گهڻو رُخي نه هجڻ کي فراق عيب به نٿو سمجهي. جيڪا ڳالهه حيران ڪندڙ ضرور آهي. ڪوي خاصخيليءَ جي شاعريءَ تي فراق ضرورت موجب تنقيد ته ڪئي آهي پر خبر ناهي ڇو کيس ڪويءَ جي نظم ”منهنجو ڳوٺ آرد جي ناني“ لفظي معنيٰ محسوس ٿين ٿا. جڏهن ته انهيءَ ۾ درد کي ڳوٺ جي نانيءَ جي استعاري ۾ استعمال ڪيو ويو آهي. درد کي ڳوٺ جي اهڙي نانيءَ ڪوٺيو ويو آهي. جيڪا رليءَ ۾ ساهر سبي ٿي. هن جا هٿ به ڏڪن ٿا ۽ سُئي کيس هر هر چڙهي ٿي. فراق ساڳي وقت ڪويءَ خاصخيليءَ جي شاعريءَ ساراهه به ڪئي آهي ته هن جي شاعريءَ ۾ غلام قوم جي نفسياتي ڪرب جو به درد آهي. فراق هن مضمون ۾ سنڌي شاعريءَ جي موجوده ادبي عهد کي اشتهاڙي ۽ ادبي وڏيراڻي وارو دور ڪوٺيو آهي. فراق هن عهد ۾ هڪ خوبصورت تنقيدي صلاح ڏئي ٿو ته اڄ جي شاعرن کي فليس بڪ جي واهه يا ادبي پيڻن کان پاڻ بچائي. پاڻ کي مطالعي ۾ مصروف رکڻ سان گڏ. اڃاين استعارن. اجائي پيشڪش کان دامن بچائي. پُرخلوص تنقيد طرف ڌيان ڏيڻ گهرجي. پر فراق اڪثر مضمونن ۾ نقادن ۽ فليس بڪ تي جوڙيل ”شاعراڻي رونا مچي“ واري شڪايت جو ورجاءُ گهڻو ڪري ٿو.

اشرف پلي جو ڪتاب ”جوڀن پهريان ڏينهن“ تي اڀياس لکندي فراق هاليپوتي نهايت سهڻو نثر سرجيو آهي ۽ هو جن لفظن سان دل جي ڪائنات اڪيلڻ ۾ ڪامياب ويو آهي. فراق لکي ٿو ته ”دور جزيرا ڳولڻ جي جستجو فقط قابض قوتن کي ٺاهي هوندي آهي، دليون به جزيرن جي ڳولا ۾ نڪرنديون آهن، جن کي نيرو ٺپ پاڻ ڏانهن سڏيندو آهي. جن کي رقص ۾ خلل ٺاهي وڻندو يا جن کي اُهي ڇوڪريون سمجهي ٺاهن سگهنديون، جيڪي ضرورت کان وڌيڪ حسين هونديون آهن. اشرف به انهيءَ جزيري ڏانهن پنڌ پيو آهي ۽ هاڻ ڪيئي ڪائناتون هن سان سفر ۾ گڏ آهن.“ باقي اڪبر لغاريءَ جي مهاڳ تي فراق جي تنقيد اضافي ۽ ڪجهه غير منطقي محسوس ٿئي ٿي. فراق پون سنڌي تي لکندي اوڻيه سو بيانوي سال جي ڪچهرين ۾ ڪيل حجتن کي سڻيو آهي. پون سنڌي جي شاعري جي نون، 9 صنفن تي ڪمزور وزن بحر جي به شڪايت ڪئي آهي ۽ ساڳئي وقت سندس شاعريءَ جي بين الاتواميت تي پڻ خوبصورتيءَ سان روشني وڌي آهي. علي زاهد جي ڪتاب تي فراق جي لکڻي گهڻو ڪري تاثراتي ۽ ذاتي نوعيت جي آهي، اُن تي ڪجهه به نه چوندِي. سندس هڪ ٻئي مضمون ”گنيپن جيئن ڦٽي آيل شاعري“ جي ننڍڙي ڪائنات پسون ٿا ته فراق، تهמיד ۾ رسول حمزا توف ۽ بنگال جي سرجڻهار شنڪ گهوش جو ذڪر ڇيڙيندي نظر اچي ٿو. ائينءَ هن ڪتاب ۾ فراق جيترا حوالا ڪئي ڪيا آهن، تن مان ائينءَ لڳي ٿو ته هو مسلسل مطالعو ڪندڙ تخليقڪار رهيو آهي، توڙي جو سندس نظمي ڪائنات دل جي شهر تائين محتاط رهي آهي. پر سندس نثري لکڻيون مقداري نوعيت جون ۽ رش ڪندڙ نثري لکڻيون ڀائجن ٿيون، ڇو ته هن مسلسل مطالعي سان گڏ مسلسل نثر به ڪڏهن دل سان ته ڪڏهن بي دليو پئي لکيو آهي. جنهن جي ڪري سندس نثري لکڻيون باوجود پنهنجي جمالياتي رعنائين جي، ڪٽي ڪٽي اضافي بي ترتيب ۽ اڻ چونڊيل موضوعن واريون نثري تحريرون آهن، جيڪي پڙهندڙ کي لطف، سواد، خوشي حظ ۽ ڄاڻ ڏيڻ باوجود ڪٽي ڪٽي اُڇيوئي ڇڏي ڏين ٿيون، نظر ۽ نثر ٻنهي سان نڀاڻ، حقيقت ۾ ٻن ٻيڙين ۾ سواري ڪرڻ جي برابر آهي. پوءِ ٻنهي ٻيڙين جو توازن هڪجهڙو رهي ۽ اُهي منزل تي رسائي ڪن. اُهو جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ممڪن ۽ ناممڪن جي وچ وارو رسڪي سفر آهي. مذڪوره مضمون ۾ فراق ڊاڪٽر خادم منگيءَ جي ڪتاب ”ڪنڀا ڪنڊيس ڪپڙا“ جو تنقيدي اڀياس ڪندي جتي سندس نظمن کي ڪمزور به ڪوٺيو آهي، اُتي سندس گيتن کي زبردست نموني ساراهيو آهي. جتي سندس نظمن جي چونڊ تي اعتراض ڪيو آهي، اُتي اهو پڻ چيو آهي ته ”ڊاڪٽر خادم منگيءَ جي شاعريءَ سندس داخلي جذبن ۽ ڪيفيتن جي آئيند دار آهي. هن موجوده شاعرن مان ڪنهن کي به پنهنجو رول ماڊل ناهي بنايو. سندس شاعريءَ کي ڪنهن جي موضوع يا اسلوب جي چاپ ناهي“ فراق جي ڪتاب جا ورق ورايون ٿا ته ”هڪ ٻوند جي مصور شاعر احمد سولنگي“ واري سندس تحرير اکين جي هنج ۾ اچي ويهي ٿي. هي تحرير به احمد سان محبت ۽ عقيدت جو هڪ مظهر آهي يا ائين؟ چئجي ته تنقيد جي حساب ڪتاب ۾ هن تحرير کي تاثيراتي تحرير ئي چئي سگهجي ٿو. ساڳي طرح فراق گل گوڙائي جي شاعريءَ تي به محبتن جي پيٽا ڏيندي نظر اچي ٿو، رب ڏني خاصخيليءَ جي ڪتاب ”ندي ۾ نهارون“ تي فراق جو لکيل مضمون ”نهارن ۾ نديون آهن“ دل سان لکيل مضمون آهي. فراق هن مضمون ۾ سماج جي اولڙيءَ کان سواءِ ڪيل شاعريءَ کي ڏپ ڪيل ۽ بعد ۾ اڇلايل مڇيءَ سان ڀيٽي ٿو پر رب ڏني خاصخيليءَ جي شاعريءَ جي تنقيدي قدرشناسائي ڪري ٿو ساڳئي وقت، سندس شاعريءَ جي فني ڪمزورين ڏانهن ڌيان ڇڪائيندي اهو چئي ٿو ته سندس فني ڪمزوريءَ جو ڪارج خيال کي مجروح ڪرڻ کان بچائڻ جي ڪوشش آهي. محمد علي جروار تي فراق جو مضمون هڪ پروفائيل لکڻيءَ جي باوجود ڪجهه وسيع آهي. جنهن ۾ هن سندس زندگيءَ ۽ شاعريءَ تي خوب روشني وڌي آهي ۽ ڪٿي به ڪا تنقيص ناهي ڪئي. هو سندس شاعري جي قدرداني ڪندي لکي ٿو ته هن جي شاعري آرٽ يا وجدان کان ڪٿي به پري ناهي بيٺي. بخش مهر اٿويءَ جي ڪتاب ”التجا“ تي لکيل فراق جو آرٽيڪل، حسب دستور نفاذن تي جُلهه ڪري ٿو پر بخش مهر اٿويءَ جي شاعريءَ جي اُنهيءَ ۾ لهڻ جي برعڪس مجموعي مثبت تاثر جي پيروي ڪري ٿو. سندس شاعريءَ جي ساراهه ڪندي فراق شاعريءَ جي هممصر روح سان به مخاطب ٿئي ٿو جنهن وقت جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

به فراق مجموعي شاعري جي تاثر تي ڪتاب ۾ ڳالهائي ٿو تڏهن سندس نثر مڪڻ ۾ ماکيءَ جهڙو به ٿي پئي ٿو ته وري ڪجهه ڪٽوبه ٿي پوي ٿو. ڇو ته هو دل جي اُڀرندڙ محسوسات تي گهڻو ڀروسو ڪندڙ نثر نويس آهي. ساڳئي وقت مون کي اها ڳالهه چوڻ ڏيو ته فراق جي نثر ۾ سسپينس آهي، پڙهندڙ جستجوءَ جي جهان ۾ گم ٿي وڃي ٿو ۽ آخري سڀتن سان به پڙهندڙ کي وفا ڪرڻي پوي ٿي، ڪٿي ڪٿي ته فراق جي ليکڪن جون تمهيدون ڏاڍيون مزيدار ۽ دلچسپ آهن. ڪٿي ڪٿي ته پڙهندڙ اُنهيءَ شاعر جو نالو ڳولڻ ۾ پورو ٿي وڃي ٿو ته فراق هيءَ ليکڪ ڪنهن جي تخليق تي لکيو آهي؟ ڪٿي شاعر جي پوري نالي لاءِ ڪوشاڻ رهڻو پوي ٿو ۽ ڪٿي ڪٿي هُو حوالن جا اڻ ڪٽ پندار ڪڍي اچي پڙهندڙ جي جهول ۾ وجهي ٿو جن ۾ خوشبوءِ ۽ مزاج جي شگفتگي ساهه کڻي رهي آهي. ڪٿي ڪٿي فراق جون ستون سرور ڏئي ڇڏين ٿيون، جيئنءَ بخش مهر اُٿويءَ تي لکندي هُو چئي ٿو ته ”ڪانت پلي چوي ته انساني ذهن محدود آهي، پر ڪانت کي اسان اهو چوڻ جو حق ڪونه ڏينداسين ته شاعري محدود آهي“ اهڙا ڪوڙ ڄملا، جيڪي فراق جي دل جي حالتن ۽ سندس مشاهدن جا امين آهن، سي هن ڪتاب ۾ پڙهڻ وٽان آهن. ڪتاب جا پويان ورق ورائيندي فراق جي تحرير آئوگراف پليز.....! نظر اچي ٿي. جنهن ۾ طارق عالم ابڙي سان، سندس ڪيل فون تي گفتگو آهي ۽ ڪجهه پئراگراف آهن. جيڪي طارق عالم جي فڪشن ادب ڏانهن عقيدت جو رويو پڌارين ٿا ۽ ساڳي وقت هن تحرير ۾ هن طارق عالم ابڙي کي سندس ناول تي اخبار ۾ ڪيل تنقيد ڏانهن به متوجه ڪندي فراق لکي ٿو ته هن طارق عالم ابڙي کي چيو ته سندس ناول رهجي ويل منظر جي بابت ڪنهن لکيو آهي ته ”ايڪ محبت سٺو افساني“ جو اٿس آهي. اُن بابت توهان ڇا چوندا؟ اُن تي طارق عالم نهايت خوبصورت جواب ڏئي ٿو ته ”يار اگر وضاحتون ڪيون وڃن ها ته هيستائين جيڪو ادب تخليق ٿيو آهي شايد اُن کان وڌيڪ وضاحتون هجن ها“ هن ڪتاب جو آخري مضمون ”دل کان دل تائين سفر ڪندڙ شاعري“ آهي، جيڪو احمد شاکر جي شاعريءَ تي لکيل آهي. هن مضمون ۾ فراق جون شاعريءَ بابت خوبصورت ڳالهيون پڙهڻ وٽان آهن. ڇو ته اهي سندس لاشعور جي لڪل دروازن کي جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

کولين ٽيون، فراق جڏهن ”ادب بابت ادب“ لکي ٿو تڏهن رڳو شعور کي همراھ ڪونه ٿو بنائي، پر لاشعور جي موت جو به اوسيترو ڪندي نظر اچي ٿو. اهڙي لکڻهار کي ڪو به شعور ماڻهو ته ڪڏهن به نظر انداز نٿو ڪري سگهي، هونئن به نشر ۽ تنقيد پنهنجي اثر پذيريءَ کان تڏهن ئي محروم ٿي ويندي آهي، جڏهن لکاري صرف شعور کي ڪاميابيءَ جي واحد ضمانت سمجهندو آهي. جڏهن ڪو نثر نگار يا انتقاد ڪندڙ ڪنهن به تخليق تي سوچيندي پاڻ به تخليق جي درياھ ۾ سُهڻيءَ جيان ٽپي پوندو آهي، فراق ان جي شروعات ضرور ڪري ورتي آهي، پر اُنهيءَ لاءِ کيس نثري ۽ تنقيدي درياھن ۾ ترڻ جا باقاعدي گُر سِڪڻا پوندا، درياھن جي وهڪرن کي مُن هن ڏيڻو پوندو، پاڻيءَ جي بلائن کان پاڻ کي محفوظ ڪرڻو پوندو ته بي صورت ۾ اسان وٽ ادب ۾ تنقيدي جهان ”ياڳا ٿيندي سُهڻيءَ“ جي مصداق آهي، جتي تنقيد جي رات جا مسافر بنا ڪنهن ڏيئي، بنا ڪنهن بتيءَ، بنا ڪنهن لات جي سهائيءَ جي سفر ڪندا آهن، جتي وڪ وڪ تي ڪندا آهن، ان وڻندڙ آواز آهن، راهه جون ناهمواريون آهن، مون کي اُميد آهي ته فراق اُنهيءَ سموري نثري ۽ تنقيدي سفر ۾ سڱلتا ماڻي وڻندو، جڏهن هُو تنقيدي ڪم کي چنڊي ڦوڪي، چانگي صاف ڪري اڳتي وڌندو ته عشق جو ميهار سندس گرم جوشيءَ سان آڌر پاءُ ڪندو هيءُ ڪتاب بحر حال تنقيد ڏانهن شاعر اٿو سفر آهي!!

خليفة بگهيو

مورو

18 سيپٽمبر 2018ع

03337083523

پنهنجي پاران

ڪڏهن ڪويتا ڪانڊ ڪبل جي....

گذريل ڇهن ستن سالن اندر لکيل منهنجا هي مضمون نه تعريفِي آهن نه تنقيدي نه انهن ۾ مون شاعريءَ جي اوک ڊوڪ ڪئي ۽ نه ئي ڪو پوتاميل. هنن مضمونن ۾ مون شعوري طور نه ڪنهن از ۾ تي ڳالهايو آهي نه ئي ڪي لاڳاپيل شاعرن کي ڪي صلاحون ڏنيون آهن ته پنهنجي ڪلاسيڪل ورثي يا موجوده عالمي ادب ۽ پنهنجي همعصر سنڌي ادب جو تقابلي جائزو وٺي پوءِ ايڪويهين صديءَ ۾ پير رکي ڪا گونجار ٿيڻ يا گُمت ٻُوست ۾ ساهه کڻو. سڄي ڳالهه اها آهي ته هنن مضمونن ۾ مون شاعريءَ تي ڳالهايو ئي ناهي. ڇو ته فن ۽ فڪر جي عظمت ڪهڙي آهي، آئون انهيءَ کان اڻ ڄاڻ آهيان. آئون ته لڳاتار اهو پروڙ جي ڪوشش ۾ آهيان ته شاعري نتيجن جو انتظار ڇو ناهي ڪندي ۽ بقايا وقت شاعريءَ کي اختصار ۾ تبديل ڪرڻ جي ڪوشش ۾ رڌل هوندو آهيان. انهيءَ ڪوشش دوران ڪڏهن اونڌاهي ته ڪڏهن روشني ۾ گم ٿي ويندو آهيان. اهڙين حالتن ۽ ڪيفيتن ۾ شاعريءَ تي لکڻ ڪنهن سمجهه ۾ نه ايندڙ ٻوليءَ جو گيت ٻڌڻ جي برابر آهي.

هتي اهو سوال ٿو پيدا ٿئي ته جي مون شاعريءَ تي ناهي لکيو ته آخر لکيو ڇا آهي؟ مون بس اهو ڄاڻڻ چاهيو آهي ته شاعريءَ بابت ويچار ونڊيندي توهان ڪيترا ڏرسٽ آهيو ۽ آئون ڪيترو غلط آهيان. توهان پنهنجي همعصر شاعريءَ کي ڪيئن ٿا ڏسو ۽ آئون انهيءَ بابت ڪيئن ٿو سوچيان. شاعري توهان جي اندر ۾ ڪيتري مانڌاڻ ٿي مچائي ۽ مون ۾ ڪيتري مانڌاڻ ٿي پيدا ڪري جيڪڏهن هنن مضمونن کي مون پاران شاعريءَ جو ڪيل نفسياتي تجزيو چوان ته به غلط نه ٿيندو. ظاهري آهي نفسياتي تجزيا اهي ئي ڪندا آهن جيڪي خود نفسياتي اثر هيٺ رهيا هجن.

آئون هيل تائين پوري دنيا جي شاعريءَ جي ڪنهن به دؤر کي پنهنجو آئيڊيل دؤر نٿو مڃان ۽ نه ئي آئون مستقبل پرائين ڪري سگهندس. ان جو مطلب **جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر**

اهو ناهي ته شاعري مونکي متاثر نٿي ڪري يا شاعريءَ سان مونکي چڙ آهي. (ها البت شاعرن سان سندن شخصي روين جي ڪري چڙ ضرور آهي) شاعري هجي يا اشاعري منهنجي ايتري وسعت نٿي ناهي جو انهن کي ڌار ڪري سگهان. آئون جڏهن وقت جوئي انڪاري آهيان ته رقت تي ڪي فيصلا ڇو ڇڏيان. منهنجا دوستو! پڪ ڄاڻو ته اهي مسئلا ۽ ڳالهين حال توڻي مستقبل ۾ ائين ئي پيون رلنديون ۽ اولڙ ٿينديون سوانهن تي غور ڪرڻ جي ضرورت ناهي.

سڄي ڳالهه اها آهي ته مون هن ڪتاب کي ڪو نالو ئي نه پئي ڏيڻ چاهيو ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ مونکي ڪل پئي اچي ته آئون ڪير ٿيندو آهيان شاعريءَ جا جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر مقرر ڪرڻ وارو بس ڪتاب کي ڪو نالو ته ڏيڻو هو سوائين ئي متفرقه نالو ڏيئي ڇڏيو.

مونکي شاعري پڙهندي خيال ته ايندا آهن پر آرائي ناهي ايندي. ۽ هنن مضمونن ۾ مون خيالن کي پاسيرو رکي پهريون ڀيرو آرائي ڪئي آهي ۽ آرائي ڪندي ظاهر آهي مائٽو دوستيون به نپاهيندو آهي. سو مون به ڪٿي ڪٿي دوستي نپاهي آهي. سوهائڻ هي ڪتاب هڪ ميڻ بڻي آهي. ماچيس توهان جي هٿ ۾ آهي. جي اوندو هجي ته ٻاريوس نه ته اڇلايوس ڪنهن پاڻي جي کڏ ۾.

مون پنهنجي اردو ڪتاب ”دنيا گول نهي هئي“ ۾ جيڪو پنهنجي ٻارن لکيو آهي، منهنجي دل تي چوي ته ان جو گهڻو حصو هتي ڏيان پر ڇاڪاڻ ته آئون پاڻ بابت يا پنهنجي لکڻين بابت ڪجهه به لکندي غير تخليقي مزاج مائٽو ٿي ويندو آهيان. منهنجي راهن ۾ رند ڪون پئجي وينديون آهن ۽ آئون شخصي طور مٿاڇرو مائٽو ڪنهن خوف ۾ ويڙهجي ويندو آهيان. مون ۾ اڳ جرئت هجي ها ته شاعري جن عقيدن جي نگهباني ڪري ٿي يا جنهن ازم جي اردگرد گهمي ٿي آئون انهن جا چوڌا ئي ناهي ڇڏيان ها. وري به ٽيون دفعو سڄي ڳالهه اها آهي ته مون وٽ شاعريءَ کي سمجهڻ جو ڪو منطقي جواز ئي ناهي سو مون سموري ڪتاب ۾ تي ايس ايلٽ جي انهيءَ ڳالهه سان سهمت ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

I do not know what is poetry پر ايترو ضرور چونڊس ته اها شاعري ئي آهي جيڪا پنهنجي چار ئي ڏسائون کليل ٿي رهي. توهان ڪهڙي ڏسا طرف سفر ٿا ڪريو اهو توهان جي اختيار ۾ آهي. فيصلي ڪرڻ کان اڳ توهان کي ٻڌائيندو هلاڻ ته شاعريءَ جو ڪوبه مرڪز ناهي. اها بس مسلسل گردش ۾ رهي ٿي ۽ شاعري ڪنهن عزتدار عورت جيان دل جي گهٽيءَ مان به گذري ويندي آهي ته بس استاپ تي بيٺل ڪنهن وات وڪيل عورت جيان پاڻ کي چيڙيندڙاوياش ماڻهن کي ست سُرڙيون ٻڌائڻ جي سگهه به رکندي آهي.

خير..... الله اوهان کي نيڪي ڏي منهنجي هيتري ساري پٽاڙ جو مقصد اهو آهي ته شاعري تي جيترو به ڳالهائجي گهٽ آهي ۽ صفا نه ڳالهائجي اهو گهڻو وڌيڪ آهي. آخر ۾ آئون شڪرگذار آهيان پنهنجي محسن ۽ استاد سائين خليق ٻگهيو جو جنهن منهنجي گذارش تي بيحد پيار مان ٿوري وقت ۾ هن ڪتاب جو مهاڳ لکي ڏنو. پياري دوست بخشڻ مهراڻوي جا به ٿورا جنهن بيڪ ٽائٽل لکيو ۽ هن ڪتاب بابت پنهنجا ويچار وٺيا ۽ پنهنجي بيحد زنده دل دوست محب پيل جا به ٿورا جنهن ڪتاب جي اشاعت جي شروعاتي مرحلن کان وٺي آخر تائين قدم قدم تي منهنجي رهنمائي ڪئي ۽ ڏاڍي پيار مان منهنجو هي قلمي پورهيو توهان جي هٿن تائين پهچايو. مانواري ايوب کوسي ۽ وسيم سومري جون محبتون به منهنجي اتساهه جو ڪارڻ بڻيون ۽ آئون شڪرگذار رهندس پنهنجن انهن دوستن جو جيڪي ڪتاب بابت پنهنجي تنقيدي رايي کان مون کي آگاهه ڪندا.

مهرباني

فراق هاليپوٽو

اڻڀريس :

ٽنڊو باگو

بي او ٽنڊو باگو، ضلعو بدين

26 سيپٽمبر 2018ع

خواجه جنرل اسٽور نزد جامع مسجد

ٽنڊو باگو 03462917484

سائل پيرزادي جي ڪتاب ”خوشيون پرڏيهه جا پنڃي جو مهاڳ“

پهريون پنڌ پهاڙن جو

فرانس کان وٺي سنڌ تائين جڏهن به شعري روايتون ۽ شاعري جا موضوع بينل پاڻي بنجي ويا آهن ته شاعري اظهار جا نوان رستا به تلاشيا آهن. ته موضوعاتي قيد مان به پاڻ کي آزاد ڪرايو آهي بوهليئر جي (1845) Paris de spleen کان وٺي شيخ اياز جي سر لوهيڙا ڳيا تائين دنيا ۾ جي ڪيترن ئي شاعرن فرسوده ۽ پابند فضا کان ٻاهر ساهه کڻي شاعري کي روايتي ٿيڻ کان بچايو آهي ۽ روايت پسندن جي الزامن جا تير به سنا آهن. توڻي جو ايا زاسانجي روايتي صنفن ڏانهن ٻيهر موت کاڌي پر هن انهن صنفن ۾ نه فقط ڪيترائي فني تجربا ڪيا پر انهن ۾ موضوعاتي وسعت ۽ جدت به پيدا ڪئي. زندگي سان لاڳاپيل سمورن موضوعن کي اظهار ۾ جيڪو اياز جو منفرد ۽ غير روايتي رنگ آهي انهيءَ کي سنڌ جي هر ايندڙ ٽهيءَ نه فقط اپنايو آهي پر نئين آرٽ ۽ ڪرافٽ سان گڏ نون فڪري مسئلن جو اظهار به پاڻ سان گڏ ڪشي آئي آهي ۽ هتي مون کي نهايت اندس سان اهڙو چوڻو پيو پوي ته نئين ٽهيءَ جي اهڙن تخليقڪارن جو انگ فقط آڱرين تي ڳڻڻ جيترو آهي ۽ اڪثريت شاعريءَ کي وري به روايتي موضوعن جي ڪوٽ ۾ قيد ڪري رکيو آهي. سچ پچو ته آئون اهو فيصلو ناهيان ڪري سگهيو ته سائنس پيرزادي جو شمار انيت ۾ ڪريان يا اڪثريت ۾. اهو فيصلو توهان پڙهندڙن ۽ مستقبل جي نمائندگي ٿيڻ

پنهنجا اهي احساس توهان سان ونديان ٿو جيڪي سندس هن ڪتاب جي پهرين ۽ ٻي پڙهڻي دوران مون محسوس ڪيا آهن. ان کي جيڪڏهن ڪير منهنجو جذباتي رد عمل سمجهي ٿو ته سمجهڻ ڏيو آئون ان کان سندس اهو حق نٿو ڪسي سگهان جيڪڏهن آئون سائل جي شاعري کي سمجهي يا سمجهائي ناهيان سگهيو (شاعري محسوس ڪرڻ جي شيءِ آهي سمجهڻ يا سمجهائڻ سان هن جو پري جو به ڪو تعلق ناهي) ته اها سائل جي شاعري جي نه پر منهنجي ڪوتاهي آهي ڇو ته ڪنهن به تخليق کي پهرين يا ٻي پڙهڻي ۾ مڪمل سمجهڻ جي دعويٰ گهٽ ۾ گهٽ آئون ته نٿو ڪري سگهان ڇاڪاڻ ته ممڪن آهي اسان ڪنهن وقت ڪنهن تخليق جي هڪڙي معنيٰ بيان ڪريون ۽ ٻئي وقت ان کي ٻئي زاويي کان ڏسون ۽ اها ساڳي تخليق پنهنجي ٻئي روپ ۾ اسان سامهون اچي. انهيءَ تجربي مان نه فقط آئون گذريو آهيان پر يقين اٿم ته منهنجا ٻيا به ڪيترائي دوست گذريا هوندا. رومن ياكسبن (Roman Jacobson) هڪ هنڌ لکي ٿو ته ڊبليو بي ييٽس (W.B Yeats) جو نظم (The Sorrows of Love) مون ڪيترائي ڀيرا ور ور ڏيئي پڙهيو هو ۽ منهنجو خيال هو ته مون ان نظم کي مڪمل سمجهي ورتو آهي پر هڪ ڏينهن جڏهن مان ترين جو سفر ڪري رهيو هوس ته اچانڪ اهو ساڳيو نظم پنهنجي هڪ نئين معنيٰ ۽ نئين روپ ۾ منهنجي اڳيان نروار ٿيو ۽ مون کي نظم جي پهرين معنيٰ ۽ ٻئي معنيٰ ۾ فرق ڏسي هڪ خوشگوار حيرت ٿي.

منهنجي چوڻ جو مقصد فقط اهو آهي ته منهنجي هن راءِ کي به ڪنهن نظريي يا فڪر جي روشني ۾ تورڻ ٽڪڻ بجاءِ ان کي هڪ شاعر جي راءِ ٿي سمجهيو وڃي ۽ ان راءِ سان پڙهندڙن سان گڏ خود شاعر به اختلاف ڪري سگهي ٿو.

سندس هن وقت نثري نظم جو اهيو ساڳيو حال آهي جيڪو ناول جو آهي. ڪيترائي دوست رنگين رومانوي ۽ جذباتي ستون ۽ شاعراڻه لفظ نثري نظم جي ترتيب ۾ لکي ان کي نثري نظم جو نالو ڏيئي رهيا آهن. آئون سمجهان ٿو سائل پيرزادي ڪافي حد تائين نثري نظم کي ان ڪاريگريءَ کان بچايو آهي سائل جو

نثري نظم پنهنجي لکچر جو جواز پاڻ به پيدا ڪري ٿو ته پڙهندڙن کي ان جواز کان آگاهه به ڪري ٿو.

منهنجا محبوب!

تون آجپي جي جدوجهد ۾

مصروف آهين

۽ مون

پنهنجن چين ۾

ڪئين چميون

سنڀالي رکيون آهن

سٺو شعر هميشه جذبي ۽ شعور جي تخليقي استخراج سان وجود ۾ اچي ٿو. هتي مون لفظ شعر استعمال ڪيو آهي ۽ آئون نثري نظم کي به شاعري چوان ٿو. ڇاڪاڻ ته منهنجي نظر ۾ شاعري فقط اها ناهي جيڪا وزن بحر ۾ هجي شاعري جو هڪ پنهنجو منطق آهي، الڳ تخليقي نظام آهي، الڳ جهان آهي جيڪا نثر جي ڪنهن به سانچي کي قبول نٿي ڪري ڇا اها شاعري آهي؟ جيڪا علم عروض جي قاعدن تي ته پوري هجي پر پڙهندڙن جي دل تائين نه پهچي سگهي. اسان جا سوين لوڪ گيت شاعري جي ڪنهن به Format ۾ ناهن پوءِ به جڏهن اسان اهي ٻڌندا آهيون ته اسانجي دل پاڻمرادو رقص ڪرڻ لڳندي آهي ۽ اسان عجيب ڪينيت ۾ سرشار ٿي ويندا آهيون.

پيئر منهنجو ٻارو جو آيو. پيئر منهنجو ڪو هيارو آيو.

مائي ڀاڳي جون ڳايل اهي ستون ٻڌڻ دوران جيڪڏهن ڪير ويهي انهن ستن جي تفطيع ڪري يا قانون ۽ رديف ڳولهي ۽ اهو ماڻهو ويهي شاعري جي حدبندي مقرر ڪري ته سندس سوچ تي افسوس نه پر رحم ئي ڪري سگهجي ٿو. هر اها ست جيڪا ڪيفيتون تبديل ڪرڻ جي سگهه رکي ٿي اها شاعري آهي مثال پيرزادي جي هنن ستن وانگر:

هيل ڏاڍو سٺو آهي
 ساٿ جي سگري به ناهي!
 سار جا سگريٽ ٻاري
 وقت کي ساڙيون پيا
 تون الائي ڪٿ وسين ٿي
 ڪل تنهنجي خواب کان پي دور آهي!
 تنهنجي ڳالهين جي الائي
 ڪٿ پوي ٿي برفباري
 ڪٿ الائي تهڪ تنهنجا ٿا ٻرن!
 ڪٿ الائي مور آهن رقص ۾
 چنڊ جي تون عڪس کان پي دور آهين!
 ڪونه آهين تون نديءَ جي موج ۾
 هن صدي جي اوج ۾
 هيڪلائي آ مقدر
 جو ته منهنجو
 درد اويٺو آ مسافر جيءَ ۾!
 هيل ساريندڙ پرين هن سٺو ۾
 ساٿ جي سگري به ناهي!
 ساٿ جي سگري به ناهي!

نشري نظر کي شاعري جي قبيلي جي هڪ شاخ نه مڃيندڙ اسان جا روايت
 پسند دوست اهو چو نه ٿا سمجهن ته هر زماني ۾ هر نسل جون پنهنجون ترجيحو
 ٿين ٿيون. اهي پنهنجا موضوع ۽ اسلوب به خود طئه ڪن ٿا. جيڪڏهن اسان هر
 جدت تي ليڪو ڦيرائي نئين اظهار ۽ اسلوب لاءِ زنجيرون ٺاهڻ شروع ڪيون ته اها
 شاعري جيڪا زمانن ۽ مڪانن جا طواف ڪري ٿي ۽ هر دور سان وڪ سان وڪ
 ملائي هلي ٿي ان لاءِ سنڌ جي سرزمين ان تي ويندي جيئن ڪنهن ڳوٺاڻي لاءِ
 شاهه به منجهس ته خطبتي، قدر

ڪراچي جو شهر. مونکي چوڻ ڏيو ته موجوده سنڌي غزل جنهن جمود ۽ فڪري گهٽ
 پوست جو شڪار ٿي ويو آهي ان جمود ۽ فڪري گهٽ پوست تي نه فقط نثري نظم لاءِ
 راهون هموار ڪيون آهن پر غزل کي به اهو موقعو ڏنو آهي ته هو موضوع توڻي اظهار
 جي نون رستن تي بي خوف ٿي سفر ڪري ۽ سائل به نثري نظم جي صنف ۾ انهن
 نون رستن تي سفر ڪري نه فقط فني لحاظ کان نثري نظم کي نئين وسعت ڏئي آهي
 پر اڃاين بندشن کان آزاد ٿي فڪري اعتبار کان به نئون راهون تلاشيون آهن سندس
 موضوع داخلي ڪيفيتن ۽ نجی ڏک تائين محدود ناهن پر هن پنهنجو رشتو انهن
 حالتن سان به ڳنڍيو آهي جيڪي موجود سنڌ کي پنهنجي گرفت ۾ آڻي اسانجي
 اعليٰ سماجي قدرن کي پائمال ڪري رهيون آهن.

پراسٽيٽيوشن بڻجي چڪو آهي

سڄو سماج

هر روز مسئلن جا حرامي ٻار چمن ٿا

علم ۽ دانش

ڏند ڪٿا بڻبي ٿي وڃي

سياست باندرن جو تماشو بڻجي چڪي آهي!

سماجي خدمت صرف

اخباري فوٽن تائين محدود ٿي چڪي آهي!

انا جي اڏي تي

احساسن جو قتل جاري آهي

بيپوءِ گيءَ جي بارش ۾

انسانن تان

انسانيت گاري جيان لهندي ٿي وڃي

مثبت رد ٿي ڪي

Poison ڏنو ويو آهي

سچ کي به وال کفن ۾ دفنايو ويو آهي

۽ اسين

ڪيوتري جيان اڪيون ٻوٽي

سمجهون ٿا ته

سڀ نيڪ ٿي ويو آهي

وقت جو گهوڙي سوار

تيز ڊوڙندو ٿو وڃي

ڪجهه پلن ۾ ئي

سڀ ڏوڙ ڪري ويندو..!!

شاعريءَ کي ڪجهه مخصوص موضوعن تائين محدود نٿو ڪري سگهجي
 ٿو ۽ جديد نثري نظم لاءِ ڪوبه موضوع غير شاعراڻو ناهي. هر اها شيءِ جيڪا اسان
 جي زندگيءَ ۾ شامل آهي، انهيءَ کي شاعري جو موضوع بنائي سگهجي ٿو. انهيءَ
 ڳالهه کان سائل پيرزادو مڪمل واقف آهي. هُو نثري نظم وسيلي نه فقط شاعري جي
 خارجي پابندين کي ختم ڪري ٿو پر پنهنجي شعري ڪائنات کي پنهنجي ذات
 تائين به محدود رکي ٿو. آئون انهيءَ کي سائل جي هڪ اضافي خوبي سمجهان ٿو
 شعر هڪ اهڙي عمل جو تخليقي اظهار آهي جيڪو شاعر جو تجربو ته هجي پر
 پڙهندڙ به ان کي پنهنجو تجربو، پنهنجي وارتا سمجهي ۽ اهو اشتراڪ ئي شاعريءَ
 جو معراج آهي. سائل پنهنجي داخلي وارتائن وارڊائن کي جنهن خوبصورتي سان
 پيش ڪيو آهي اها وارتا اسان کي پنهنجي ئي محسوس ٿئي ٿي.

اوپرن جيان

اڄ منيا سين

تون به خاموشيءَ ۾ ويڙهين

مان به الجھيل ٿي رهيس

تو به ٿڌو ساهه ڀريو

مون به ٿڌڪن کي لڪايو

ڀامد ۽ متحرڪ تذكيري قدر

توبه دوکوپاڻ سان ڪيو

مون به دوکوپاڻ سان ڪيو

سائل پيرزادي جي هن ڪتاب ”خوشيون پرڏيهه جا پنڇي“ ۾ سندس ڪيترائي آزاد نظم به شامل آهن سائل جا نظم پڙهندي مونکي ٽي ايس ايليٽ جي هيءَ ڳالهه بلڪل سهي لڳي ته محنت ڪرڻ وارن لاءِ ڪوبه نظم آزاد ناهي هوندو سندس نثري نظمن ۾ آزاد نظم جو رنگ شامل آهي ته آزاد نظم مان وري نثري نظم جي به خوشبو اچي ٿي جيڪڏهن هتي آئون اهو چوان ته نثري نظم ۾ سڀني صنفن جون خوبيون موجود آهن ته غلط نه ٿيندو. انساني جذبن کي جڏهن ڪنهن صنف جي سخت قاعدن جي ڪري مجروح ٿيڻو پيو آهي ته نثري نظم ۽ آزاد نظم ٽي ان جي Poetic Content کي پنهنجو رستو ڏنو آهي. آئون مثال طور سائل جو هي نظم ڏيئي سگهان ٿو.

ياد اٿئي؟

مون توکي

پيار جي

پهرين چمي ڏني هئي!

۽ انب جي وڻ تان

ڪوئل ڪيڪيندي

دُور آسمان جي

نيريون وسعتن

گهر ٿي رهي هئي.

تنهنجو ڌيان منهنجن چين تان اڏري

ڪوئل جي ڪوڪ ۾

نخليل ٿي رهيو هو

ان پنهنجي جڳ

ڪوئل جي ڪوڪ ۾ تبديل ٿي ويا آهن

پر تنهنجو ڌيان..!

ازرا پائونڊ چوي ٿو آزاد نظم تڏهن لکڻ گهرجي جڏهن اهو تمام ضروري
هجي ۽ سنڊرس چوي ٿو آزاد نظم اظهار جي آزادي ته ڏيندو آهي پر ان سان گڏ
شاعر تي پابنديون به وجهي ٿو. ڪو شعر ايڏو خراب ناهي لڳندو جيترو هڪ
ڪمزور آزاد نظم. ازرا پائونڊ ۽ سنڊرس جي انهن ستن جي روشنيءَ ۾ جڏهن مون
سائل جي آزاد نظمن کي پڙهيو ته محسوس ڪيو ته سائل مخصوص تخليقي عمل
تحت اهي آزاد لکيا آهن. ڪين نه فقط مڪمل اعتماد سان پنهنجي تخليقي اظهار جو
ذريعو بنايو آهي پر منطقي جواز به مهيا ڪيو آهي، اگر هو هٿو آزاد نظم لکي سگهي
ٿو ته کيس غزل لکڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟

نديءَ ۾ ناؤ تاريندي

هن کي هڪڙو خيال اچي ٿو

چاهيءَ گوري

بينهر بيٺيءَ چڙهي آهي!

جنهن جو اڪڙيون بيٺيءَ جهڙيون

جنهن ۾ هن هو پاڻ وساريو

۽ پوءِ هن کي پار اُڪاريو

وقت هيو طوفان اٿاريو

جنهن ۾ بيٺيءَ جهڙين اڪڙين واري گوري

هن کان دُور وڃي هئي نڪري

هن کان پل پي ناهي وسري

اڄ پي جڏهن پُور ڪڍي ٿو

هن کي هڪڙو پُور پوي ٿو

چاهوءَ بينهر ورتي آهي؟

هن کي پنهنجو پاڻ موتائي

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

خوشبوء وانگر ڪلڻي آهي؟
 ۽ پوءِ مست نديءَ جي تن تي
 اجري باڪ اڀرڻي آهي
 هن جا من ۾ پالي آهي
 آس به پوري ٿيڻي آهي
 ڇا هوءَ ٻيهر ورڻي آهي؟
 ڇا هوءَ ٻيهر ورڻي آهي؟

شاعر جيڪڏهن پنهنجي تخليقي توانائي کي پنهنجي دؤر ۽ پنهنجي
 ڌرتي جي سياسي سماجي ۽ تهذيبي روين سان نٿو جوڙي سندس تخليقي دنيا
 Utopia سياسي ادراڪ ۽ فڪري مزاحمت کان آجي آهي ته اهو شاعر ۽ سندس
 شاعريءَ جا پير پنهنجي ڌرتيءَ تي ناهن ڪٽل، هو خلا جو شاعر آهي، سندس شاعري
 کي ڪا به بقا ناهي، وقت جي دڙ ۾ سندس شاعري کي لتچندي ڪا گهڻي دير ڪونه
 لڳندي سائل پيرزادو انهيءَ ڳالهه کان بخوبي واقف آهي تڏهن ته هن پنهنجي نظمن
 ۾ موجوده سنڌ کي فوڪس ڪيو آهي. موجود سنڌ جيڪي اذيت ناڪ احساس
 محسوس ڪري ٿي اهي سندس ڪيترن ئي نظمن جا فڪري محرڪ آهن سندس
 انهن نظمن ۽ ڪا رسمي پرويگنڊا ناهي پر هڪ Poetic sensibility آهي.

اسان تاريخ جي

بي رحم دؤر مان گذري رهيا آهيون
 خبر ناهي ته ڪڏهن ۽ ڪٿان
 اسان جو ڪو پيارو گهر ٿيندو

۽ واپسي ۾

هڪ نريل ۽ سوراخ ٿيل جسم ملندو

خبر ناهي ته ڪنهن پل

ڪنهن وٺيءَ جون چوڙيون

ڪٽ جي ايس تي ٽٽنديون

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

خبر ناهي ته ڪهڙي پل
 ڪنهن ماءُ جون آڱريون
 ستين آسمان تي رسنديون
 خبر ناهي ته ڪهڙي پل
 ڪا پيڻ پيرين اڳهاڙي
 دروازي ڏانهن ڊوڙندي
 پر اسان خاموش آهيون
 سمنڊ جيان!

۽ سمنڊ جڏهن خاموش ٿيندو آهي ته
 پاڻ سان طوفان کڻي ايندو آهي.

سائل جا نظم ته بس روايتي ۽ رسمي هيئت کان انحراف آهن ۽ انهيءَ
 انحراف جي جرئت اهوئي شاعر ڪري سگهي ٿو جيڪو انهي شعري روايتن تي
 عبور رکندو هجي. ڇاڪاڻ ته شعري روايتن کان لاعلمي ۽ نشري نظم جي ذريعي
 تجربن جي تشڪيل جو نتيجو اهڙي شاعري آهي جيڪا اڄڪلهه جا نشري نظم جا
 شاعر ڪري رهيا آهن، هوقافبي رديف ۽ وزن بحر جي پابندي نه هئڻ ڪري فيشن
 طور ان کي آساني سان لکي ته رهيا آهن پر نپاهي ناهن رهيا. ان ڪري انهن جي هن
 صنف تي ڪمزوري يا سطحيت کي جيڪڏهن ڪو هن صنف ڏانهن منسوب ٿو
 ڪري ته اها ان جي نه فقط غلطي آهي پر ائين به چئي سگهجي ٿو ته ان ۾ شاعري کي
 محسوس ڪرڻ جي حس ئي ناهي.

سائل پيرزادي نه فقط اميج جي قوت تي انحصار ڪيو آهي پر ان ۾
 اجتماعي ۽ ذاتي آهنگ به ڏٺو آهي ان آهنگ ذريعي هن ثابت ڪيو آهي ته نشري
 نظم به شاعرانه اسلوب ۽ آهنگ هوندو آهي. ان ۾ جذبا ته هوندا آهن پر جذباتيت
 ناهي هوندي ۽ اهو To the point هوندو آهي. هن نه فقط پنهنجي وجود جي پريور
 اظهار لاءِ نشري نظم لکيا آهن پر ان ۾ داخلي ڪشمڪش جي ڪرب سان گڏ
 پنهنجي دور جا تهذيبي نوحا به ڳايا آهن.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

رکشا بندن!

هن کان ڪرائي ۾

راڪي ٻڌائي

پاءُ چيو.

گهر جيڪو گهرڻو اٿئي

پيڻ هن جي اکين ۾ گهري ڏنو.

تڙڪندڙ چين سان چيائين.

مون کي منهنجا مور

بچائي ڏي.

۽ پوءِ سڄو ماحول سڌڪا سڌڪا ٿي ويو...

هي مهاڳ لکڻ کان اڳ مون سوچيو هو ته سائل جي نظمن جون مختلف ستون ڪٿي انهن تي لکندس پر سائل جا نظم ٻڌندي مون کي اهو خيال ترڪ ڪرڻو پيو ڇاڪاڻ ته سائل جي نظمن ۾ خيال سان جيڪا مسلسل ڪمٽمينٽ ۽ Thought Content آهي انهيءَ منهنجو ڌيان ڇڪرايو ته اها سائل جي نظمن سان ناانصافي آهي ۽ جڏهن سائل خيال جي قرباني بجاءِ ڪمٽمينٽ طرف ڌيان ڏي ٿو ته تون مهاڳي اديبن جيان اها ڪاريگري چوڻو ڪرين سوان ڪري سائل جون ڪجهه ستون ڪٿي انهن جي تشريح بجاءِ مون سڄا سارا نظم ڏنا آهن جيئن منهنجا پڙهندڙ سائل جي نظمن کي پڙهي خود فيصلو ڪن ته آئون انهن سان ڪيترو انصاف ۽ ناانصافي ڪري رهيو آهيان ۽ ڪيترو وڌاءُ کان ڪم وٺي دوستي نپاهي اٿم ۽ ڪيترو سائل جا نظم لهڻ ٿا. توڻي جو غزل جيان نثري نظم به اسان جي نج پنهنجي ڪلاسيڪل صنف ناهي پر جيئن غزل کي شيخ اياز ۽ اسان جي ٻين شاعرن (جن ۾ سائل پيرزادي جو نالو به شامل آهي) سنڌي سڀاءُ ۽ مزاج عطا ڪيو آهي ائين نثري نظم کي به يورپي فارميت ۾ رهندي به اسان جي شاعرن پنهنجي رنگ ۾ رنگيو آهي اسحاق سميجي جي نثري نظم ”موسميات کاسي اعلان ڪيو آهي ته“ اڪاش اهو نظم آئون لکان ها! کان ويندي روحل ڪالرو جي نثري نظمن تائين جن ۾ محمد فقير جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪٿيان جي آستاني جو به ذڪر آهي ته ڪڏهري جي مير لائيت جي صاحب محل ۾
 ٻرندڙ ڏيئي جو به ذڪر آهي جنهن کي ڪو به ڪولهي سانوري ٿوڪ ڏيئي وسائڻ
 جي جرئت نٿو ڪري (پشپا وٺي، ايوب گل امتياز ابڙو عطيه دائود، عرفان لنڊ، رفيق
 سيال، بخش مهر ٿوي، مختيار سهتو اڊل سومرو امر سندو يادل، لياقت رضوي انور
 ابڙو حسن درس، مصطفيٰ ارباب ۽ اقبال هاليپوتو تائين وڃ ۾ ٻيا به ڪيترائي نالا
 اچي وڃن ٿا) اگر اسان يورپ جي انڌي تقليد جا عادي هجن ها ته سانيت کي
 اپنايون ها پر سانيت اسانجي ثقافت ۽ ماهيت کي پنهنجو نه پئي ڪري سگهيو ۽
 سنڌي شاعرن وٽ جيڪا تخليقي رواني آهي ان اڳيان بند ٻڌڻ لڳو ته اهو سنڌ ۾ نه
 هلي سگهيو ۽ نثري نظم اسان وٽ ان ڪري مقبول ويو جو بقل اردو جي دانشور قمر
 جليل جي ته ”نثري نظم اسان جي ڪلچر جي توسيع ڪري ٿو ۽ اسان جي ڪلچر
 جي علامتن کي نئين معنيٰ ڏي ٿو پر ان جي مقابلي ۾ اچي ان کي تباھ نٿو ڪري (۽ نه
 ئي ڪري سگهي ٿو) ڇاڪاڻ ته ڪلچر ڪنهن قوم جي مجموعي ۽ بنيادي احساسن
 سان تعلق رکي ٿو ۽ شاعري ڪلچر جو هڪ حصو آهي ۽ اهو حصو ڏاڍو اهم آهي
 ڇاڪاڻ ته ڪيترائي ڀيرا اهو حصو خود پنهنجي ڪلچر تي به تنقيد ڪري ٿو.“
 قمر جليل جي انهيءَ راءِ کان پوءِ آئون پنهنجن انهن دوستن سان ضرور مخاطب
 ٿيندس جيڪي چون ٿا ته نثري نظم تي يورپي اظهار حاوي آهي ۽ ان جون پاڙون
 پنهنجي ڌرتي ۾ ناهن ڪٽل. انهن جي انهيءَ ڊگهي پٽاڙ ۽ غير مدلل بحث جو جواب
 سائل پيرزادي جي هن مختصر نثري نظم کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو ٿي سگهي ٿو:

سوهن جي ڌڙي

چنڊ کي چيو

وڃي ڪارو نجهر کي چنڊجان

تنهنجا مور مري ويا آهن

۽ منهنجي ناچڻي

رقص ڪرڻ ڇڏي ڏنو آهي!

جيستائين مغربي شاعري جو تعلق آهي ته ان جو پنهنجو هڪ الڳ مخصوص مزاج آهي ڇاڪاڻ ته ڌرتي جي هر خطي جي تلم ڪار جو پهريون مضبوط رشتو پنهنجي ڌرتي سان ئي هوندو آهي. مان چوان ٿو ڪا به تخليق تيستائين عالمي پس منظر نٿي رکي سگهي جيستائين ان پر پنهنجي ڌرتي جي سڳند ناهي (هتي لفظ سڳند کي آئون وسيع معنيٰ ۾ وٺان ٿو). آئون گهٽ پڙهيو ماڻهو آهيان ان ڪري پنهنجي ڳالهه کي وزن وٺرائڻ لاءِ ڪنهن به دليل جو سهارو وٺڻ ۽ گهڻا مثال ڏيڻ بجاءِ بس هڪ ننڍڙو مثال ضرور ڏيندس. 1914ع ۾ ميڪسيڪو ستي ۾ پيدا ٿيندڙ شاعر اوڪتاويو پان جنهن 1991ع ۾ ادب جو نوبل انعام به ماڻيو آهي. تنهن جو شعري مجموعو Sun and Eagle نثري نظمن تي مشتمل آهي هتي لمس جي عنوان سان سندس هڪڙو نثري نظم ڏيان ٿو.

منهنجا هٿ ذات جي پردن کي کولين ٿا

۽ توکي وڌيڪ اگهاڙپ جو لباس اوڏائين ٿا

تنهنجي جسم جي جسمن کي

بي پرده ڪندي

منهنجا هٿ

تنهنجي بدن لاءِ

هڪ ٻيو بدن ايجاد ٿا ڪن

توهان ڏٺو توڻي جو هنن ستن کي عالمي پس منظر به آهي پر انهن پر پنهنجي خطي جي تهذيبي خوشبو به آهي پر جيڪڏهن ڪنهن کي اها محسوس نٿي ٿئي ته مان يقين سان چئي سگهان ٿو ته اهو ڪن به ٽن حواسن کان ضرور محروم آهي ۽ اها ساڳي ڳالهه آئون سائل جي هن نظم لاءِ به ڪندس.

قيدي جي ڊائري مان

انهن مون کي چيو

ڌرتيءَ سان غداري ڪر

مون هنن کي چيو

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

منهنجي ماءُ جو کير

اجان کريو ناھي!

ھاڻي ھو

منهنجي روح کي

جسم جي قيد مان آزاد ڪندا.

جيڪڏهن ڪو شاعر ڪنهن جذبي کي محسوس ڪري ۽ اظهاري ته ٿو
پر پنهنجن پڙهندڙن کي ان جذبي ۾ شريڪ نٿو ڪري سگهي ته ان کي ٻيو سڀ
ڪجهه ڪرڻ گهرجي پر شاعري (۽ ان جي ڪنهن به صنف) کان پري رهڻ گهرجي ۽
سائنس پنهنجن پڙهندڙن کي ڪيتري حد تائين پاڻ سان گڏ وٺي هليو آهي اهو توهان
پڙهندڙ ئي ٻڌائي سگهو ٿا ۽ اهو به ضروري ناھي ته آئون توهانجي راءِ/فيصلي سان
متفق ٿيان ڇاڪاڻ ته ڪڏهن ڪڏهن رد ڪيل شاعري به مستقبل ۾ وڏي پذيرائي
ماڻيندي آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن وقتي پذيرائي ۽ شهرت ماڻيندڙ شاعري کي
مستقبل اڌ تي به ڪونه پڇندو آهي ۽ سائنس جي شاعري جو حال ڇا آهي آئون ان
بابت راءِ ته ڏيئي سگهان ٿو پر سندس شاعري جو مستقبل ڇا آهي انهيءَ جو حتمي
جواب توهان کي مستقبل ئي ڏيئي سگهي ٿو.

30 آڪٽوبر 2012ع

جاويد جبار جي ڪتاب ”زنگجي ويل نند“ جو مهاڳ

ڇٽيل پنن جو سِر مو

سنڌ ۾ باهران آيل ڪوڙ سارين شاعراڻه صنفن کي ڇڏي ڪري فقط تراثيل ۽ سانيٽ ٿي ۽ اهڙيون صنفون آهن، جن کي آئون شاعراڻه احساسن کان عاري ٻس اهڙيون صنفون سمجهندو هئس، جيڪي محض ٽيڪنڪ تي آڌاريل آهن، ٻي سٽ، چوٿين سٽ سان هر قافيه هجي، ٽي سٽ جو قافيو ڇهين سٽ سان ملي، پنجين ۽ ستين سٽ وري ٻه هر قافيه هجن، وغيره وغيره، يعني ڇهه ٽڪان ارڙنهن، ٻه چونڪ اٺه ست ڏهن چوڏنهن. هنن صنفن جو اهڙو سٽاءُ ڏسي مون سوچيو، هنن صنفن ۾ شاعري گهٽ ڪرتب بازي وڌيڪ ڪري سگهجي ٿي. (۽ ڪرتب بازي ڪئي ويئي آهي) جيڪا تخليق وجدان، لاشعور ۽ احساساتي وهڪري کان ٻنھ ڪوري مخض، عقل ۽ شعوري ڪوشش تي آڌاريل هجي، اها لطيف جذبن ۽ آرٽ کان ڪوڪلي ٿي ويندي آهي ڇو ته ان کي شعور جي مقرر ڪيل محدود سرحدن اندر ئي سفر ڪرڻو هوندو آهي ۽ ڪجهه ستن کي اڳتي پوئتي ڪرڻ، لکڻ جي هڪ مشق کي شاعري جو نالو ڏيڻو پوندو آهي، مثال جي طور تي آئون سنڌ جي هڪ سينيئر شاعر امداد حسيني جو هي تراثيل ڏيڻي سگهان ٿو.

تو ڪڏهن رات کان پڇيو آهي،

ته ڪوي شام کان سحر تائين،

لات جيان ڪيترو لڳيو آهي،

تو ڪڏهن رات کان پڇيو آهي.

يا ڪڏهن رات ٿي ڪڇيو آهي،

لفظ ڪو ڏينهن جي خبر تائين،

تو ڪڏهن رات کان پڇيو آهي،

ته ڪوي شام کان سحر تائين.

تي ايس ايليٽ چواڻي ”اهڙي شاعري جيڪا اجتماعيت بدران فقط تخليڪار جوڻي آواز محسوس ٿيندي هجي، اها مستقبل ۾ ائين رد ٿي ويندي جيئن ڪا پرفريب شيءِ ختم ٿي ويندي آهي.“

مون اسان جي سينيئر شاعرن جا هيل تائين جيڪي به تراثيل يا سانيٽ پڙهيا آهن، اهي پڙهندي مونکي شدت سان محسوس ٿيو ته يورپ جي هن ڪلاسيڪل صنف کي اسان جي پريميچوئر جدت شاعريءَ جي آرٽيفيشل ۽ غير فطري صنف بنائي ڇڏيو هو. ڇو ته شاعري فقط داخلي، خارجي ۽ احساساتي وارتا جو نالو ناهي، پر اها پنهنجي ثقافتي رنگ جي گهر به ڪري ٿي، ان جون پاڙون پنهنجي ڌرتي ۾ ناهن ته اها فرد جي هڪ انفرادي جوڙجڪ ئي آهي. اسانجي سينيئر شاعرن اهي صنفون پر خاص ڪري سانيٽ لکندي پنهنجي ڪلاسيڪل ورثي سان ناتا چٽي ڇڏيا هئا ۽ نئين کي پراڻو نه ڪري سگهيا ۽ انهن جيڪا سانيٽ جي يورپين هيٺ ۽ طرز تحرير متعين ڪئي يا برقرار رکي، اها سنڌي شاعري لاءِ ڏاڍي منجهائيندڙ پيچيده پڻ هئي ۽ جديد مغربي شاعريءَ جي لاڙن جي ڀرمار جي ڪري هن صنف کي سنڌ ۾ اها جرڳي موٽ ڪوڏ ملي سگهي، جيڪا ٻين صنفن کي ملي ۽ گڏ هن صنف (سانيٽ) کي ڪجهه مخصوص بحرن ۾ ئي لکيو ويو ۽ مختلف رڪنن کي ائين چڪي ٿاڻي پورو ڪيو ويو جو اهي پڙهندي اسان لاڙ جي پاڻ ڪائيندڙ شاعرن جي زبان ٿي ڏکي ٿي پوي.

سانيٽ سڀ کان پهرين اٽلي ۾ لکيو ويو پر هن لاطيني صنف کي اوج وليم شيڪسپيئر ٿي ڏنو ۽ منهنجو ذاتي خيال آهي ته اگر شيڪسپيئر سانيٽ نه لکي ها ته شايد هي صنف اٽلي تائين ئي محدود هجي ها، شيڪسپيئر ته باقائده هن صنف ۾ پنهنجو گهاڙيتو متعارف ڪرايو جنهن کي شيڪسپيئر گهاڙيتو چئجي ٿو. سارنگا ۾ ڇپيل مشتاق مجبول جي مضمون موجب شيڪسپيئر گهاڙيتي کانسواءِ پيٽرارڪن سانيٽ جو شاعر پيٽرارڪ Petrarch (1304-1334ع) جنهن سڀ کان پهرين سانيٽ لکيا ۽ سندس گهاڙيتي کي پيٽرارڪن گهاڙيتو چئجي ٿو ان کان

علاوہ هڪ ٻئي شاعر اسپينسر Spenser جي لکيل گهاڙيتي کي اسپينسرن گهاڙيتو چئجي ٿو.

اسان جي سينيئر سنڌي شاعرن انهن تنهي گهاڙيتن تي سانيت ته لکيا ۽ انهن ۾ فاقين جي پيهڪ جي حوالي سان تجربا ته ڪيا. پر انهن ۾ اها موضوعاتي هم گيري پيدا نه ڪري سگهيا جيڪا هن صنف جي مقبوليت جو ڪارڻ بڻجي ها، يا ان مان پنهنجائپ جو ساءُ اچي ها. پر ويجهي ماضي ۾ وسيم سومري اسحاق سميجي ۽ نقاش علواڻي جي سانيتن کان پوءِ هاڻ هاڻ جيڪي احمد سولنگي، اشفاق آذر ۽ جاويد جبار دائودپوٽي جا سانيت پڙهيا اتم ته انهن ويساهه ڏياريو آهي ته هن صنف جي نالي ۾ ڪا شاعراڻي مشق نه پئي ٿئي، پر هي باقائدي شاعري جي هڪ صنف آهي. اهو سنڌي شاعري جو الميو ئي چئجي جو لڳ ڀڳ سٺ سالن کان پوءِ هن صنف سنڌي ويس پاتو آهي ۽ آئون سمجهان ٿو ته ڪجهه وقت اڳ هڪ سنڌي مئگزين ۾ هلندڙ اهو بحث ٿي آجايو هو ته سنڌ ۾ سڀ کان پهرين سانيت ڪنهن لکيو؟ اهو بحث انهن سانيتن تي پئي ٿيو جيڪي مغربي شاعري جي اطاعت جي ڪري سنڌي شاعري هضم نه پئي ڪري سگهي ڇو ته اهي اسان جي نج پنهنجي مروج قدرن سان رلڻ نه ٿيل هيا، بحث ته ان ڳالهه تي ٿيڻ گهرجي ها ته سانيت کي سڀ کان پهرين سنڌي رنگ ڪنهن ڏنو؟

اڄ آئون هتي وسيم سومري اسحاق سميجي، احمد سولنگي، اشفاق آذر ۽ نقاش علواڻي جي سانيتن کي ڇڏي جاويد جبار جي انهن سانيتن کي ڳالهائيندس جيڪي سندس ڪتاب ۾ موجود آهن. اهي سانيت هڪ هڪ ڪري پڙهندو آئون حيرت جي جهان ۾ گم ٿيندو ويس. جاويد جبار دائودپوٽي پنهنجي هن ڪتاب ”زنڱجي ويل ننڊ“ ۾ سانيتن کي ائين سليس ۽ آسان ڪري لکيو آهي، جو مونکي مٿن نظر جو گمان ٿيڻ لڳو ۽ جيڪڏهن آئون انهن کي هڪ مڪمل نظر چوان ته به حق بجانب آهيان ۽ وڏي ڳالهه ته هن رڳو سانيتن جي مخصوص حيثيت کي نامي ٿيڻ لڳو، پر ان ۾ ڪافي فني تجربا به ڪيا آهن ۽ سندس اهو تجربو ايترو ته سڀاويڪ ۽ وڻندڙ آهي جو هن صنف سان جيڪا منهنجي دشمني هئي اها دوستي ۾ بدلجي

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ويئي ۽ پهريون پيرو مون به سانيت لکڻ جو سوچيو اسانجي سينيئر شاعرن جيان هن ڪجهه مخصوص بحرن ۾ سانيت ٺاهڻ لکيا. پر سنڌي شاعري ۾ استعمال ٿيندڙ ڪيترن ئي بحرن کي هن پنهنجي سانيتن ۾ سمايو آهي. جيستائين منهنجي ڄاڻ آهي ته ٽرائيلن جو سنڌي ۾ مڪمل ڪتاب هند ۾ هريڪانت جو ڇپجي چڪو آهي، پر سنڌي ٻولي ۾ سانيتن جو هي پهريون مڪمل ڪتاب آهي، جنهن جو اعزاز جاويد جبار دائودپوٽي کي وڃي ٿو. جنهن ڪنهن به مصنوعييت کان آڃا تخليقيت سان ڀرپور ههڙا پر اثر سانيت لکي ڇڏي سنڌي شاعري کي هڪ نئون گهٽ پارايو آهي، سندس سانيتن جي ڪيترن ئي ستن جي معنويت تي سوچي آئون سچ ته حيران ٿي ويس، ڇو ته جديد سنڌي شاعري ۾ ههڙيون ستون ورلي نظر مان گذرنديون آهن.

تو ڪجهه جي باغ ۾ مون کي چيو
ناچڻي جي پير ڏانهن ڏسبوند آ.

نانگ جو ڳڻل جي بدن ۾ ويولڪي،
ڄڻ ندي جي ڦوڪين ۾ ويولڪي.

بستر ۾ گرم انباجي پال وڌا ڪنهن؟

نهاريو تو جي سارين ڏانهن هراڙي شام ٿي ويندي
مون بهارين تي سهي سوڙهي ندي جانچي ڏني

توڻي جو جاويد جبار دائود پوٽو اسان جي ڪيترن ئي پڙهندڙن لاءِ ٻنهي نئون نالو هوندو. پر سندس شاعرانه رياضت کي ڏسي / پڙهي ڇڻي سگهجي ٿو ته پنهنجي ڊڪشن کان وٺي مشاهدي ۽ ذاتي تجربي تائين وٽس پنهنجو هڪ نشين ۽ نرالورنگ ڍنگ آهي.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

اک تنهنجي شهر هن ڪيئي ڪڪيا،
تهڪ تنهنجا ڪونه ٿا ڪنهن کان ڪجن.

وٽن جي ڇٽيل پنن جو سرمو
بهار پيئي اڪين ۾ پائي.

جاويد جي سانيٽ ۾ اسان اهڙا ڪيئي منظر ڏسي سگهون ٿا، جيڪي
هونئن ته عام رواجي چئي سگهجن ٿا، پر سندس قلم جي گرفت ۾ اچڻ کان پوءِ اهي
غير روايتي ٿيو پون ۽ گڏ سندس سانيٽ اهو به محسوس ڪرائين ٿا ته هن محض
شوقيه طور سانيٽ کي ناهي اپنايو پر وٽس اهو اظهار جو ذريعو بنجي آيو آهي ۽
سندس اهو تخليقي تجربو ايترو ته ڪامياب ويو آهي، جو اهو هر پڙهندڙ کي پنهنجو
تجربو ٿو محسوس ٿئي.

ڪهڙو نرڻو پوي ٿو سائين،
توبه ته ڌرتي تي ئي آهين،

چنڊ چڙهي ٿو ٻوٽا بهڪن،
رات اچي ٿي ڪوٺا بهڪن.

پير تنهنجا لاڙ ڪي ايترو وڻيا،
ڪونه ٿي مونسان ملڻ لاءِ پسي ڇڏي.

هن ڪتاب ۾ هي جاويد جا سانيٽ ئي ناهن پر اهو سڀ ڪرب به موجود
آهي جيڪو هن تخليقي جوهر جو بنيادي ڪارڻ آهي. ۽ اسان جنهن سماج ۾ رهون
ٿا، ان جا گهڻا تلخ رنگ به سندس سانيٽن ۾ سمائجي ويا آهن، پنهنجي ٺڪري

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سطح تي هوانهي شخص جي پوڳنا به محسوس ٿو ڪرائي، جيڪو هر پل جيئندي
مرندي به زندگي مان مايوس ناهي ۽ ڪجهه بهتر ڪرڻ جي جستجو ۾ مڱن آهي.

ڪير عيسيٰ کي تنگي ٿو مون اندر
لڙڪ مري رجا ٿو ڪو تازو جهتي،
ميگهه موسم ۾ ڀڳل گوڙي مندر
مون ۾ ڪو سياح پوڙهو پيو ٿو ڪي.

ڪير وڇوڙن کي سمجهائي،
پنهنجو وقت وڃائڻ ٿا پيا،

توسان عشق اهوئي آهي،
چاٽي زور لڳائڻ ٿا پيا.

ڪو ڪاڙهن ۾ لاهيارن تي،
ٿي جسم ڪڙهيو ڪنهن مومل جو.

جاويد جا سانيت پڙهي، مجموعي راءِ اها ئي ڏئي سگهجي ٿي ته هن ننڍي
وهيءَ ۾ ئي هن جا شاعرانه قدر ايترا ته پختا ۽ زندگي سان لاڳاپيل آهن، جو ڪنهن به
نقاد وٽ انهن کي رد ڪرڻ جا جواز سامهون نٿا اچي سگهن ۽ انهن ۾ جيڪا جذبي
جي اُچل ۽ خيالن جي بي ساختگي آهي، اها ڪنهن نئين شاعر وٽ گهٽ ڏسڻ ۾
ايندي آهي، دعا آهي ته سندس هي فني ۽ فڪري سفر اڃا به گهڻيون منزلون طڙ
ڪري، چو ته اهو سفر فقط جاويد جوئي سفر ناهي، پر جديد سنڌي شاعري جو به سفر
آهي...

ابن ڪلهوڙي جي ڪتاب ”بارش ۾ ڪيل اعتراف“ جو مهاڳ هڪ اڪيلائي جي لکيل اجتماعي تاريخ

ڏيڍ ٻه سال پهرين فيس بڪ تي نئين ڪوٽا بابت هڪ بحث شروع ٿيو هو. هتي آئون انهيءَ بحث جي مختلف نقطن ۾ الجھڻ يا انهن تي ڳالهائڻ ته نتو چاهيان. پر انهيءَ بحث دوران ڪجهه ڳالهيون منهنجي ذهن ۾ ھري رهيون هيون. هتي آئون اهي انهيءَ ڪري ڪرڻ ٿو چاهيان جو انهن جو سڌي يا اڻ سڌي طرح ابن ڪلهوڙي جي منن نظمن سان به تعلق آهي.

الله ته ڪنهن جا لفظ آهن ته ”اسان جا دوست الله ڇو ڪنهن به رجحان کي تحريڪ سان گڏائڻ جي روايت جا پاسدار رهيا آهن. ادب يا آرٽ ۾ نوان تصور يا فني فڪري روايتون اڃانڪه يا ڪنهن مقرر لمحي ۾ ظاهر ناهن ٿينديون فني توڻي فڪري لحاظ کان نئين خيالي جي لهر (هتي آئون نئين ڪوٽا جو لفظ شعوري طور استعمال نٿو ڪريان) آهستي آهستي نمودار ٿيندي آهي. صبح جي روشني جيان ڦهلجندي آهي. درياءَ جي پاڻي جيان پنهنجا رستا پاڻ ٺاهيندي آهي“ مونکي ته ائين لڳو اهو نئين ڪوٽا جي بحث اسان جي ذهني ڏيوالپڻي جي ترجماني ڪري ٿو. عالمي ادب ته ڇڏيو پر اردو ادب ۾ به انهي بحث 1960ع کان شروع ٿي 1970ع ۾ پنهنجا پسام پورا ڪيا ۽ اڄ اسان سٺ سالن کان پوءِ انهي بحث ۾ الجھيا آهيون. نئين ڪوٽا جي اصطلاح سڀ کان پهرين 1960ع ۾ افتخار جالب متعارف ڪرائي ۽ ”نئين شاعرن اڻڪ مطالعہ“ جي عنوان سان هڪ ڪتاب لکيو بعد ۾ جيلاني ڪامران ”نئين نظم ڪهڙي تقاضا ڪري ٿي“ جي عنوان سان مضمون ۽ 1964ع ۾ سجاد ظهير ”پگملان ٽلڻ“ جي نالي سان نظمن جو ڪتاب به لکيو ۽ جوش صاحب جي شعري مجموعي ”روح ادب“ جيڪو 1920ع ۾ ڇپيل هو ان ۾ به پنجان نقوت ادب لطيف جي عنوان سان نثري نظم به شامل آهي. هتي منهنجي چوڻ جو مقصد فقط اهو آهي ته اردو ادب 1960ع ۾ جيڪي رستا لتاڙي ڇڏيا هئا. اسان انهن تي هار پيا جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سفر ڪريون. آئون انهيءَ سموري بحث ڪن انهيءَ ڪري پري رهيس جو اهڙو بحث آئون ڪافي وقت اڳ پڙهي چڪو هوس.

سنڌي شاعري ۾ نشري نظم جو آغاز توڻي جو شيخ اياز جي ڪتاب ”سرلوهيڙا ڳپيا“ کان شروع ٿيو پر ان جي زبان، لهجو، ڪرافت توڻي Poetic Content ٻين صنفن جي قريب تر هو انهن ۾ نون فڪري مسئلن جو اظهار يا پنهنجي اردگرد ڦهليل دنيا جا مون موضوع به نه هئڻ جي برابر هيا ۽ اهو سلسلو 1990ع تائين هلندو رهيو. آئون ته ائين چوندس آهي نئين شاعريءَ تي تجربا ڪري رهيا هئا (سجاد ظهير چواڻي آهي ته شاعري ۾ تجربا ڪرڻ ائين آهي جيئن محبت ڪندي محبوبه تي تجربا ڪجن) ۽ جيڪي ماڻهو شاعري جي مزاج کان واقف به نه هئا آهي به نشري نظم لکي شاعرن جي لست ۾ پنهنجو نالو ڳڻائي رهيا هئا پر مڪمل ائين به نه هو. بخشش مهر اٿوي جهڙا شاعر نشري نظم جي مزاج کي سمجهي مهڙا نشري نظم به لکي رهيا هئا.

تصويرون نماز ناھن پڙھنديون

سنگ مر مر جي جامع مسجد پويان

هڪڙي مصور جو گهر آهي

اذان ٻڌڻ کانپوءِ به!

تصويرون نماز ناھن پڙھي سگھنديون

برساتون ڪچا ۽ ڪڪاوان گهر

ڳهي وينديون آهن

برساتون آسمان جيان بي رحم آهن

۽ مصور

ڌرتي جيان رحمدل

صوبيدار صاحب

مون کي بک جي خلاف
 ايف آء آر ڪٽراڻي آهي
 تو آڏو اگهاڙو ٿيڻ کان اڳ
 مونکي گهر جي ڏيڻي لاءِ تيل وٺڻو آهي
 بي وسي جي خلاف
 جنهن منهنجي ٻارن جي انگ تان به
 ڪپڙا لاهي ڇڏيا آهن
 صوبيدار صاحب!
 مرڻ کان پهرين مون کي
 ايف آء آر ڪٽراڻي آهي
 جنهن جي جوابدارن ۾ پهريون نالو
 تنهنجي وردي ۾ لکيل آهي.

سنڌي شاعرن جي هڪ وڏي انگ جيڪا اردو ۽ ٻين ٻولين جي تلقيد پئي
 ڪئي اها سنڌي شاعري کي راس نه اچي رهي هئي. جوان ۾ خوبصورت لفظن جو
 وهڪرو ۽ دانشوري جو ڏيکاءُ ته هو پر اها شاعري پنهنجي ڌرتي تي نه پر نضا ۾ ساڻ
 ڪئي رهي هئي. هتي آئون مشهور ناول نگار جوزف ڪائريڊ جا هي لفظ ضرور
 ورجائيندس ته ”هن جو بنياد دانشوري تي رکي ئي نٿو سگهجي ڇاڪاڻ ته ڪلچر ۽
 تهذيب سان گڏ دانش جو به زوال اچي سگهي ٿو پر حيرت جو احساس هميشه زنده
 رهڻو آهي. اعليٰ شاعري حيرت جي جذبي مان ئي جنم وٺي ٿي.“ 1980ع واري اسان
 جي زرعي سماج واري ڏهاڪي جا نشري نظر پڙهي ائين ٿو لڳي جو اسان ان صنعتي
 دؤر ۾ جي رهيا آهيون جنهن ۾ فرد پنهنجي داخليت جو شڪار ٿي وڃي ٿو يعني خد
 پنهنجي تنهنائي جو شڪار. جنهن ۾ هڪ طرح جي اجنبيت سندس مقدر ٿي وڃي
 ٿي. دهستو وسڪي ان جو اظهار سڀ کان پهرين پنهنجي ڪتاب Notice from
 Underground ۾ ڪيو هو. بعد ۾ البرٽ ڪاميو اسي فرد کي The Outsider ۾
 ڏيکاريو آهي ڪانڪا جي ناولن ۽ ڪهاڻين ۾ به معاشري کان فرد جي انهيءَ
 جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

اجنبیت جو اظهار آهي پر اسان کي وقت کان اڳ انهيءَ صنعتي دور ۾ داخل ڪيو ويو. ٽوئي جو فھيم شناس ڪاظمي سنڌي نثري نظر تي لکيل پنھنجي هڪ مقالي ۾ لکيو آهي ته ”سنڌ نثري نظر جي اها خوش قسمتي هئي جو ان کي شروع کان ئي سٺا شاعر مليا جيڪي زبان و بيان، فصاحت ۽ بلاغت جي نزاکتن کي سمجھندا هئا. انھن نثري نظر کي فني حوالي سان ائين مڪمل ورتو جو سنڌي شاعري ۾ نيون ڪائناتون دريافت ٿيون ۽ سنڌي زبان کي وسعت ملي“ پر خوشبو جو زهر، دري کان ٻاهر (جنهن کي 1989ع ۾ سنڌي ادبي سنگت طرفان شيخ اياز ايوارڊ به ڏنو ويو) ڳولها ۽ آئون شهر آهيان جهڙا ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ ائين ٿو محسوس ٿئي ته جن فھيم شناس ڪاظمي جي اها سنڌي نثري نظر تي هڪ قسم جي طنز آهي ڇو ته ان دور جي نثري نظمن جي اڪثريت هڪ پابند فضا ۾ ساھ کڻي ٿي. ان دور ۾ ڀلي ڪنھن ”سنڌي شاعري جا جديد رجحان“ مقالو لکي Ph.D ڪئي هجي پر اها فڪري ته الاڻي پر هڪ جذباتي زندگي گذارڻ واري شاعر آهي جنهن جي شاعري جو دور 80 ۽ 90 جي ٻن ڏهاڪن تي ٺھيل آهي (جيڪي اسان گذاري چڪا آھيون). ٻي طرف جديد آزاد نظم ۽ نثري نظر تي تجربا ڪيا ويا (محض تجربا ٿي ته ڪيا ويا) ۽ هڪڙي مخصوص دور کان پوءِ انهن تجربن جي اهميت ختم ٿي ويئي ۽ نظمن جو اهو لهجو يا تجربو سنڌي شاعري فراموش ڪري پنهنجو هڪ نئون دڳ ڳولھيو جيڪو اڄ ابن ڪلهوڙي، مصطفيٰ ارباب، روجل ڪالرو، مصطفيٰ نانگراج، اقبال هاليپوٽو، علي اظهار بادل، پارس حميد، عرفان لنڊ، رفيق سيال جي نظمن ۾ جلوہ گر آهي. زبان ۽ تخيل جي گڏيل عمل سان جيڪا شعري زبان پيدا ٿيندي آهي ان جو هڪ مخصوص لهجو هوندو آهي ۽ اهو لهجو هڪ خاص وقت تائين سمجھي سگهجي ٿو ان کان پوءِ اهو لهجو يا ته ڪلاسيڪل ٿي ويندو آهي يا فراموش ٿي ويندو آهي. بهرحال اهو لهجو هميشه لاءِ ڪار آمد نٿو ٿي سگهي. ان ڪري هر دور پنهنجي نئين شعري زبان تلاش ڪندو آهي ۽ جيستائين اها نئين شعري زبان، لهجو ظاهر ناهي ٿيندو شاعري جو نئون باب به شروع ناهي ٿيندو ۽ مون جڏهن ابن ڪلهوڙي جا هي نظم انهن جو لهجو Poetic Sensibility ۽ خيال سان هڪ جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

مڪمل ڪميٽمينٽ ڏني تڏهن بي ساخت چئي وينس ته ابن جا هي نظم خارجي ۽
 داخلي حقيقتن جي اختصار ۽ جامعيت باوجود هڪ اهڙو استعاراتي ڦهلاءُ عطا ڪن
 ٿا جو پڙهندڙ محض ڪجهه پلن ۾ ئي شاعر جي تجربي ۽ شريڪ ٿي فھر ۽ ادراڪ
 سان گڏ پنهنجي حساس پٽي کي به محسوس ڪري ٿو ۽ گڏ مون کي اردو ادب جي
 نقاد عقيل احمد صديقي جي هيءُ ڳالھ به ذهن تي تري آئي ته ”شاعري فنڪار جي
 احساس جي اظهار هئڻ کان علاوه زبان جي انفرادي استعمال جو نالو به آهي هي به
 الڳ الڳ ڳالهيون ناهن پر شاعر زبان جي انفرادي استعمال جي ذريعي ئي انفرادي
 احساس جو اظهار ڪري ٿو“.

آئون مثال طور ابن جو هي نظم ڏئي سگهان ٿو

بارش جي ٻولي

جيئن نديءَ جا ڪنارا گونگا هوندا آهن

پاڻي ڳالهائيندو آهي

چپ ماٺ جي مهر لڳائي ڇڏيندا آهن

اڪيون ڳالهائينديون آهن

وڻ ستا پيا هوندا آهن

پکي ڳالهائيندا آهن

جواني جي ڳنڍ کولڻ کان پهرين

رات بي چين هوندي آهي

بارش جي ٻولي سمجهڻ لاءِ

ڊڪشنري جي ضرورت ناهي پوندي

ڪاوڙيل لهجن کي

لفظن جي ضرورت ناهي پوندي

چنڊ کي ڏکڻ لاءِ

رليءَ جي ڊيگهه ناهي ڏسبي

ڳاڙهي وڳي ۾ ڪيل تنهنجون ڳالهيون

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ميڪ اپ جون محتاج ناهن هونديون
 خدا ۽ بندي وچ ۾
 ڪنهن ديوار اچڻ جو تصور فضول لڳندو آهي
 بلڪل ايئن تنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾
 اهڙي ڪا به سرحد تخليق نٿي ٿي سگهي
 جيڪا پاڻ کي هڪٻئي کان
 ڌار ڪري سگهي

آئون اهو آساني سان سمجهي سگهان ٿو ته ڊورٽي پورٽر ڪهڙي ڳالهه ذهن
 ۾ رکي هي چيو آهي ته ”نظر ان وقت لکجي ٿو جڏهن نڙي ۾ ڪجهه ڦاٿل هجي“ پر
 اسانجي روايتي نقادن جو چوڻ آهي ته جن شاعرن کي بحر وزن ۾ شاعريءَ ڪرڻ نٿي
 اچي يا جن جي شاعريءَ ۾ جماليات ۽ وجدان جي ڪوٽ آهي، ٻولي تي دسترس ناهي
 اهي ئي نثري نظم جا شاعر آهن پر جڏهن آئون سنڌ جي سٺن نثري نظم جي شاعرن
 جا نظم ٿو پڙهان تڏهن سندن اها راءِ غير منطقي ۽ بي سبب لڳي ٿي ۽ معلوم ٿئي ٿو
 ته اهو نقاد ادبي تاريخ ۽ شاعريءَ ۾ جماليات جي ارتقا جي عمل کان ناواقف آهن.
 منهنجو دوست رفيق سيال پابند شاعريءَ جو به ڪمال جو شاعر آهي ته سندس نثري
 نظم به نقادن جي انهيءَ راءِ جو روڪڙا جواب آهن.

مون کي اها ڳالهه چڱي ريت ياد آهي ته

تو هڪ دفعي ٻڌايو هو ته
 ڪافور جو تيل ڇاتين کي
 سوڙهو ڪري ٿو
 ۽ هوا کي ڄمائي ٿو
 تڏهن ته مان پنهنجي سرير کي
 سامهه جي تند تي وڃايان ٿو
 پردي جي هيٺان يا پردي جي مٿان
 گهڙي سوار جون اکيون

جامد متحرڪ تخليقي قدر

چڪيل لغام تي رکيل آهن

۽ اهو به توڻي ٻڌايو هو ته

منهنجو ڳوٺ صدين کان

هڪ پير تي بيٺل آهي

سوچيان ٿو ته تون هر روز

چنڊ جي ڀت ٽپي

پنهنجا ڪپڙا مون ۾ ڇو سڪائڻ ايندي آهين

تو ڪڏهن سوچيو آهي!

تنهنجي نديءَ جا وار سفيد ٿي رهيا آهن

مان به ڪيڏو عجيب آهيان

پنهنجا وارياسا پير

تنهنجي گلابي ڳوٺ ۾ ڳولهندو رهان ٿو

توڻي جو تو مونکي اهو به ٻڌايو هو ته

غمر خوار ماڻهن جا گهر

سدائين سفر ۾ رهندا آهن

ڪاش مان تنهنجي اها ڳالهه به

سمجهي سگهان ها ته

تون پنهنجي مياڻ اندر

رت ۾ ٻڌل تلوار چور ڪندي آهين

رفيق سيال جي هن نظر کان پوءِ آئون ساڳي ڳالهه کي اڳتي وڌائيندي اٿين

به چونڊس ته خدا رستو به بحر وزن جي بنياد تي ڪنهن تخليق کي شاعري تسليم

نٿو ڪري ۽ هو ڪٿي به محض وزن کي شاعري لاءِ ضروري نٿو سمجهي. ارسطو

شاعري لاءِ وزن سان گڏ ڪجهه ٻيا به شرط عائد ٿو ڪري جن مان اهم ترين موضوع

(خيال) آهي. هو ڪنهن به هڪ شرط جي کوٽ کي شاعري لاءِ خطرو سمجهي ٿو ۽

چوي ٿو ته ڪو به هڪ شرط پورو ڪرڻ سان ڪو ڪلام/ تخليق شاعري نٿي ٿي

جامد ۽ متمرڪ تخليقي قدر

سگهي. هتي هي معاملو صاف ٿي وڃي ٿو ته ارسطو فقط وزن کي شاعريءَ لاءِ ضروري نٿو سمجهي ان سلسلي ۾ ڪو به ابهام نه هئڻ گهرجي ته بغير وزن بحر جي شاعري نٿي ٿي سگهي. (ان سلسلي ۾ مون سائل پيرزادي جي نثري نظمن جي ڪتاب ”خوشيون پڙهه جا پنڇي“ جي مهاڳ ۾ تفصيل سان بحث ڪيو آهي تنهن ڪري انهن ڳالهين کي هتي ورجائڻ نٿو چاهيان) هاڻ آئون هي ڳالهه پڙهندڙن تي ٿو چڏيان ته بحر وزن تي پوري ۾ روايتي خيالن تي آڌاريل ڪنهن غزل کان هي نثري نظم ڪيفيتون تبديل ڪرڻ جي سگهه رکي ٿو يا نا؟ جيڪڏهن ابن ڪلهوڙو مهڙا خوبصورت نثري نظم لکي سگهي ٿو ته کيس غزل لکڻ جي ضرورت ئي ڪهڙي آهي؟

ممنوع قرار ڏنل پيار

تو پنهنجي عشق جو پٺو پڙهن
 مون لاءِ ممنوع ڪري ڇڏيو آهي
 ۽ منهنجي اکين ۾ اڇل لاءِ
 جڏاڻي جي پل تعمير ڪري ڇڏي آهي
 تو اڇل ۽ وڃڻ جو رشتو
 انا هتان قتل ڪرائي ڇڏيو آهي
 تو منهنجون يادگيريون ٻارڻ لاءِ
 هوا کي هٿن ۾ تيليون ڏيئي ڇڏيون آهن
 ۽ چنڊ کي خوابن جو دشمن ڪري وڌو آهي
 بهار کي ٻرو پلو ڳالهائي
 خزان کي خريد ڪري ورتو آهي
 پرائين ڪٿي ٿو ٿي سگهي ته مان
 توکي وساري ڇڏيان ته
 ڏينهن ۽ رات
 تو ۽ مون مان جدا ٿي ويندا

جامد ۾ متحرڪ تخليقي قدر

مون پر تنهنجي ڪا مام مري ويندي
 ۽ تون اداسي جي آڳ مان
 آسانيءَ سان مٽي ويندين
 تون ڀلي پنهنجي هوڏ جي هٿن ۾ کيڏي
 منهنجي پيار کي پري ڪري ڇڏ
 پر پنهنجي دل کان پڇاڻان ڪرڻ لاءِ
 توکي منهنجي شاعريءَ جي ڳالهه ٻڌڻي پوندي
 اها شاعري:

جيڪا بس توهان تي هر ڪلام آهي

ڪجهه ڏينهن پهرين آئون محترم شگفته پروين جو ترتيب ڏنل ڪتاب
 ”اوڪتاويو پاز، ادبي اور تنقيدي مطالعہ“ پڙهي رهيو هوس. اوڪتاويو پاز جي هڪ
 ڳالهه کي آئون هتي ضرور ورجائيندس ڇاڪاڻ ته اها منهنجي هتي ڪيل / لکيل
 ڳالهين کي تحفظ فراهم ڪري ٿي. هو چوي ٿو ”شاعري آزاديءَ جو تجربو آهي شاعر
 پنهنجو پاڻ کي خطري ۾ وجهي ٿو ڇاڪاڻ ته هر نظم ڪنهن نامعلوم طرف ڏانهن
 سفر ڪندو آهي ۽ هر ست، هر شعر ۾ هڪ فيصلو اسان جو منتظر هوندو آهي ۽
 اسان اهو نٿا ڪري سگهون ته اڪيون بند ڪري جبلت کي پنهنجي مرضي تي هلڻ
 ڏيون. شاعرانه جبلت هڪ چست چڪتاڻ تي ٻڌل هوندي آهي.“ هتي اچي آئون
 انهي وجدان ۽ شعور جي ڳالهه به ضرور ڪندس جنهن لاءِ هولڊرلن چوي ٿو ”شاعري
 آسماني بجلي آهي، جيڪا جڏهن شاعر جي روح، وجدان، شعور ۽ لاشعور تي ڪري
 ٿي ته پوءِ لفظن ۾ وهڻ شروع ٿي ويندي آهي“ پر هڪ ٻي ڳالهه به آهي ته فرد گهڻو
 وقت شعور جي حالت ۾ به نٿو رهي سگهي، هن کي ٻيهر لاشعور جي دنيا ۾ ويڻو پوي
 ٿو. اڳ ڪير ابن ڪليوٽي جي هنن نظمن جو تجزيو اڀياس ڪري ٿو ته ان کي اها
 ڳالهه به ضرور ذهن ۾ هئڻ گهرجي ته مون لفظ تجزيو اڀياس استعمال ڪيو آهي.
 تنقيد نه ڇاڪاڻ ته منهنجي نزديڪ ڪنهن به تخليق تي تنقيد جو هڪ مقصد اهو
 به آهي ته ان کي ٺاهي سنواري ٻيهر لکڻ ته ان کي هيئن مٽڻ گهرجي ها. هاڻ اسان اڳ
 جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڀنائِي يا غالب جي ڪنهن شعر تي تنقيد ڪنداسين ته ڀٽائي ۽ غالب ڪٿان
 آئينداسين جيڪي انهن شعرن کي ٻيهر لکن. آئون ڄاڻان ٿو اها هڪ بحث طلب
 ڳالهه آهي ڇاڪاڻ ته ”سان ٻو چواڻي نقاد عوام جو سيڪريٽري هوندو آهي“ ۽
 تنقيد ادب جو ضمير آهي. تنقيد ادب جو ضمير ته آهي پر ادب ته زندگي جو ضمير
 آهي ۽ هڪ ٻي ڳالهه به ته جيڪو ڪالعدم جو سچ هو اهو اڃا جو ڪوڙ آهي ۽ جيڪو
 اڃا جو ڪوڙ آهي اهو ڀٽائي جو سچ به ٿي سگهي ٿو. هاڻ نقاد جو ڪهڙو ڪم رهجي
 وڃي ٿو. جسيٿائين توهان اهو فيصلو ڪريو تيستائين اچو اٻن ڪلهوڙي جو هي
 نظم پڙهون جيڪو سراپا زندگي جو ضمير آهي.

هن سان گڏجي شاعري ڳولهه

هن هڪ دفعو وري به توکي

پنهنجا اهي خواب گڏجي ڳولهن ٿا ۽ چيو آهي

جن پر توهن سان گڏجي

چنڊ تي نمر ٿاڌاري هنيا هئا

۽ وسندڙ مينهن ۾ ٻيڙيءَ تي چڙهي

شاعري ڪئي هئي

هو پنهنجا اهي خواب هاڻ جڏهن به

اڪيلو ڳولهن ٿا ۽ آهي ته سندس اکيون کيس

اهڙي گهاٽي جهنگ ۾ ڇڏي وينديون آهن

جتان نڪرڻ لاءِ کيس

نظمن جي مدد وٺي پوندي آهي

هن ڪڏهن سوچيو به نه هو ته

تون اهڙو قلعو ٿي ويندين

جنهن ۾ داخل ٿيڻ لاءِ

ڪنهن منجنيق جي ضرورت پوندي

هن وٽ ته فقط اهي اکيون سلامت بچيون آهن

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جن ۾ فقط لڙڪ آهن
 پٿرن جو وزن ته هن جون ڳالهيون به
 برداشت نٿيون ڪري سگهن
 هن ڪڏهن به توکي
 ٻوڙ ڏيڻ جا توڻڪا ڪونه ٻڌايا ها
 ۽ نه ئي اقوالِ زرِين پڙهڻ جو چيو هو
 هن ته تولد اهي شعر چونڊيا هئا
 جن ۾ ملي ۽ وڃڻي وڃڻ جو ذڪر هو
 ۽ توموت ۾ هن سان گڏ
 اهي خواب ڏٺا هيا
 جيڪو هاڻ هُو اڪيلو ڳولهي رهيو آهي.

آزاد شاعري يا نثري نظم لکندڙ علامتن جي ذريعي به پنهنجو اظهار ڪن ٿا. ارنسٽ ڪاسيرر Ernst Cassirer جو چوڻ آهي ته انسان هڪ علامتي جانور آهي ان جي زبان مذهب، سائنس، ادب، آرٽ سڀ ان جي علامتي اظهار جي عڪاسي ڪن ٿا. Freudaim Psychoanalysis جي پيروڪارن جي خيالن کي اپنائيندي نثري نظم نگار اهو به سوچين ٿا ته علامتون ۽ اشارا انساني خيالن جي نهايت واضح ۽ خوبصورت شڪل آهي شاعر گهري ۽ پرڪشش موسيقي کي شعور جي سطح تي آڻي سگهن ٿا. چارلس بودليئر جي خيال ۾ شاعرن کي خيالن جي اصلي علامتي مفهوم تائين پهچڻ ۽ ادارڪ جي غارن ۾ لڪيل اصل حقيقتن کي پائڻ ۽ سمجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن ابن ڪلهوڙي جو هي علامتي انداز ۾ لکيل نظم ڪنهن لاءِ فہم ۽ ادارڪ جون دريون نٿو کولي يا شاعر جي داخلي ڪيفيتن کي سمجهڻ ۾ مدد نٿو ڏي ان شخص کي يقين ڪرڻ گهرجي ته هي نظم سندس ڪنهن ڪم جو ڪونهي.

ٻارو تنهن جو ساٿ ڇو ڇڏيو؟

مَن جي ڳوٺ ۾ ڪڏهن به
 فيملي پلاننگ وارا ڪونه آيا
 ۽ نه ئي هن وري ڪڏهن
 ڪنڊوم جو نالو ٻڌو هو
 هڪ ڏينهن مَن
 ڳوٺ ۾ چورٽيون، ميڪ اپ
 ۽ پائڊر وڪڻڻ لاءِ ايندڙ عورت کان
 ليڊيز ڪريم ورتي
 اها ڳالهه
 سندس مڱيندي تائين پهچي وئي
 شام کان هڪ اڃايل ڪهاڙيءَ
 هن جو پيڇو ڪرڻ شروع ڪيو
 ٻئي صبح جو هو
 واه تي پاڻي ڀرڻ ويئي
 ۽ هڪ اڃايل ڪهاڙيءَ جي
 اُڄ ختم ٿي ويئي
 ۽ وڌيڪ مثال لاءِ اسان ابن جو هي نظم به ڏيئي سگهون ٿا.

اڪيائي جي تاريخ

مون جڏهن به تنهنجي چرين ڳالهين مان
 توکي سمجهڻ جي جهاتي پاتي آهي
 تڏهن وقت مونکي وارا پري
 اڏيڻ جي پت تي هنيو آهي
 ۽ آئون پنهنجي بيمار جا هڏ جهوري

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

وري به تنهنجي آس ۾ اٿيو آهيان
 ۽ پنهنجي وفا جي پنڌ ۾
 زندگي جا پير ڏسي رڻو آهيان
 رات مون ۾ اڪيلائي جي تاريخ لکي
 ڏينهن کي پڙهائڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو آهي
 ۽ آئون پنهنجو درد لکائڻ لاءِ
 خودڪشي وٽ هلي آيو آهيان
 مون سوچيو هو ته تنهنجي هر خواهش
 منهنجي ارادي سان گڏ هوندي
 پر منهنجي اها سوچ
 پهاڙ جو قد ماڻڻ برابر لڳي ٿي
 منهنجي اها ڪوشش اڏوري امانت ۾
 مڪمل خيانت ڪرڻ جهڙي ثابت ٿي
 تو مون کي سمجهڻ بدران
 پراڻو ٿيڻ جي تهمت لڳائي
 جيڪا منهنجي سامهون
 تنهنجي دل جي سڀ کان وڏي جرئت هئي
 پنهنجي اڪيلائي جي تاريخ پڙهي پڙهي
 مون ۾ جيڪا جيئن جي جرئت پيدا ٿي هئي
 پر تنهنجي انهي بي وقتي الزام
 هاڻ مون کي ايترو ته ڪمزور ڪيو آهي جو
 آئون سمجهيان ٿو هاڻ منهنجو جيون
 بکين جي ننڊ جيترو ئي
 مختصر ٿي ويو آهي

تي ايس ايلٽ پنهنجي هڪ مضمون دي سوشل فنڪشن آف پوئيتري ۾ ري تو "حقيقي شاعريءَ جو معيار ئي اهو آهي ته اها ڪنهن به مقبول رجحان جي مدد ڪن ڪان پوءِ به زنده رهندي آهي". هتي اچي آئون ابن ڪلهوڙي جي پوئٽڪ ٽپروچ يا اسلوب جي ڳالهه ڪرڻ کان پهرين ڪنهن نقاد جي اها ڳالهه ضرور ورجائيندس ته "نظم ڪنهن شاعر جي ايجاد ناهي ۽ اهو ته دل جي ڪنهن ڪنڊ ۾ لڪيل هوندو آهي". آئون سوچيان ٿو ابن پنهنجا هي نظم پنهنجي دل جي ڪهڙي ڪنڊ ۾ لڪائي ويٺو هو؟

جي شاعري سمنڊ کي ڪوڙي ۾ تبديل ڪرڻ جو نالو آهي ته آئون ائين چونڊس نثري نظم وري ڪوڙي کي قطري ۾ تبديل ڪرڻ جو نالو آهي ۽ ابن ڪلهوڙي به انهن نظمن ۾ ڪوڙي کي سمنڊ ۾ تبديل ڪيو آهي. هڪ سٺي نثري نظم جي خاصيت اها به آهي ته جي ان مان هڪ ست چا هڪ اکر ڪڍڻ سان به اهو نثري نظم ميهه ٿي ويندو آهي يا ان جو روح مري ويندو آهي ۽ ابن جي انهن نظمن مان اسان ڪا ست ڪڍي ڇڏيون ته نظم تي واضح اثر پوي ٿو. جيڪڏهن ڪو نثري نظم خيال جي وحدت ۽ چرڪائيندڙ ڪلائيمڪس کان عاري آهي ته اهو شاعر اهو نثر ته آهي پر نثري نظم ناهي. اگر اسان ڪوتاهي تي ابن جا هي نظم پر ڪينداسين ته اهو فيصلو توهان کي ڪرڻو آهي باقي آئون ان فيصلي ۾ توهان جي مدد ڪرڻ لاءِ هيٺ ڪجهه شاعرن جا نظم ڏيئي سگهان ٿو.

بيعت

جڏهن مون درياءَ کي پهريون ڀيرو ڏٺو

ته آئون ڊڄي ويس

جڏهن ٻئي دفعي ڏٺو

ته ان ۾ لهي پيس

تي دفعا درياءَ هڪ نظم ڳائي رهيو هو

ان کان پوءِ آئون ڪڏهن به درياءَ تي نه ويس

ڇاڪاڻ ته درياءَ حد

نامد ۽ مقصد ڪهه تڏيئي قدر

مون تائين پهچي چڪو هو

(سعيد الدين)

آئون به چريو هوس

آئون به چريو هوس

سمجهيم پئي ته اڪيلو سفر ڪري رهيو آهيان

پر جنهن به هوائي اڏي تي لٿس ٿي

انهن منهنجي بريف ڪيس ۾

توڪي ڏسي ٿي ورتو

(نزار قبانجي)

ڪهڙو جهرو

هن پنهنجي لاءِ هڪ جهرو ڳولهيو

جنهن پٺيان هُوزنده رهيو

۽ ڪيترائي دفعا مٿو

۽ وري زنده ٿيو

اڄ هن جي چهري تي

انهيءَ چهري جا گهنج آهن

مگر هن جي گهنجن جو ڪوبه جهرو ناهي

(اوڪتا ويوپازا)

ڏک ۽ خوف

هڪ ڏک

زنده رهڻ لاءِ ڪافي آهي

۽ هڪ خوف

پنهنجي حفاظت لاءِ

(احمد آزاد)

هٿ ضروري آهن

۽ انهن جو ملڻ اڃان به ضروري

۽ نه رکجڻ سڀ کان ضروري

بنان سٺي جي گهڙي

وقت کي ڪيئن سڃاڻيندي

چاهي اها پانهن جي مڃي يا گهٽا گهر جي

گهڙي بيٺل مڃي تڏهن به

هٿ ضروري آهن

گهٽ پر گهٽ ٻيا ڏوڪي پر نه رهندا

(سرورشور ديال سڪسينه)

معاف ڪجان

پروميٿس معاف ڪجان

جيڪا باه منهنجي سيني پر لڳي

ان جو ڊيوٽا تون ٺاهين

(ارشاد معراج)

اداڪارا

هُوءُ هڪ اداڪارا آهي

هن جي اکين مان

ايتريون ته چوڪريون روئي چڪيون آهن

جو پنهنجي ڏکڻ تي رُٿل لاءِ

هن وٽ لڙڪ نه بچيا آهن

پنهنجن نڌگي جيئڻ لاءِ

هن کي ٿورڙو وقت مليو

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

مون کي جذمن هن سان محبت ٿي
 ان وقت هوءَ ڪهاڻين ۾
 ٻاويهن عشق ڪري رهي هئي
 (ايوب گل)

فرض

فرض ڪرڻ ۾ چاهي
 پاڻ کي مثل به فرض ڪري سگهجي ٿو
 ۽ ملڻ وارن سان ان دوران
 مثل ئي مليو
 (ستاروند)

جذمن آئون

اوند ۾ سفر ڪندو آهيان
 پنهنجا هٿ
 پنهنجي چنري تي رکي ڇڏيندو آهيان
 ڪٿي اوند هون ڪان
 اهو هميشه لاءِ ڪسي نه وٺي
 (ڏيڻ سان ساحل)

هڪ ڏکيو سوال

سبزو جي قتل وقت
 غلو ڇڙهه ڪٿي هئي؟
 مسيح جواب تي
 رڙه جو سفر
 دفت

نضال احمد سيد

تصوير

هُوءَ ڪلي رهي آهي
 آئون روئي رهيو آهيان
 ۽ ديوار خاموش آهي
 (ابن ڪلهوڙو)

مختلف شاعرن جا هي ڏهه نظم توهان پڙهي چڪا. اهي هڪ ئي خيال تي
 آڌاريل هئڻ سان گڏ ڪيترا نه مختصر ۽ جامع آهن اهي پنهنجي اندر ۾ ايترا ته
 مڪمل آهن جو توڙي به ايڊيٽنگ سموري خيال تي منڊيٽرو ٿيڻائي سگهي ٿي ۽ ابن
 جي نظمن ۾ به جي اسان ايڊيٽنگ ڪنداسين ته نظم تي واضح فرق پوندو ۽ گڏ ابن
 جا هي نظم هڪ ٻئي سان لاڳاپيل هئڻ سان گڏ شاعر جو هڪ ڊگهو ڊائلاگ به ٿا
 محسوس ٿين جنهن ۾ هن پوري ڪائنات سمائڻ جي ڪوشش ته ڪئي آهي پر ان ۾
 هو مون کي ڪٿي ڪامياب ته ڪٿي ناڪام به نظر اچي ٿو.

ابن جو هي نظم منهنجي انهيءَ ڳالهه جو زنده گواهه بنجي بيٺو آهي:

اعتراف

آئون اهو اعتراف ٿو ڪريان ته

نڪي وڃائي

هن سڀ ڪجهه حاصل ڪرڻ لاءِ آهي

پر تون مير جي رچي

ڪجهه نه ٿا ٿي ناهين سگهي

نه جيءَ ۽ نه چنبيءَ اڳيان

تنهن ڇڏڻ ڪوريون ڳالهيون

ڪجهه ڇڏڻي بيٺيون آهن

آئين ۾ به منهنجي اکين سان ئي

تو کي ٿا ٿي رهيا آهن

پر هاڻ سڀ ڪجهه ڏسندي به

ڄامد ۽ منهنجي ڏاڍي قدر

تنهنجون اڪيون

نور ويڃائي وينيون آهن

منهنجي سامهون هن وقت علي محمد فرشي جو ڪتاب ”محبت سڄي خالي دنون مين“ پيو آهي انهيءَ ڪتاب ۾ 17 صفحن تي آڌاريل سندس طويل نثري نظم ”قيد سڄي لبالب پنجره“ به موجود آهي اهو توهان پڙهي ڏسو شاعر ڪٿي به مرڪزي خيال کان هٽي نٿو. ان سلسلي ۾ افضال احمد سيد جي مشهور نظم ”مٿي ڪي کان“، ايوب گل جي نظم ”تعارف“، اوڪتاويو پاڙ جي نظم ”بالڪني“، نزار قبانجي جي نظم ”بلقيس جي نالي هڪ نظم“ جا به مثال ڏيئي سگهجن ٿا. موجوده دور جنهن ۾ سنڌ ۾ ڪتاب پڙهڻ جو رجحان آهسته آهسته گهٽجي رهيو آهي توڻي جو يورپ ۾ ڪتاب پڙهڻ جو رجحان اڃان به آهي پوءِ به يورپ توڻي دنيا جي ٻين ملڪن ۾ ناولن ۾ به اختصار پسندي کان ڪم ورتو وڃي ٿو. توهان ڏسو نٿ همنس جو ناول ”بک“، هيمنگوي جو جڳ مشهور ناول ”پوڙهو ماڻهو ۽ سمنڊ“، پائلوڪوهلو جو ”ڪيميڪل“، اهي ڪيترا نه مختصر ۽ جامع ناول آهن. انهن ناولن ۾ البرٽ ڪاميو جو ناول ”ڌاريو“ به ڳڻائي سگهجي ٿو. سو منهنجي چوڻ جو مقصد آهي خيال ڪي جيترو جامع ۽ مختصر ڪري پيش ڪجي پڙهندڙ تي اهو ايترو اثر انداز ٿئي ٿو. آئون ابن ڪلهوڙي جي پوئتي اڇروڇ کان ضرور متاثر آهيان پر نثري نظم جي مزاج ۽ فن کي سمجهي سگهڻ واري سندس خوبي مونکي وڌيڪ وڻي ٿي ۽ گڏ افسوس به ٿئي ٿو ته هو جديد نثري نظم جي تقاضائن کان پري نه هوندي به ايترو گمنام ڇو آهي!

هڪ نثري نظم جي شاعر طور آئون اهو چڱي طرح سمجهي سگهان ٿو ته هر شاعر جو پنهنجو هڪ مخصوص هنجو ۽ اسلوب هوندو آهي جيڪو سندس سڃاڻپ به هوندو آهي ۽ ابن ڪلهوڙي جو به هڪ پنهنجو لهجو آهي جيڪو بيحد وڻندڙ آهي پر هتي اها ڳالهه ڪندس ته اگر هو انهيءَ لهجي سان گڏ ڪوڙي ڪي نظري ۾ تبديل ڪرڻ جو فن اڃا به وڌيڪ ۽ بهتر نموني به سکي رهي ته يقينن هو سنڌ

جي نثري نظمن جي نمائنده شاعرن ۾ شمار ٿي سگهي ٿو. منهنجون دعائون محبتون ۽ نيڪ تمنائون ساڻس گڏ آهن.

(آخر ۾ هڪڙي وضاحت به ڪندو هلان ته مختلف وقتن تي نثري نظمن جا ڪتاب پڙهندي آئون جيڪي ڪجهه نثري نظم بابت محسوس ڪندو هوس پنهنجا اهي خيال ڊائري تي پڻ اوتيندو رهيس ته گڏ نثري نظم بابت ٻين نقادن جا خيال به ڊائري ۾ لکندو رهيس ۽ ڪجهه جاين تي انهن نقادن جا نالا لکڻ به مون کان رهجي ويا سو ممڪن آهي هتي ڪنهن نقاد جون ڪجهه سٽون به توهان کي پڙهڻ لاءِ ملي وڃن جيڪي منهنجي کاتي ۾ شمار ٿي ويون آهن. (عين ممڪن آهي ته ساحل پيرزادي جي ڪتاب جي مهاڳ ۾ به هڪ ٻن جاين تي ائين ٿي ويو هجي) توهان ان کي منهنجي غلفت سمجهو ان ڄاڻائي سمجهو يا ادبي چوري اهو توهان جو حق آهي. باقي ايترو ضرور آهي ته مون اهي سٽون ڪنهن ڪتاب جو مهاڳ لکڻ لاءِ نه پر سنڌي ادبي سنگت شاخ قاضي احمد جي دوست ڄام آدرش پاران ”جديد نثري نظم ۽ ان جون تقاضائون“ جي عنوان سان هڪ ليڪچر لاءِ ڊائري ۾ اتاريون هيون (۽ اهو ليڪچر ڄام آدرش ۽ منهنجي گڏيل سستي جي ڪري نه ٿي سگهيو) ڇاڪاڻ ته ابن جو هي ڪتاب به نثري نظمن تي مشتمل آهي ان ڪري اهي ڳالهيون هن ڪتاب سان به لاڳاپيل محسوس ٿيون تنهن ڪري ٿوري تبديلي سان اهي ڳالهيون يا نقطا مون کي هن ڪتاب جي مهاڳ ۾ لکندي ڪا به هڪ نه ٿي).

10 آڪٽوبر 2017

روحل ڪالرو جي ڪتاب ”مومن جي دڙي جي ڇانو“ جو اڀياس

۱. متضاد، منفرد ۽ نامڪمل شاعر

جيڪڏهن اسان جڳ مشهور فلسفي روسو جي نعري يا نظريي Go back to Nature (فطرت ڏانهن واپس هلو) بابت سوچينداسين يا انهيءَ نظريي جي مخالفت ۾ والتير جو روسو ڏانهن لکيل خط پڙهنداسين يا عقل کي وجدان تي فوقيت ڏيندڙ هيگل جي نظريي جي اُپتار ڪنداسين، يا هيگل جي نظريي کي رد ڪندي وجوديت جو فلسفو ڏيندڙ سارتر يا ڪانڪا جي نظريي ته ”ماڻهو ڇاڪاڻ ته ڪڏهن به مڪمل ناهي، هو هر وقت تڪميل جي مرحلن مان گذرندو رهندو آهي ان ڪري هو بجاءِ عقل جي پنهنجي دل يا جذبن کي رهبر بنائي ٿو ۽ پنهنجي آزادي ۽ چونڊ جو حق استعمال ڪري ٿو“. سارتر جي انهيءَ نظريي کان هٽي ڪري عقل جي اهميت ۽ افاديت کي سڀني کان وڌيڪَ ترجيح ڏيندڙ مشهور فلسفي ريني ڊيڪارٽ جنهن جو چوڻ هو ته ”سهي علم فقط عقل جي ذريعي ئي حاصل ڪري سگهجي ٿو. حواس جيڪي ڪجهه اسان کي ٻڌائين ٿا، انهن تي مڪمل ڀروسو نٿو ڪري سگهجي. ڇاڪاڻ ته حواس ڪڏهن ڪڏهن دوکو به ڏيئي ويندا آهن“. جڏهن ته انهيءَ فلسفي جي رد ۾ آرٿر ڪوئزلر لاشعور ۽ وجدان کي تخليقي عمل جو بنياد ڪوٺي ٿو ۽ ٻيو ڏهيو به انهيءَ فلسفي کي اڳتي وڌائيندي چوي ٿو هر عمل (پوءِ چاهي اهو تخليقي هجي يا ڪو ٻرو عمل) جي پويان جذبن جو ئي هٿ هوندو آهي. عقل ويچارو ته انهن جذبن جي اشاري تي نجي ٿو.

يقينن توهان سوچيندا هوندا ته مونکي ڳالهائڻو ته روحل جي شاعريءَ تي آهي پوءِ آئون هتي مختلف فلسفين جا حوالا ڇو پيو ڏيان؟ اصل ۾ مونکي ڳالهه اها

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪرڻي آهي ته فنون لطيفه جي مختلف شعبن يا شاخن مان فقط شاعري ئي آهي جيڪا سڀني فلسفن کان بالاتر آهي ۽ ڪنهن ڏاهمي چواڻي شاعري ئي سڀني فلسفن جي ماءُ آهي. اها ڪنهن به فلسفي کي هڪ وقت پنهنجائي به سگهي ٿي ته ٻي وقت ان کي رد به ڪري سگهي ٿي. ان معنيٰ ۾ شاعري تضادن ۽ اختلافن جو ئي نالو آهي. انهن اختلافن سان اتفاق ڪندڙ ئي شاعري جي سهي پرک ڪري سگهن ٿا ۽ اگر ڪو شاعر پنهنجي شاعريءَ ۾ متضاد ناهي ته ان کي توهان قافيه ملائيندڙ ته چئي سگهو ٿا. پر ان کي شاعر چورائڻ جو ڪو به حق ناهي. ۽ هي روحل ڪالرو پنهنجي شاعري ته ڇا پنهنجي ذاتي شخصيت ۾ به ايترو متضاد آهي جو ان جا ذاتي تضاد ئي موجوده دور ۾ سندس شاعرانه اهميت جي مڃتا اڳيان رڪاوٽ بڻيل آهن (مستقبل جو فيصلو مستقبل ئي ڪندو). توڻي جو مون کي ڳالهائڻ ته روحل جي پابندي شاعري تي گهرجي ها پر ڇاڪاڻ ته اها نيس بڪ جي مت ۾ محفوظ آهي ۽ آئون نيس بڪ کان پري آهيان ان ڪري اڄ سندس ڇپيل پهرين ۽ واحد شعري مجموعي ”موهن جي دڙ جي ڇانو“ تي ڳالهائيندس.

جيڪڏهن آئون سنڌي شاعري جي موجوده دور کي شارت ڪت هڻي شهرت حاصل ڪرڻ جو دور چوان ته يقينن خليل ڪنيار کان وٺي آڪاش عامر تائين سمورا سچيت تخليق ڪار منهنجي انهيءَ ڳالهه سان متفق ٿيندا پر هي روحل ڪالرو انهيءَ سموري مانڊاڻ کان پري بيٺل سچ ته مون کي دنگ جي پٿر وانگر لڳي ٿو. مون دنگ جو پٿر لفظ انهيءَ ڪري استعمال ڪيو آهي جو روحل سرحدِي لکين ۾ ايمان نثور کي پر هو پنهنجي فن، فڪر ۽ اسلوب جي ذريعي پنهنجي دؤر، پنهنجي ڪلاسڪ ورثي ۽ پنهنجي انهيءَ آئيندي سان ڳنڍيل آهي جن هن جي شاعري کي اها انفراديت عطا ڪئي آهي جو هو اهو چوڻ ۾ حق بجانب ٿيو آهي ته:

دوبي گهاٽ تي هڪ پوڙهو دوبي

اهي گيت ڏوئي رهيو آهي

جيڪو غير نظرياتي چوڪرن ۽ چوڪرين

انہیء ماٹھولاء ڳائي ڳائي ميرا ڪري ڇڏيا آهن

جنهن جعلی ڊگريءَ تي

ماڻهن جو دماغي آپريشن ڪيو

ماڻهو جيڪي ماڇيس جي کوکي ۾ بند آهن

ماڻهو جيڪي ڇت واري پکي سان ٻڌل آهن

روحل ڏينهن ڏسڻ لاءِ سج پيرڻ جو انتظار ناهي ڪندو. هن وٽ پنهنجي اها روشني آهي جنهن ۾ سنڌي شاعريءَ جي اجتماعي طور ڪاري دؤر ۾ به اسان کي اهو ڏسڻ ۾ ايندو آهي ته:

- سنڌ جي شناختي ڪارڊ کي ڪوٺا ڪٿري رهيا آهن.
- مير لائيت جي ماڙي ۾ ٻرندي ڏيئي کي ڪو ڪولهي سانوري ڦوڪ ڏيئي وسائي ڇڏيندو آهي.
- ڪو ڪٽوپونڪڻ جي اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ ولايت ويندو آهي.
- ٻارن ڪنهن جا ڪانڌي ٿيندا آهن ۽ نه رات جو B.B.C تان سيربين ٻڌندا آهن.
- محبوبائون پٽائي جي رسالي ۾ گر ٿي وينديون آهن
- ماڻهو گوتم جي گيان کي گهوٽي پيئندا آهن.
- پنهنجي تاريخ هر روز غلام شاه جي مقبري کان پنڻ شروع ڪندي آهي.
- طوفان وڻن سان عذر خواهي ڪندا آهن.
- ڪنهن چوڪري جو بدن فلمي پوسٽرن سان گڏ تنگيو پيو وڃي.

اهي روحل جي نشري نظمن جون ڪجهه ستون هيون، جن ۾ سندس اعليٰ تخليقي ذهن شاعري جي مروج ڌارائن کان هٽي ڪري اسان کي اهو محسوس ٿو ڪرائي ته ڪائنات کي ڏسڻ لاءِ هن وٽ ڪوڙ آهيون به آهن ته سندس وجدان ۽ لاشعور ڀرت جي جذبي کي به جنم ڏئي ٿو. جيئن مون هن مضمون جي شروع ۾ مختلف فلسفين جي فلسفي جو ذڪر ڪيو هو ۽ چيو هو ته شاعري هڪ ئي وقت هر فلسفي کي

جامد و متحرک تخلیقی قدر

پنهنجو ڪرڻ يا ان سان اختلاف ڪرڻ جو حق رکي ٿي، اچو ڏسون ته ان سلسلي ۾
خد روحل ڇا ٿو چوي:

فطرت جي مسيت ٻاهران
فلسفي جي ڪري ۾ ايترو پاڻي آهي ئي ڪونه
جنهن سان آئون پنهنجو
وضو پورو ڪري سگهان
آئون هڪ اهڙي ٻانگ ڏيڻ ٿو چاهيان
جيڪا پاتال کان پولار تائين
هڪ ڪني ٻڏي سگهجي

ذاتي طور تي آئون روحل جي اها ٻانگ ٻڌڻ لاءِ ان ڪري بي چين آهيان
جو هو اها ٻانگ جذبي جي پوري قوت ۽ آزادي سان ڏيندو ۽ ان ۾ جيڪو ڪرب ۽
ڇڪ هوندي اها هر اهل ضمير کي ضرور پاڻ ڏانهن متوجہ ڪندي، آئون وري روحل
جي ڪتاب ڏانهن ٿو موٽان، روحل پنهنجي هن ڪتاب ۾ سنڌي نثري نظم ۾ نيون
راهون دريافت ڪيون آهن نه فقط نيون راهون پر پابند شاعري کان وٺي نثري نظم
جي هن مجموعي تائين روحل جي سموري تخليقي سفر کي آئون موضوعن کي نئين
سري سان دريافت ڪرڻ جو عمل ٿو سمجهان. انساني المين کان وٺي جا پرفائيل
لکڻ تائين هن جن جن المياتي حقيقتن ۽ ڪيفيتن کي ڳڻيو آهي، انهن ۾ جيڪا
شاعراڻي اڏام آهي انهيءَ کان ڪوبه نقاد انڪار نٿو ڪري سگهي. زندگي جي ڀريل
تريل گهراين کي اظهار ٿو لاءِ هن وٽ جيڪو علامت نگاري، استعارن ۽ ترڪيبن جو
رنگ ملي ٿو اهو مڪمل شاعراڻي ڪيفيت سان ٽٻٻار به آهي ته سندس گهري
فلسفياڻه ادراڪ کي به ظاهر ڪري ٿو. آئون مثال طور روحل جي نثري نظم جون هي
ستون ڏيئي سگهان ٿو:

مون وٽ جيڪا شاعري آهي،
آئون انهيءَ کي بندوق ۾ وجهي فائر نٿو ڪري سگهان.

مون وٽ جيڪا دانھن جي ٻولي آھي

اھا آئون جتي بہ ڳالھايان،

سڀ ڪو سمجھي سگھي ٿو.

يا مثال طور ھي نظر بہ ڏيئي سگھجي ٿو.

مون سميت سڀئي پکي بہ اھو ڄاڻن ٿا تہ

شاعري ۽ سائنس بہ الڳ الڳ شيون آھن

مون سميت سڀئي پکي بہ اھو ڄاڻن ٿا تہ

سائنس جي بدن ۾ دل ناھي ھوندي

مون سميت سڀئي پکي بہ اھو ڄاڻن ٿا تہ

ڀٽائي جي بيتن جو پاڻ ۾ ڪو جھيڙو ناھي

نفسياتي ڪيفيتون جيڪي عقل جي پئماني تي تہ پرکي سگھجن ٿيون.

جڏھن تہ جذباتي يا داخلي وارتائون عقلي معيار تي پرکڻ نا سگھجن آھن ۽ اھي

مسلسل سوال ئي آھن جن جي ڪري پنھنجي ذات جي اثبات جي تلاش ڪرڻي ٿي

پوي ۽ پنھنجي ذات تي چاڻيل اوندھ مان نہ ڪري پنھنجو پاڻ سڃاڻ اوندھ ۽ سڀ

ڪجھہ آئون پاڻ جھڙين ڪيفيتن سان آشنائي ٿئي ٿي. روحل جي شاعري ۾ اھي

ڪيفيتون ۽ سوال اسان کي بار بار پڙھڻ لاءِ ملندا:

ڇا مون کي خبر آھي تہ

ھي ھيتريون روشنيون ڪٿان آيون؟

روشنی جو شجرو ڪھڙو آھي؟

ڇا توکي خبر آھي تہ اوندھ ڪٿان آئي؟

ڇا اوندھ کي ماڻھو ۽ ٿوري بہ سگھجي ٿو؟

اھي سڀئي اھي ڳالھيون آھن

جن سان ھٿ چراند ڪرڻ ڏوھ آھي

پر شاعر جي آڱرين کي اھو رتبو حاصل آھي تہ

اھي انھن ڳالھين تي سفر ڪري سگھن ٿيون

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

هي روحل جيڪي محدود سوال پڇيا آهن، اهي ئي کيس لامحدوديت
ڏانهن وٺي وڃن ٿا. اها لامحدوديت ئي کيس ٻڌائي ٿي ته هو هر لمحي اڏورو ۽
نامڪمل آهي ۽ تڪميل منهنجي ذات کان ڪافي پري به آهي ته مون کي تعمير به
ڪرڻ چاهي ٿي ۽ جيڪا مون کي مسلسل متحرڪ به رکندي اچي:

زمانو مون کي چوي پيو ته

آئون کيس تنبوري جي ٿٿل تند سان ٻڌي ڇڏيان

۽ پٽائي مون کي سڄي ڄمار ۾ ڪيل

پنهنجي سهڻو جا سجدا ڳڻيا آهن

۽ پير اعجاز جي منخاني ۾

جيڪا چانهه جي ڪٽلي چڙهيل آهي

انهيءَ جي ٻاٽ ۾

آئون پنهنجو پاڻ کي

اڏامنڊو تو محدود ڪريان

آئون ڇاڪاڻ ته روحل جي ذاتي دوستن ۾ شامل آهيان تنهن ڪري مون
کي خبر آهي ته روحل ڄاڻي ٿو ته ”آئون نٿو ڄاڻان“، اهو نه ڄاڻڻ جو عمل ئي روحل لاءِ
علم ۽ ادارڪ جا دروازا کولي ٿو ۽ هو جڏهن انهيءَ ادارڪ کي محسوس ڪري ٿو ته
پنهنجي تڪميل ڏانهن ڊوڙي ٿو، ڊوڙندو رهي ٿو، ڊوڙندو رهي ٿو، ڊوڙندو رهي ٿو. نوٽ:
(مئي ۾ 3 فيبروري 2018) تي روحل ڪالرو سان ملهائيل شام ۾ پڙهيو ويو.

شاهد حميد جي ڪتاب ”مرگه اچارا نيٺ“ تي تبصرو

هيڏا موتي جھول ۾ !؟

جڏهن 1992ع ۾ ”ڏيئا ڏيئا لات“ ڇپيو هو تڏهن هي مئٽرڪ جو شاگرد هو. پر ان وقت به هن هٿڙا بيت پئي لکيا:

ڪوئي نه هن کي پڇو آهي، ڏوئل ڏاٽ جو
سيڱاري کي سئو آهن گس تلاءِ ۾

ان سان ڪهڙو فرق پيو اڄ ويو يا ڪالھ
آهي اصل ڳالھ، ماڻهو تنهنجي انت جي

سڪي ٻڪي پڪ ۾، ڪڪر ڪارو نيار
ڪائي ڪيڏا خار، وڃ وري ويئي آپ ۾

پت مٿي هي پيليٽيون، ڇهڪي چڪر ڏين
ڪيپڙن تيئن ڳوٺن ۾، ڳالهين ڪندي ڳجهه جن

۽ آئون سمجهان ٿو هن متضاد ڪتاب جنهن جو مهاڳ شيخ اياز لکيو هو. ان ۾ جيڪڏهن حلیم باغي يا مظهر لغاري نه ڇپجي سگهيا ته انهن جو احتجاج رڪارڊ ٿي چڪو آهي. پر آئون اڄ ڪو احتجاج رڪارڊ ڪرائڻ بجاءِ اهو چوندس ته اگر اياز کي خبر پوي ها ته هڪ ننڍڙي شهر کان پري هڪ ننڍڙي ڳوٺ ۾ ڪو زنجباري غلام چوڪرو هٿڙا بيت پيو لکي ۽ اياز ان کي پنهنجي تاري جو گل چوي ها

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

تہ امداد حسيني کي بہ انھن لفظن کي ”ادبي پي“ چوڻ کان اڳ سئو بار سوچڻو پوي
ها

25 سالن جي اُن ڊگهي سفر ۾ هن لڳ ڀڳ ٽي هزار بيت لکيا آهن جن مان
فقط 184 بيت سندس پهرين شعري مجموعي ”مرگه ايجارانيٽ“ ۾ موجود آهن.

هي شيدڪو ٻار شاهد حميد جيڪو پنهنجي ملڻ جلڻ جي رويي جي
ڪري هزارين ماڻهن کي ڪونه وڻي (۽ مون کي بہ) ان وٽ هن وقت تائين پنجن
ڪتابن جيترو مواد ڊائرين ۾ محفوظ آهي. اُن ۾ هائيڪي کان ويندي نثري نظم
تائين هر صنف شامل آهي، پر مون کي هن جو بيت سگهارو لڳندو آهي، تڏهن ته
آئون دوستن ۾ دعويٰ سان چونڌو آهيان ته سنڌ ۾ ههڙو سگهارو بيت شيخ اياز کان
پوءِ شاهد حميد ئي لکيو آهي ۽ جيڪڏهن هن منهنجي انهي دعويٰ جي رد ۾ اڪبر
لغاري کان ويندي سائين مير محمد پيرزادي تائين، ڪو دليل، ڪو ثبوت آهي ته اهو
لکت ۾ اچڻ گهرجي. (امداد حسيني-NO) اهو مٿلن بابت ئي ڳالهائيندو آهي ۽
جڏهن هن چيو هو ته سنڌي شاعري مقام ۾ پهتي آهي تڏهن ان جي زندهه هجڻ طور
مون شاهد حميد جي شاعري ئي پرک ۾ پيش ڪئي هئي (۽ هونئن بہ جيڪو ماڻهو
مقام ۾ ويندو اهو ئي مقام ۾ تربتون، ڪتابا، هڏا وغيره ڏسندو آهي) ۽ منهنجي
پڙهندڙن کي بہ منهنجي انهيءَ راءِ نه پر دعويٰ سان ڪو اختلاف آهي ته اهو ثبوت طور
سنڌي شاعري مان ههڙا بيت ڳولهي آئي ڏيکارين:

اڱڪ ڪيئي ڳيڄ، وڪ وڪ نارين موھڻين
تون ڇا ڄاڻين هيڄ، لاڏا منهنجي لوءِ جا.

سونيون مڇيون جهول ۾، ڪاري مهاڻي
ڪيڏا جهنگ پاڻي، ڏنا هن جي ڇاڪڙي

هُن جئين ٿيري چپ، ٿڙي جهتي چپ تان
مرڪي پيو ڪپ، وچ سان ڪڪر ڪنڊ ۾.

ملاح پيڙي ڏونڊڙي سج لٽي سانا
جئڻ جي معنيٰ لٽو اجهو ماڙي

ڪانگ پيري ڪالهه کان جنهن لاءِ پيو وائين
چا تون سڃاڻين ان کي آڏو جڳاڏ ڪان....؟

مينهن ڪري جي پيهه پائڻاري جي واٽ تي
آئون ڪنهن هنڌ بيهه چوليءَ ڇٽ ٻڙي وٽان

شاهد حميد وٽ جيڪي ٿيڙو ڪتيون ۽ نڪت آهن انهن جو آسمان هن
پاڻ جوڙيو آهي. مون کي خبر ناهي ته ڪو فلڪيات جو ماهر به شاعر ٿي گذريو آهي
يا نه؟ پر شاعر فلڪيات جي علم کي دورييني بجاءِ پنهنجي اک سان ڏسندا آهن
جيڪا ڪائناتن جا طواف ڪندي آهي. شاعري کي روح جو روڳ نه سمجهيو
شاعري ته ننڍ مان اڻيل انهيءَ هاريءَ جو خواب آهي جيڪو سارين جو ريج ڪندي
کڙي کڙي کي ڀرندي ڏسندو آهي. شاعري ناڪام ماڻهن جي اها ڪاميابي آهي
جنهن جي صدين تائين ماڻهو تمنا ڪندا آهن.

شاهد حميد جي شاعري جو پاتال ڳولڻ لاءِ جديد سنڌي شاعري جي پولارن
۾ ويڃڻ جي ضرورت ناهي. شاهد جيڪو پنهنجي طبيعت ۾ مونکي متضاد لڳندو
آهي ۽ اهي تضاد سندس شاعري ۾ به موجود آهن بس ڏسڻو آهي ته توهان پاتال ۾
آهيو يا پولار ۾؟ شاهد حميد کي ٻولي تي به دسترس آهي ته انسان جيئن مختلف
ڪيفيتون اظهار جو به هن وٽ ڏانءُ آهي ان کان اهو ماڻهو به انڪار نه ڪندو
جيڪو لاڙ جي ڏنڊن ۾ دنيا ٿو جهلي يا اهو پروفيسر به انڪار نه ڪندو جيڪو ڪنڌ
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جي جهتڪي سان وار ٺاهيندڙ پنهنجي ڪنهن شاگرد يا ئي جي عشق کي پنهنجي
سڀني پر خفيہ رکيو ويٺو آهي.

رلي جي رنگ پر ويڙهي ميارن هن مڪيون آهن
ڪسي وانگر ڪيائين تو ٺهاريون چو ننگيون مون پر

سج لٿي جولڪا ڪيلو واء گهلي ٿو واري تي
پٿر نيٺ پٿن جو چارو چپ اچارا ٿوهر جا.

نه ئي ڪنهن افسر ساريون نه ڪوئي ڪسي پريون آيون
اجارو شاعري پنهنجي به تي بس چوڪريون آيون

شاعري انهيءَ ملاح جو رچ ناهي جنهن پر ڪڇا، ٿيريون، پوپريون، منديون ۽
سيگاريون ڦاسنديون آهن. شاعري ته انهيءَ گهاتو جي ٿئي آهي جيڪو چولين جو
چوہ هوندي به پاتال پر پهچي موتي ميڙيندو آهي. منهنجي هن سڄا جهڙي سادڙي شاعر
جا نه فقط بيت باڪمال ۽ سگهارا آهن پر هن ٻين صنفن پر به پاڻ کي مڃايو آهي.
خاص ڪري سندس هائيڪا ۽ ڏيڍ سٽا به ڊائري پر اتارڻ جهڙا آهن.

مون لاءِ گهاتو
پٺاڻي باهو مڃي
يا فريڊن.

آئون نه ڪو افسوس
آندا مت مجاز جا
منهنجي لاءِ بڪوس.

چاچا سمنڊ چيو
 ڪوڏ پوءِ ڪپ تي
 چپ ٿي ويٺو هو.

ٿر ٺنڊي ڪري ويئي دور
 ڪنهن تي وڃ جي اک پئي؟

شاهد حميد جو هي ڪتاب پڙهندي آئون سوچيان ٿو، جيڪڏهن منهنجي
 يار آسي زمينيءَ وٽ تائيم نه هو ته بهتر هو هن ڪتاب جو ڪو روايتي مهاڳ لکڻ
 بجاءِ وفا مولا بخش کي ٿرت ٿي جواب ڏي ها. آئون نٿو چوان ته آسي هي ڪتاب
 پڙهي جديديت، مابعد جديديت، ماڊرن ازم يا مارڪسيٽ تي ڪو ڊگهو ۽ اڻ وڻندڙ
 بحث ڪري ها پر آسي کي هٿرين وڻندڙ ستن جي خمارن کي ضرور بيان ڪرڻ
 گهرجي ها.

تاريخ عجيب ڌارا
 اورنگ تاجها ڀامي ويو
 تـسـواچ بـسـ پـري ڌارا.

اتي ٿي ڪـمـ مـثـو
 جتي ٿڪجي جهنگ ۾
 سانجهي سـج لـٿـو.

هيءَ جاءِ عورت پنهنجي چاٿين ماسي جي
 ڪينجهي ٿي پري، ڪيئن ٿي پري.

ڏاڍا ڏنگاڏار ڪارو ڪپڙوات تي ننگهي جيڪانار چمن ان جي چڱ ڪسي

شاهد حميد ڪهڙي دور جو ڪوي آهي انهيءَ جو فيصلو ته اهي رهگذر ڏيندا جن تي هن سفر ڪيو آهي پر مونکي سندس شاعري پڙهي ائين محسوس ٿيو ته هي مڪڙين ۽ ماڪ جي ملڻ واري دور جو شاعر ضرور آهي. منهنجا ڪافي دوست ناراض نه ٿين ته مونکي چوڻ ڏيو ته سنڌي شاعري هاڻ ڪرتب بازي تائين محدود ٿي ويئي آهي. سنڌي شاعري جا نام نهاد نالا به چڻ ننڊ ۾ خود ڪلامي ڪري رهيا آهن. اقبال رند جي هڪڙي ست ئي خمارن ۾ آڻيو ڇڏي ۽ تاج بلوچ جا سڀ ڪتاب پڙهڻ جڻ ته جهڻ ولوڙتي ٿي. بس هڪ مخصوص دائرو آهي جنهن ۾ شيدي باشا هم باشا لڳي پيئي آهي. پر ڪنهن تي ٿوري به تنقيد ڪريو ته اهو ائين پيو ڳالهائي جڻ دوستو وسڪي جو "نوٽيس فرام انڊر گرائونڊ" لکيو ٿي هن هجي. آئون ته چوان ٿو انهن کي بارش کان پوءِ به آسمان ڏسڻ ۾ نٿو اچي ۽ قبرستان ۾ پنهنجي تخليق جي مٺائي ورهائي رهيا آهن. سنڌي شاعري اليڪٽرانڪ، ڊاڊ ميڊيا ۽ فيس بڪ مع نت جڻ ته هڪ مارڪيٽ ٿي ويئي آهي. اتي اسان سڀ پنهنجو وڪر رکي نلهي واه واه ۽ ڊاڊ تي خوش ٿي رهيا آهيون پر الله چو انهيءَ مارڪيٽ ۾ مونکي شاهد حميد جي شاعري نظر ناهي ايندي ڪاش! شاهد حميد کي پنهنجو وڪر وڪڻڻ جا ڪي گُر اچن ها. شاهد حميد جي غربت ئي هن جي شاعري کي صليب تي چاڙهيو آهي. حنيظ باغي نامعلوم نمبرن تان پنهنجي شاعري جي تعريف ۾ جيڪي ميسيج لکي ٿو اهڙين اٽڪلون به هن همراءِ کي ڪونه اچن. حيدر سولنگي جي لفظن ۾ "شاهد حميد ادبي گروپ بندين کان پري پنهنجي تخليقي ڪائنات ۾ ڪمال حسن سان پنهنجي ڪم ۾ رڌل هڪ نه نهار شاعر آهي. جيڪو محبت جي مڃتا جو حقيقي حنڊار آهي. هو ڪڏهن به هٿ ٽوڪين مڃتائن جي آس ۾ نه سڙيو آهي، هو ته عشق جي چانوري ۾ ويهي صرف شاعري ڪري ٿو جيڪا واقعي شاعري آهي."

تڙ پندي تارا نه ڳڻ

آڻ هن کي اوڏڙو

روز ٿو سڏ کي چوي

ڏک مان مون کي ڏکڻ

آڻ هن کي اوڏڙو

سڪ کي ساڻو ته رک

چڪ ٻه ايڏو نه ڇڻ

آڻ هن کي اوڏڙو.

حسن درس چوندو هو شاعري تي ڳالهائڻو ناهي. شاعري پاڻ ڳالهائيندي آهي ۽ شاهد حميد جي شاعري ڇا ٿي ڳالهائي اچو ته خاموشي سان اهو ٻڌون ۽ مشاعرن جون صدارتون ڪري پنهنجي قد ڪاٺ ناهيندڙ شاعرن کي چئون ته جيئن دلين جا دنگ ناهن هوندا ائين شاعري به سرحدن جي قيد کان آجي هوندي آهي.

ڏاهما منهنجي ڏيم جا، تن ڇو ائين اڻ ڄاڻ
سند گهري ٿي سوجهرو ۽ تن اوندهه ساڻ
ڪڏهن منهنجي پاڻ ڦٽندي باڪ بسنت جي

ٿر ٿڌا ساهه ڪٿي ٿو

سنڌ ۽ ٿر جي مسئلن تي هميشه جاکوڙيندڙ ۽ جهيڙيندڙ هن امر انسان جو جيڪو مون پهريون ڪالم پڙهيو هو ان جو عنوان هو ”ٿر ٿڌا ساهه ڪٿي ٿو“ ۽ آئون سمجهان ٿو فقير مقيم ڪنڀار جي لاڏاڻي کانپوءِ هن وقت يقيناً ٿر ٿڌا ساهه ئي پريندو هوندو ڇو ته گذريل 572 ڏينهن کان ان ٿر جو آواز ڪنائڻ وارو ڪير به ناهي. جيڪڏهن هن وقت فقير مقيم ڪنڀار زندهه هجي ها ته گوڙائي ڊير جي نه فقط متاثرن سان بيٺل هجي ها پر ان آواز پر ايتري طاقت به پيدا ٿئي ها جو اسلام آباد جي ايوانن لاءِ ان آواز کي نظر انداز ڪرڻ آسان نه هجي ها ۽ اهو احتجاج يقينن هيستائين پنهنجي ڪنهن منزل تي به پهچي چڪو هجي ها. اهو محسن پير جيڪو لفظن جي ڪاريگريءَ سان ٿر ڪول منصوبي کي سنڌ ۽ ٿر جي ترقي ٿو قرار ڏي ان پير صاحب کي فقير مقيم ڪنڀار جهڙو ماڻهو ئي انگن اکرن سان جواب ڏيئي پئي سگهيو ته جناب اعليٰ توهان جو اهو ٿر ڪول منصوبو ٿر لاءِ هيئن هاجي ڪار آهي. فقير مقيم ڪنڀار جيڪو ٿر جي هر ڀت، هر ڏهر، هر ڪوهه، ٿرائي، هر روڻ ۽ جهنگلي جيوت جي ڄڻ ته زبان هو. ٿر جو چيو چيو هن جي مشاهداتي اکين پاڻ پر سمائي ڇڏيو هو. ٿر جي ڄڻ ته جيئري جا ڳنڍي انساني ڪلويڊيا هو. اهو ماڻهو ئي ٿر ڪول انتظاميه جي اکين پر اکيون وجهي چوي ها، توهان ڪير ٿيندا آهيو ماڙو ماڻهن جي زمينن جي کاتن پر هيرائيري ڪرڻ وارا ۽ گوڙائي جي نه ته ڪا سروي ڪرڻ ۽ نه ان جي ڪا حد مقرر ڪرڻ وارا ۽ ٿر جي ماحوليات کي زهريلو بنائڻ وارا پر افسوس اهو جرئت ڀريو آواز مٽيءَ ۾ مدفون ٿي چڪو آهي تڏهن ته مونکي ڀٽائي جو هي بيت پيو ياد اچي ته:

اڄ گھرجين تون بدنامي پئرا
مٿان اچي مون ويرين واتون لائون

اسان جڏهن فقير مقيم ڪنڀار جي لکيل مضمونن/ڪالمن تي نظر ٿا
ڊوڙايون ته انهن ۾ اسانکي ٿر جو نه فقط سمورو درد پر ٿر جون ريتون رسمون ۽ روايتون
به پڙهڻ لاءِ ملن ٿيون ۽ هو ٿر جي چونڊيل نمائندن کي بنان ڪنهن ڊپ يا مصلحت
جي اهڙو ته سچ سڻائي ٿو جو حيرت وٺي وڃي ٿي. فقير مقيم ڪنڀار پنهنجي هڪ
ڪالم ”ڏهري نان ڏوڪو گهڻو“ ۾ لکي ٿو ”آفريڪا جا ماڻهو انگريزن هيسائي ٺيڄ
بنايا هئا ۽ رعايت يافته شرفا خاموش تماشبين جو ڪردار ادا ڪري رهيا هئا.
آفريڪين جو ڏوهه به اهو هو جو هنن جي ڌرتي تي سون، هيرون ۽ ڌاتون جون ڪاٺيون
هيون.“ فقير مقيم ڪنڀار اها ڳالهه ڪافي سال اڳ ڪئي هئي پر اڄ جڏهن سندس
ٿر مان ڪارو سون پيو نڪري ته فقير جون اهي سٽون سراپا حقيقي اڳڪٿي ٿي
سامهون آيون آهن. سندس هڪ ٻئي ڪالم ”ٿر ماضي ۽ هاڻوڪا ميمبر“ پڙهڻ سان
نه فقط ٿر جي تاريخ جي ڄاڻ پوي ٿي پر ان وقت جي ٿر جي چونڊيل نمائندن جي
”ڪارڪردگي“ پڻ ظاهر ٿئي ٿي. ان ۾ هانسي سوڌي کان وٺي راڻي رڻمل سوڌي جي
بهادري جو به ذڪر آهي ته روپلي ڪولهي ۽ شهيد شادي خان کوسي جون انگريزن
سان کاڌل چوٽون به اسان کي پڙهڻ لاءِ ملن ٿيون. پاڻ لکي ٿو ”شهيد شادي خان جي
تبر اڄ به جهوٽ جي ڏونگر تي سنڌ جي دنگ جي ڌڙي مثل آهي“. سندس قلم جو
موضوع نه فقط سنڌ ۽ ٿر هيا پر کيس بين الاقوامي سياست جي گهري ڄاڻ هئي
جنهن جي شاهدي سندس هڪ ڪالم ”افغان جنگ ۽ آمريڪا جي اصل ايجنڊا“
ڏي ٿو. فقير مقيم ڪنڀار جي لکڻين ۾ فقط جذباتي بنيادن تي ٿر جي درد جو تصو
نامي پر وٽس ٻين کي لاجواب ڪرڻ لاءِ انگ اکر به موجود آهن. پاڻ هڪ هنڌ لکي
ٿي ”انسان لاءِ ڊوڙاڻو اسي ليٽر پاڻي ۽ جانور لاءِ ٿر ستر پنجاهه ليٽر پاڻي گهرين
آهي. لڳاپو ليکڪو ٿر ۾ چوٽين لک انسان ۽ چاليهه لک جانورن لاءِ روزانو ٻه ڪروڙ
ٻه سئاهه ليٽر پاڻي جي ضرورت آهي“.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سندس هڪ ٻيو ڪالم "ڪارونجهر ڊيم ڇو نه؟" پڻ پڙهڻ جهڙو آهي جنهن ۾ هن ڪارونجهر ڊيم جي اهميت ۽ افاديت جهڙي طرح تفصيلي انداز سان بيان ڪئي آهي اهو پڙهڻ کانپوءِ ڪنهن ۾ اها چوڻ جي جرئت نه ٿيندي ته ڪارونجهر ڊيم غير ضروري آهي.

فقير مقيم ڪنڀار جي سماجي ۽ ادبي ڪم کي ڇڏي اسان جڏهن سندس سياسي ڪم تي نظر ٿا وجهون ته هو هڪ جاکوڙي ۽ ڪميٽيڊ ڪارڪن طور سنڌ جي هر مسئلي تي اسان کي بيحد سرگرم نظر اچي ٿو. وٽس وطن لاءِ اها ئي پريت آهي جيڪا مارئي، روبلي ۽ هانسي سوڍي ۾ نظر اچي ٿي. هو زندگي جي آخرڪري پساھ تائين انهيءَ سياست سان سلهاڙيل رهيو جنهن جو محور ۽ مرڪز فقط سنڌ هئي. فقير مقيم ڪنڀار سچ پچو ته هڪ اهڙي هم گير ۽ اتساهيندڙ شخصيت جو مالڪ هو جنهن جي هر رخ تي هڪ جدا ڪتاب لکي سگهجي ٿو ۽ ظاهري طور ايترو ته سادو انسان جو مون جڏهن کيس پهريون ڀيرو ڏٺو هو تڏهن حيرت ٿي هي هيڏو سارو سياسي، سماجي، تعليمي ۽ ادبي ادارا ڪ رڪندڙ ماڻهو پنهنجي لباس، ڳالهه بولڻ ۽ اٿڻي ويهڻي ۾ بلڪل نج هڪ نيٺ سنڌي ماڻهو جيان آهي. فقير مقيم ڪنڀار تي لکي ته گهڻو ڪجهه سگهجي ٿو پر آئون آخر ۾ ائين ئي چوندس ته:

ڪي اڻ پڙهيا ئي پڙهيا ٿيا، جن پڙهيو پاڻ

بيا ڪوڙين ڪتابن سان هنهن وٽن هلندا.

رخسانہ پریت جي ڪتاب ”نگاهن جا سجدا“ جو مبهم اڀياس

”هاڻ الزام ڪي نوان ڳولهيو“

هن ڏيس ۾ خدائي سجدن جي سر زمين ته رت ۾ ڳاڙهي ٿي چڪي آهي پر
نگاهن جي سجدن جي سر زمين اڄ به ايتري ئي مقدس ۽ اجري آهي جيئن رخسانہ
پریت جي شاعري انهيءَ کي بيان ڪري ٿي.

اوهان ڀل سراپا جهڪو سر زمين تي
اسان جا پرين ڪي نگاهن جا سجدا

هن ڏڪاريل ڏيهه ۾ جتي ماڻهن جا پيٽ بک سان ئي ڀريل آهن اتي اکر
جا پيٽ ڀرڻ لاءِ ڪشالا ڪڍڻ توڻي جو چريائي آهي پر ڪي ماڻهو پنهنجي فطرت
جي عجيب سطح تي اچي معمولي حقيقتن کي به زندگي بخشي ڇڏيندا آهن ۽
رخسانہ هڪ غزل کان ٻئي غزل تائين پنڌ ڪري اها بک دريافت ڪندي انهيءَ
رستي تي ئي سفر ڪيو آهي جنهن تي ڪنهن جي پيرن جا نشان گهٽ ۾ گهٽ
مونکي ته ڏسڻ ۾ نٿا اچن.

ڪيئن اکر جي پيٽ ۾
سمنڊ ٿي سگهي ٿو

ماڻهو پاڻ کي خريد ڪري سگهي ٿو يا نه؟ اهو سوال سگمنڊ فرائڊ سارتر
يا ڪرڪيگارد لاءِ ڇڏي پاڻ انهن زخمي آڱرين کي ٿا ڏسون جيڪي حيرت سان
ڀريل اکين جو ساٿ نپاهينديون آهن ۽ ڏندن وچ ۾ چپ کي چڪ هڻي بند درين مان
به وسيع ڪائنات کي محدود ڪري ڇڏينديون آهن. جيستائين آئون سمجهان ٿو
اهو لاشعوري طور پنهنجي ڳولها جو عمل ئي آهي.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪوئي اهيڃاڻ پئي ڳولهيان
مان خود ڪي هاڻ پئي ڳولهيان

نه ڪنهن پي ڊوڙ ۾ شامل
مان پنهنجو پاڻ پئي ڳولهيان

مسلسل هڪ هنڌ رکجي بيهه رهڻ وال ڪلاڪ لاءِ ته ڪو مسئلو ناهي
پر اهي وڻ جيڪي ايندڙ بهار جي انتظار ۾ هئا سان هم آهنگ ٿي پن چاڻي ڇڏيندا
آهن. ميز تي سليقي سان رکيل ڪاغذ هوا جي جهونڪي تي ڪمري ۾ ٽهليجي ويندا
آهن يا تيز گرميءَ ۾ پل تان پاڻي ۾ چلانگ ڏيندڙ ٻارڙا رکجي بيهه رهڻ کي ان
ڪري پسند ناهن ڪندا جو اهو انهن جي فطرت ۾ شامل ناهي ۽ شاعري توڻي جو
هڪ تاريخ ته آهي پر ڪو وال ڪلاڪ هرگز ڪونهي.

عشق وارن کي ملن ٿا ڪيترا رستائون
ڪيتريون سوچون نيون ۽ ڪيترا نقطا نوان

زندگي سوڙهو ڪيو هو سوچ ۽ هر ساهه کي
پويي ڏسندا سين جيئن جا پيا سين سڀنا نوان

ريلوي اسٽيشن تي اچي هٿ هلائي ڪنهن کي الوداع ڪجي يا قميص جا
ٽٽل بٽڻ ٽانڪڻ وقت ڪنهن جي ياد ۾ گر ٿي ويڃي، انهن پنهنجي منظرن کي شاعري
رد نٿي ڪري سگهي. شاعري سا به اهڙي شاعره جي جنهن کي بارش جي اُچ ۾ بينل
نم جي اڪيلي وڻ ۽ اڪيوريم ۾ ترندڙ مڇيءَ جي محدود مسافت تي لکڻ لاءِ ڪو
فانيو ۽ رديف ڳولڻ جي ضرورت نٿي پوي جيڪا جذبن جي وهڪري ۾ وهي
هٿيون سٽون لکي ويهندي آهي.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪٿي ٿا چئون پنهنجون نالو ٿئي
اسان جي ڏڪن جوازالو ٿئي

يا

ڪوڙا ڪا ڪئي گمان ڇڏيا
هر گهڙي پنهنجا هاشان ڇڏيا

ڪئي دنيا هو حدن کي اورانگهيو
ڪئي دنيا ها زمان، مڪان ڇڏيا

بارشن کان خالي آسمان، اهو ڪنهن ڪتاب جو نالو ٿي سگهي ٿو يا نه پر
رنگين پينسلن کان محروم ڇوڪريءَ کي پنهنجي پورٽريٽ ۾ انڊلٽ جا ست ٽي
رنگ ڀرڻ جو حق آهي. اهو آئون نٿو چوان، رخسانه پريت جي شاعري چوي ٿي.

هي شيشا هي موتي ۽ گج ۾ اڃان
ڪي احساس جذبا پري ڇوڪري

کليل دروازا هن جي شاعري کي بند ڪري ڇڏيندا آهن تڏهن ته هوءَ بند
دروازن پويان انهيءَ محبت جا جنم ڏينهن ملهائي ٿي جيڪا ڪنهن يونيورسٽي،
ڪنهن ڪاليج جي پارڪ ۾ اکين مان ليٽا پائيندي آهي. هن کي ڪنهن سڀني ٻڌو
جي ضرورت ئي ڪهڙي آهي ڇو ته هوءَ پوري رفتار سان انهيءَ جزيري طرف سفر
ڪري رهي آهي جتي ڪوبه روتر ڪا به سٽڪ تعمير نٿو ڪري ۽ هن جي پنڌ کي
ڪوبه استاپ نٿو لڳي.

اڃان ڪنهن ئي مون گهر آڱو ۾ بيهه ڇنڊ کي پئي ڏٺو ۽ منهنجي هٿ ۾ رخسانه جو
ڪتاب هو. آئون تنهن واريءَ تان سفر ڪندي انهيءَ اتر قطب تائين پهچي ويس جتي
برف کي ڳرڻ ڪنڀوءَ پنهنجي آخري منزل جو پتو هوندو آهي ۽ اتي تفريح لاءِ ايندڙ
سفيد وارن واري ڪا يورپين آرٽسٽ انهيءَ ڪهاڙي تي سوچي به ناهي سگهندي
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جيڪا سنڌ جي باغي عورتن جو مقدر هوندي آهي. رخسانه ڇهڻ چاهي ته انهيءَ قبر کي به ڇهي سگهي ٿي جنهنجي هٿن جي سبب تي ڪنهن به اخبار ۾ ڪا به سرخي نٿي لڳي پر اهڙي لاوارث موت جي مالڪي هن اُن ڪري ڪئي آهي جو هو، روايتي نوحی خوان ناهي.

دنيا قاتل سان بيني آهي
منهنجي ڪوٽا ڪاريءَ سان گڏ.

هوءَ جا چاهت ۾ وئي آهي ڪاري ٿي
ٻڌو! مٿن ۾ سا ڳڻي نه وڃي.

سج جي روشنيءَ تي گل ته تڙندا آهن پر اها اُس انهيءَ ڊاٿريءَ ڪيئن محسوس ڪئي آهي جنهن پنهنجي پيٽ ۾ رخسانه جا 232 غزل محفوظ ڪيا آهن. نچندڙ مور کان وٺي گئس چئمبر ۾ بوسائنجي مري ويل سڀ انسان ان ڊاٿري ۾ زنده آهن ۽ انهن غزلن ۾ هوءَ سرڪس ۾ ٻن ٽنگن واري ڪرسي تي پنهنجو توازن برقرار رکي بيٺل چوڪريءَ کي به فاخه جيان آزاد هوائن ۾ اڏامندو ڏسڻ جي خواهش رکي ٿي.

موڪل واري ڏينهن هوءَ پاڻي ذخيرو ڪري رکڻ بجاءِ انهيءَ بارش لاءِ سوچيندي آهي جنهن جي سالگره جو ڏينهن ڏسڻ لاءِ هوءَ ڪئلينڊر کان مدد ناهي وٺندي. هن کي پتو آهي ته جڏهن ماڪي گلن مان رس چوسي چوسي ٿڪجي پوندي آهي ته بارشون وسنديون آهن، ڪا ٿاريل رت اوڳاچي اوڳاچي زندگي تي لعنت ڪندي آهي ته بارشون وسنديون آهن.

پراڻي فرنيچر کي ڇمڪائڻ لاءِ پالش ڪريو پستول ۾ پاڻي وجهي پنهنجي ٻارڙن سان ڪيڏو يا باغيچي ۾ بيٺل ڇبر کي ڪاٽيو سڀ توهان جي مرضي تي ڇڏيل آهي. ٻه هي ڪتاب ان وقت پڙهجو جڏهن سهگل جي ڪٽت توهان کي لپ نه سگهجي. نئون ڪوٽ جي قلعي ۾ نه هيٺان ويهي زندگي جي سست رفتاريءَ جو احساس ٿئي جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

يا 31 ڊسمبر جي رات گورک هل اسٽيشن تي آخري گلاس خالي ڪرڻ کانپوءِ حسن درس سان گذاريل ڪا شام ياد اچي.

اسان تـ پيار وارا پئسي نـ اٿا چٽا ڪيا
چرڪي پياسين هن جو ارادا چٽا ڪيا

هاڻي ئي هلي ڳالهين ويون چوڏس. ايمان اسان
ڪاڻي سمورا پيار جا پاسا چٽا ڪيا.

غزل ڏاڍي نازڪ ۽ نفيس صنف آهي. هن وٽ غزل جو پنهنجو رنگ ۽ ڍنگ آهي. رب منهنجا منهنجي توپهن. امداد حسيني کان ويندي سرمه چانڊيي تائين گهڻا پيرا استعمال ڪيا ويا آهن اهي رواجي لفظ-افرا تفريح پر اسٽيڊيم مان ٻاهر نڪرندڙ ماڻهو ته ڳڻي سگهجن ٿا پر اهي جملا ايترا پيرا ته ورجايا ويا آهن جو ڳڻڻ لاءِ هونل جي ڪنهن بيرو کان ئي مدد وٺي سگهجي ٿي. ڇا ايئن نٿو چئي سگهجي ته رخسانه جا غزل تيز خنجر تي فتح پائيندڙ ڪنهن جي مرڪنڊڙ اکين جهڙا آهن يا گوھيي سن مان لوڻ ميڙي واپسي موٽندڙ انهيءَ عورت جي ڳوڙهن جهڙا آهن جنهن جون نوجوان ور کوھ کوٽيندي دٻجي مئو هو.

هيءَ شاعري ته جيل جي اسپتال مان عيادت ڪري موٽندڙ ڪنهن قيديءَ جي ڌيءَ جي ترجمان آهي يا نه پر انهي اسٽريچر ڏڪيندڙ ملازم جي متضاد سوچي تي جيڪو اهاج ماڻهن کي بيخاريءَ سان ڏسي ٿو هيءَ شاعري ته آسمان جو اهو حصو آهي جتان آسمان جا ستارا زمين جي ستارن کي ڏسندا آهن. ۽ واجد منگي کي گورين جا خالي ڪوڪا ڏسندي پر چمر و ستار و هلال تي ٿو ڪاريندا آهن.

عقيدي کان اڳيان رڳو سائنس ٺاهي سوچيندي پر شاعريءَ وٽ جيڪو پنهنجو هڪ الڳ منطق آهي اهو تهذيب سان ته همراءِ هوندو آهي پر سائنس سان اختلاف لاءِ هن وٽ مضبوط جواز هوندا آهن. رخسانه انهن جوازن کي ڳولهي نٿي پر اهي ڪنهن اوچتي ظاهر ٿيل بيت جيان اسان کي نظر اچي وڃن ٿا.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

آئون تحليل ٿي وڃان ٿو پر
اڄ ته هي اختيار ڏي موندڪي.

مان ڪيان عمر پراڻي گردش
پنهنجي من جو مدار ڏي موندڪي.

سفيد چادر مري ويل انسان جي آخري علامت به آهي ته خشڪ عورت جو
پهريون ڪينواس به آهي. زندگي کي محدود ته ان مرد ڪيو آهي جيڪو ڪارين
جون قبرون اچي ڏينهن ۾ کوٽيندو آهي. رخسان جي شاعري ته انهيءَ جنگ مان زنده
موندڻن جو اهو نصاب آهي جنهن کي چيان جي ڪا گيشا پلي نه سمجهي پر سنڌ
جي اها ناري سمجهي سگهي ٿي جيڪا اياز جي لفظن ۾ انهيءَ ٽاڻي اٿندي آهي
جنهن ”ٽي پٽائي سر مومل راڻو لکندو هو.“

سوچي سڀ هلجونينهن نگر ڏانهن
اٿي پاڻيءَ ۽ ٻيو هوا ڪونهي.

اڳي ئي جوين مٿي گهڻو ماريو
موتي تنهن تي نه ٻيا جڙيندو ڪير.

هر وڇوڙي ويل ٿاري
موندڪي پاڪر ۾ پريندين.

پيار تنهنجو بنائيندو ڪافر
سارا پنهنجا گناهه ٿي ويندا.

هي مضمون مڪمل ٿيڻ تائين آئون سندس ڪتاب جو مهاڳ ڪونه پڙهندس ڇو ته آئون هر ڳالهه ۾ ڏاڍو ٽڪڙو هوندو آهيان پر هن پيري ڪنهن به پراڻي نقشي کان مدد وٺڻ بجاءِ آئون خدا جي ڌرتيءَ تي پنهجي گهر ۾ ٿو جنهن کي سمنڊ آهستي آهستي پنهجي لپيٽ ۾ آڻي رهيو آهي.

ڪُن ڪنارا، ناؤ ۽ ندي هن جي شاعري جا استعارا ان ڪري ناهن جو سمنڊ هن کي سراب ڏيندو آهي پر ان ڪري به آهن ته هن جي اڪثرين جو آب انهيءَ ٿانوَ ۾ پيل آهي جنهنجو ذائقو انهيءَ وڻجاريءَ کي ٿاهي وسريو جيڪا سمنڊ ۾ سج جا پهريان ڪرڻا ڏسڻ جي حسرت رکي ٿي ۽ هي ستون لکندي منهنجي ذهن ۾ اهو خيال به تري آيو آهي ته ممڪن آهي ته مريخ تي پاڻي نه به هجي پر ڇا ان کي اها ملاحظو تسليم ڪندي جيڪا ڪاري چاڻ کان اڳيان پنهجي دنيا ختم ڪري ڇڏيندي آهي.

جيئن گهر ويٺل لاڙ جي جهونن ريبارين ۽ مهيرين کان پوئتي جا پنڌ ناهن وسريا ائين ئي هن ڪتاب کان اها رسم الخط به ناهي وسري جيڪا فقط اڪيون پڙهي سگهنديون آهن ۽ جي دنيا انهن اکين کي ڳالهائڻ ڏي ها ته هيڏا لسانِي فساد چوڻين ها. اهي اڪيون ويرات ڪولهي جي سينچري ڏسندڙ انوشڪا شرما جون به ٿي سگهن ٿيون ته مٿس ڪي گاهه جي پري جهلائڻ لاءِ ايندڙ تازي پُر ٿيل عورت جون به ٿي سگهن ٿيون. رخسانه ته هر انهيءَ اک مان ڳالهائڻ آهي جيڪا لفظن جي استعمال کي فضول خرچي سمجهي ٿي.

پلي هٿ پير تون ڪڙجان
ڪڏهن توکان ڪڙيون اڪيون

نه سوليون سمجهه ۾ ايندي
اٿئي ڏاڍيون ڏکيون اڪريون

سارا ڏسن ٿيون منظر پويي رهن اڃا ريون
پتون ۽ پٽي ٿو اڪريون ڪهڙيون اسان به ڌاريون.

توهان منهنجي هن مضمون سان هزار اختلاف ڪري سگهو ٿا ڇو ته توهان
غني ڪاشميري جيان نٿا سوچيو ۽ آئون اهو سوچيندو آهيان ته ڇا ٿي پيو جي هڪ
نئون رستو ٺاهيندي هڪ ڇا هزار ديوارون ڪير اٿيون پوءِ ۽ ڪنهن ڪوٽ ۾ داخل
ٿيڻ کان پهرين ٻاهر نڪرڻ لاءِ ڪنهن سرنگهه جي ڄاڻ وٺڻ بزدلن جو ئي ڪم آهي
۽ ۴ هور خسانه جي شاعري به ٻڌائي ٿي ته خوشبو پنهنجا رستا ٺاهڻ ۾ آزاد هوندي آهي
۽ صحرائن کي دريافت ڪرڻ بارشن جي مهر جو ئي جو حصو آهي.

گل ۾ خوشبو ڳالهه پرائي
سوچن ۾ سرهاڻ ڏئي اٿئي.

نئينهه جانيا پاڇائي
واءِ کي تون ڪيئن ونگيندين.

پيار کي ٽوهه سڀ چون مون کي
آئي هن مان ثواب جي خوشبو

رخسانه پريت ڊاڪٽر به آهي. جسر جا مختلف عضوا عطيو ڏيڻ جي
سائنسي حقيقت کان به يقينن هوءَ واقف هوندي خدا کيس وڏي ڄمار عطا ڪري پر
سندس هي ڪتاب پڙهڻ کانپوءِ منهنجي اها حسرت آهي ته ڪا ش حياتي جي
آخري ڏينهن ۾ آئون اندوڻي پوان ۽ سندس اکين سان دنيا کي ڏسان.

سفید وحشی کان کاری وحشی تائین

توڻي جو شيخ اياز جي ڪهاڻين جو مجموعو ”سفید وحشی“ ورهاڱي کان اڳ ڇپيو هو پر اياز جون ڪجهه ڪهاڻيون ان ڪتاب ۾ ڇپجڻ کان پوءِ به رهجي ويون هيون. محترم انور فگار هڪڙي جنهن اياز تي ڪافي سارو ڪم ڪيو آهي تنهن ان دؤر ۾ ڇپجندڙ ”سدرشن“، ”سندو“ ۽ ٻين رسالن مان اهي ڪهاڻيون ڳولهي ڪجهه سال اڳ ”تند برابر توريان“ جي نالي سان ڪتابي صورت ۾ اياز جي مداحن لاءِ سهيڙيون آهن. توڻي جو محترم انور فگار هڪڙي صاحب جو اهو ڪتاب منهنجي نظر مان ناهي گذريو پر محترم انور فگار جي انهيءَ ڪتاب يعني اياز صاحب جي سمورين ڪهاڻين جو اردو ترجمي تي مشتمل ڪتاب ”مسافر مڪراني“ گذريل ڪافي ڏينهن کان آئون بار بار پڙهي رهيو آهيان ڇاڪاڻ ته انهيءَ ڪتاب جو مترجم منهنجو اهو دوست آهي جيڪو تقريبن مهينو کن اڳ اڌ رات جو پنهنجي گهران ڪارن وحشين هٿان ڪٽجي يقينن هن وقت ڪنهن تارچر سيل ۾ پنهنجا پل گذاري رهيو هوندو.

هن ڪتاب جي هڪ خصوصيت اها به آهي ته شيخ اياز صاحب ورهاڱي کان اڳ، ورهاڱي ۽ هندن جي لڏپلاڻ ۽ ان دؤر جي سياسي حالتن بابت لکيل

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جيڪي ڪهاڻيون ”اسان جي سنڌ“ نالي سان ڪتابي صورت ۾ مرتب ڪيون هيون ۽ ان ڪتاب جو اياز صاحب جيڪو مقدمو لکيو هو. اهو پڻ هن ترجمي ڪيل ڪتاب ۾ جيئن جو تيئن موجود آهي.

معاشي تنگي ۽ بيروزگاري جي ڪري منهنجي انهيءَ دوست ننگر چنا ترجمن طرف ايترو ته ڌيان ۽ وقت ڏنو جو سندس ادبي سڃاڻپ محض هڪ ترجمي نگار واري ئي رهجي ويئي پر سندس شاعري ڪهاڻيون ۽ ادبي مضمون به ايترا سگهارا آهن جو ڪو به نقاد انهن کي آساني سان رد نٿو ڪري سگهي. انهيءَ جو سبب سندس وسيع مطالعو ئي آهي. ڏيهي ۽ پرڏيهي ادب بابت جيڪا وڻس ڄاڻ هئي اها سندس ڳالهين مان ئي عيان ٿيندي. ۽ مون کي حيرت ٿيندي هئي ته سندس ايتري ننڍڙي دماغ ۾ هيڏي ساري ڄاڻ ڪيئن ٿي سمائجي؟ ننگر ڪنهن به تخليق کي ترجمو ڪرڻ وقت اڪثر ترجمي نگارن جيان لفظي ترجمو ڪرڻ بجاءِ ان خيال، ست ۽ ڪيفيت ۾ مڪمل ٻڏي پوءِ لفظن جو ويس ڍڪائيندو هو. اڪثر ترجمي نگار اهڙا به آهن جيڪي ترجمو ڪرڻ وقت پنهنجي دانشوري ڏيکاريندا آهن ان ڪري اصلي تخليق جو روح مري ويندو آهي. جسم وڃي باقي بچندو آهي پر ننگر چنا انهيءَ ڳالهه کان واقف هو ته ترجمو دراصل هڪ لکڻي کي ٻيهر تخليق ڪرڻ جي برابر آهي. ننگر چوندو هو ته ٻولين ائين پاڻمرادو جنم ناهي ورتو. هر لفظ کي پنهنجو هڪ صدين جو تاريخي، تهذيبي، ثقافتي ۽ سماجي پسمنظر هوندو آهي. ترجمو ڪرڻ وقت ٻنهي ٻولين جي انهيءَ مزاج جي واقفيت ضروري آهي. مون کي ياد آهي ته هڪ دفعي ننگر ڪا پنجابي ڪهاڻي ترجمو ڪري رهيو هو ۽ هڪ لفظ تي هو اٽڪي بيٺو رهيو. مون کي چيائين. مون کي ڪنهن جهوني پنجابي سان ڳالهه ڪرائي ۽ جڏهن چاچي صادق اڌ ڪلاڪ ساڻس فون تي ڳالهائي انهيءَ لفظ بابت بحث ڪري کيس مطمئن ڪيو تڏهن ان ڪهاڻي جو اڳتي ترجمو شروع ڪيائين.

ننگر چنا جي ترجمو ڪيل ڪتابن ۽ مسافر مڪرائي جو ذڪر آئون بعد ۾ ڪندس پهرين سندس انهن مسودن جو ذڪر ڪندس جيڪي ڪنهن پبلشر پاران ڇپائي جي انتظار ۾ آهن. اٺل ٻروي جنهن نيڪسلائيٽ تحريڪ جي پسمنظر ڄامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

پر مراني ٻوليءَ ۾ جيڪو ناول لکيو انهيءَ کي ننگر ”هڪ انقلابي جو موت“ جي نالي سان ترجمو ڪيو. انڊونيشيا جي آزادي جي پسمنظر ۾ عمر مختار جيڪو ناول لکيو هو ننگر ان کي ”واٽون ويهه ٿيون“ جي نالي سان ترجمو ڪيو آهي. ارجنٽينا جي ليکڪ عمر ديوا بيلا جي هڪ ناول کي به هن ”ماتر هڪڙي عورت جو“ جي نالي سان ترجمو ڪيو آهي. ايم. آر. ڊي جي پسمنظر ۾ انورسن راءِ جي لکيل ناول چينج کي به هن ”رڃن پر رڙ ٿي“ جي نالي سان ترجمو ڪيو آهي. هڪ روسي ناول جنهن جو ليکڪ ايوان ترگنيف آهي اهو پڻ ”پهريون پهريون پيار“ جي نالي سان ترجمو ڪيو آهي ۽ سنيل گنگو پاڌياءَ جي مشهور بنگالي ناول جو به هن ”ڪيئن ڪنارا ٿا ملن“ جي نالي سان ترجمو ڪيو آهي. سندس اهي ترجمو ڪيل پرڏيهي ناول ۽ امر جليل جو ناول ”نيٺ گونگي ڳالهايو“ جو اردو ترجمو ڇپائي جي انتظار ۾ آهن. ننگر ڪيترن ئي سنڌي ناولن ۽ ڪهاڻين کي اردو جو وِس به ڍڪايو آهي جن ۾ محمد علي پٺاڻ جو ناول ”مسافت هڪ ياد جي“، اخلاق انصاري جي ڪهاڻين کي ”سائے مریں دھوپ“، يوسف سنڌي جي ڪتاب کي ”نوح گِر“ جي نالي سان اردو جو وِس ڍڪايو آهي. ان کان علاوه اردو مان سنڌي ۽ سنڌي مان اردو ۾ ترجمو ڪيل سندس ڪيترين ئي ڪهاڻيون سنڌي ۽ اردو رسالن ۾ تڙيون پکڙيون پيون آهن انهن کي اگر سهيڙجي ته بقول سندس چئن ڪتابن جيترو مواد اهو به آهي.

جيئن مٿي مون ذڪر ڪيو ته مسافر مڪرائي ۾ شيخ اياز جو اهو مقدمو به شامل آهي جيڪو هن ڪهاڻين جي ترتيب ڏنل ڪتاب ”اسانجي سنڌ“ لاءِ لکيو هو. اهو مقدمو پڙهي اسان اياز جي دور رس نگاهه کي داد ڏيڻ کان رهي نٿا سگهون. وقت کان اڳ ئي هن کي اها پروڙ پئجي وئي هئي ته مذهب جي نالي ۾ پنجاب اسان تي قابض ٿي ويندو ۽ اسانجي وسيلن جي ڦرلٽ ڪندو. اياز انهن سمورن خدشن کان اسانکي پهرين ئي آگاهه ڪري ڇڏيو هو. جون 1947ع ۾ لکيل انهيءَ مقدمي ۾ هو چوي ٿو ته اسان سنڌي هڪ الڳ قوم آهيون. اسان جي پنهنجي هڪ الڳ حيثيت ۽ سڃاڻپ آهي. اياز ان وقت به بهنومى نظريي کي هڪ چالبازي قرار ڏنو هو ۽ ان کي

اسان جي قومي غلامي سان ڀيٽ ڏئي آهي جيڪا 70 سالن کان اسان پيوڳي رهيا آهيون. اياڙ جو اهو مقدمو اهڙين ته ڪڙين ۽ تلخ حقيقتن تي مبني آهي جو موجوده گهٽ ٻوسٽ، ڪڻ ڌڻان ۽ لاپتہ ڪرڻ واري دؤر ۾ شايع ڪرڻ غداري جي ڌمري ۾ اچي ٿو. اها غداري جيڪا پنهنجي ڌرتي سان وفا آهي ۽ انهيءَ غداري جي پاداش ۾ ٿي اسانجو اهو مانوارو ليڪڪ دوست ننگر چنا رات جي رهڙن راکاسن هٿان ڪنڀڇي چڪو آهي ۽ اسان جا اڪثر دوست، سِر بچائڻ سنت آهي تي عمل ڪندي چپ سڀو پيا هلن ڇو ته انهن کي خبر آهي ته انهيءَ انياءَ تي آواز بلند ڪيوسين ته پنهل ساري جيان اسان به سرڪاري مهمان ٿي وينداسين. هي هڪ ننگر چنا ۽ انعام عباسي جو مسئلو ناهي پر هي جڻ ته سنڌ جي انهيءَ لاشعور کي لاپتہ ڪرڻ جو سلسلو آهي جيڪو ڌرتي سان وفا جي ڏوهه ۾ چچر جي چيپاڻجي روڊن تي اڇلائي رهيو آهي نه ته سنڌ جو هڪ ٻيو باشعور طبقو اهو به آهي جنهن کي روز پيپلز پارٽي جي ڪرپشن خلاف اخباري بيان جاري ڪرڻو آهي پر لاپتہ ۽ چچريل ماڻهن جي مذمت لاءِ وٽن هڪ لفظ به ناهي.

تيليء جهڙي لهجي اڳيان ٻرندڙ شاعري

عبدالله آس هنڱور جي جو شمار اسان ٿر جي اڀرندڙن ٿي جي انهن شاعرن ۾ ڪري سگهون ٿا جن راڻاسر جي روهيڙن جي گلڙن کان پنهنجا رنگ اڏارا ورتا آهن توڻي جو انهن جي تخليقن جو پاند پيلن گلن سان ڀريل آهي پر ڪڏهن ڪڏهن رتا گلڙا ڏسي اهو خوشيءَ ڀريو احساس ٿيندو آهي ته هي شاعر ئي ٿر جي هر حسناڪيءَ جا محافظ ۽ وارث آهن. عبدالله آس جي شاعري پڙهي هر اهل دل ماڻهو اهو محسوس ڪندي ڏير ئي نه ڪندو ته بظاهر مانيٽو شرميلو ۽ هي ڪل هڪ شاعر پنهنجي اندر ۾ توهر جي تانڊن جيان ڊڳي رهيو آهي ۽ هن جي اندر جي اها آڳ جڏهن شاعريءَ جي صورت ۾ پٺن تي اچي ٿي تڏهن پراڻي پٿر تي پنهنجا سور ياد اچيو وڃن.

تيليءَ جهڙي تنهنجي لهجي
هر ڀر پنهنجي ٻاري حياتي.

دنيا وانگر ٽولي سان ئي
تويي آخر ٽاري حياتي.

مونکي شاعري هن جي وجود جو حصو لڳندي آهي ۽ هن به شاعريءَ سان اهڙا بي تڪلف لاڳاپا قائم ڪيا آهن جو اها ڪي به ماڻا يا مٿيون ڪرڻ کانسواءِ ئي هن جي دل ۾ داخل ٿي ويندي آهي ۽ هي تخليقي وجدان ۾ انهيءَ کي پٺن تي اتاريندو ويندو آهي. ڄاڻان ٿو هن جي شاعري ڪا گهڻ رخي ناهي پر اها ڪا عيب جهڙي ڳالهه ناهي. خدا عبدالله آس کي به اها خوشي ۽ اطمینان آهي ته سندس شاعري پيار جي حصار ۾ قيد آهي ۽ جيڪو شاعر موضوعاتي طور زندگي جي ازلي سچ پيار ۽ رومانس تائين محدود هجي اهو ڪل ڪائنات کي سميتي ۽ سهيڙي وٺي ٿو.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

روهي ٿي جا رپ نـسـرالا
رنگ اهرڙا تون آڻ - ياتي

دور هجن سڀ درد اکين کان
محبت اهرڙي مان حياتي

توڻي جو هن جي غزلن جو گهاٽو ۽ اسلوب روايتي تو محسوس ٿئي ۽
هڪڙي ئي بحر فعلن فعلن فعلن ۾ لکيل هن جا غزل يڪسانيت ٿا محسوس
ڪرائين جيڪا ڳالهه هن جي سڃاڻپ لاءِ به هاجيڪار آهي پر هن شعر جي تاثير
کي پر اثر ڪرڻ لاءِ جنهن سادگي ۽ سچائي کان ڪم ورتو آهي، سندس اها خوبي
سندس انهن مٿئين خامين تي حاوي ٿي نظر اچي. هن کي پر مغز استعارا يا
ترڪيبون واهي ۾ آڻڻ بجاءِ اهڙيون ڳالهيون ڪيون آهن جيڪي هن جي پڙهندڙن
جي دل ۾ پاڻمرادو داخل ٿي انهن جي اندر جو آواز ٿي اڀرنديون آهن.

روح بر ريگستان جيان آ
نينهن ندي ڪا چوڙاسان ۾

يا

توبن آهي آسان جي
ڪاري لون جي ڪا حياتي

مونکي خبر ناهي ته عبدالله آس هنگور جي غزل کانسواءِ ٻي ڪنهن صنف
۾ به طبع آزمائي ڪئي آهي يا نه؟ پر مون هيل تائين مختلف رسالن ۽ اخبارن توڻي
فيس بڪ تي سندس فقط غزل ٿي پڙهيا آهن ۽ هونئن ۾ امر ساهڙ کان ڪافي متاثر
ٿولڳي. تڏهن ته هن به ٿر جي شاعرن جي روايتي لهجي کي برقرار رکيو آهي ۽ اهي
استعارا يا ترڪيبون جيڪي واهندي ۾ ٿر جي واريءَ جيان اڏرندا رهندا آهن انهن
کان اسان جو هي شاعر دوست به پنهنجو پاڻ کي بچائي ناهي سگهيو. ٿر جي نئين
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

تھي انهي عام مروجہ اسلوب کان بغاوت ڪري پنهنجو پائتو ڪڏهن ۽ ڪيئن آجو ڪرائيندي؟ اهو سوال مستقبل لاءِ ڇڏي عبدالله آس جون هي ستون توهان سان ضرور شيئر ڪندس:

من جو ڪوئي ڏس ئي ناهي
ڳولهيون ٿا پر گس ئي ناهي

ڪاٿي لپ اتي جي رکندي
گهر پر ٿالهي تس ئي ناهي

آس هنگور جي جي شاعري جو ادبي ڪارج ڪهڙو آهي؟ ان تي ڪو نقاد ئي بهتر انداز ۾ ڳالهائي سگهي ٿو پر هڪ شاعر جي حيثيت ۾ آئون چئي سگهان ٿو ته هن جي اندر جو انتشار (جيڪو شاعريءَ جو روپ ڌاري ٻاهر آيو آهي) فقط سندس دل جو ئي ترجمان ناهي پر جيڪي به نئون نئين لڳل ڪانپو ڳرندا ۽ ڳالهائون ڪندا آهن انهن کي آس جي شاعري پنهنجي محسوس ٿيندي ڇو ته ان ۾ جذبي جي اُچل سان گڏ لهجي جي پنهنجائپ به آهي تڏهن ته اها اجتماعي احساسن جو روپ ڌاري ٿي

مايوسين آ من ڪي گهريو
آئت ڪا تـ اماني چـڏـ
رولاڪ اکين ڪي آس ڪي
هڪڙي ڪنهن تـ لڪائي چـڏـ

منهنجي دوست عبدالله آس جي اها شديد خواهش هئي ته آئون سندس شاعري تي هڪ پيرو تنقيدي ۽ تعريفِي نظر ڏوڙايان جنهن جو اظهار هو ڪافي وقت کان ڪندو آيو آهي. سندس انهي خواهش ۽ هجت کي مان ڏيندي من سندس پنهل اني غزلن کي جڏهن تڏهن شروع ڪيو تڏهن مون کي لڳو ته منهنجي اندر سان حامد ۽ متحمّد ڪي تخليقي قدر

جلاوطن ٿيل شاعر آهي هن وٽ جيڪو عرفان ۽ ادراڪ آهي، انهيءَ کي هو پنهنجي شاعري ۾ اظهار ڏئي ڇڏيو آهي ته پنهنجي تخليق جي وسعت کي ڏسڻ لاءِ يا شاعري جي نين ڌارائن کي قبول ڪرڻ بجاءِ هو مقرر حد بندين اندر ئي سفر ڪرڻ کي ترجيح ڏي ٿو ۽ شاعريءَ کي گهڻو ويجهو رهي ٿو اها شاعري جيڪا پنهنجي سڃاڻپ لاءِ ووڙي رهي آهي.

توڪيان پوءِ ميل اسان جا
جذبا سارا تيل اسان جا

جادو جنت پڙهندي پڙهندي
غيرن توڙي اميل اسان جا

آخر ۾ عبدالله آس هنگور جي لاءِ اها ئي نيڪ تمنا ته هو پنهنجي Artistic genuisness جي ذريعي پاڻ ئي پنهنجي اندر ۾ پنهنجي تخليقي عمل لاءِ ڪي سوال اٿاري ۽ پوءِ جهجهي شاعري ڪرڻ بجاءِ انهن جي جواب جي ڳولها ۾ پاڻ کي مصروف رکي.

سنڌوءَ جل تي باڪ هڻي جل

ڪنهن مارڪسي نقاد کان ويندي رومانوي نقاد تائين، هر نقاد وٽ پنهنجي مخصوص نمبر جي عينڪ هوندي آهي ۽ اهو اقرار ڪرڻ ۾ ڪهڙو حرج آهي ته اهي پنهنجي مائيل داخلي توڻي خارجي شعور ۽ ادراڪ سان هر آهنگ تي ڪنهن فن پار جي ڪٽ ڪندا آهن پر انهن جي مؤقف / تنقيد سان جنهن بيباڪيءَ سان شاعري اختلاف ڪرڻ جي جرئت ڪري ٿي اها جرئت فنون لطيفه جي ٻين صنفن ۾ گهٽ ڏسڻ ۾ آئي آهي. چو؟ انهيءَ چو جو جواب آئون ڏيان. انهيءَ کان بهتر آهي ته اهو جواب سائل پيرزادي جي شاعريءَ مان ڳولهيون. اها شاعري جيڪا هن مينهونگيءَ جي مند ۾ اڪين ۾ لٽي آهي ۽ ڪنهن ڌوئل پوئل گهاتي جهنگ جهڙي ڪتاب ۾ سمانجي ويئي آهي. جهنگ جنهن جي ڀرسان هڪ تارندي وهي ٿي پر اسان ٻيڙين تي چڙهي نديءَ جي ٻئي پار ڪونه وڃي سگهنداسين چو ته هي جهنگ ايترو گهاٽو آهي جو ان مان ٻاهر نڪرڻ جا سارا رستا اسان وڃائي وينداسين. سو ڪي رستا ڳولهن بجاءِ اچو ته انهيءَ جهنگ جي وٿن سان گفتگو ڪريون جيڪي سائل پيرزادي جي دل ۾ ڦٽا آهن.

مونکي خوشي آهي ته منهنجو يار سائل فقط جذبي ۽ وجدان جو ئي شاعر ناهي پر هُو شعور، جديد فڪري لائن ۽ انوکي لهجي جو به شاعر آهي. منهنجي انهيءَ ڳالهه جي گواهي سائل جا هي شعر ڏيندا جيڪي هن جي تخليقي وسعت جي ڀر ۾ گواهي ڏين ٿا.

سو چيو هن چانورن کي سوئيندي
زندگيءَ مان ڏک به ڪڍهن سوئجن.

ڪرندا اونهيءَ ڪاهيءَ ۾
جڳن جو جهڙا پنهنجا پل

گيان مان جنهن جي لهي بڪ ٿي وڃي
پاڻ کي سوجندڙ ڪوتڙ ٿولڳي

موت جو اڳتي ڪنداسين تجربو
آءُ گڏجي گيت ڳايون زندگي جا

هي ته ٿي. ايس ايليٽ چيو آهي

The poetic critic is criticizing poetry in order to create poetry.

پر هي خبر ناهي ڪنهن چيو آهي ته ”ڪنهن تخليق تي تنقيد ڪرڻ ان
کي ٻيهر لکڻ جي برابر آهي“ ۽ سائل پيرزادي جي تخليق کي ٻيهر لکڻ بظاهر ته
آسان آهي پر جڏهن ان جي گهراڻي ۾ ٿولهيءَ جي ته فڪر جون چوليون ڏسي واپس
موت ٿي ڪاٽي پوي

مانجهي اداس ٿي ويو
ڪو پڻ ڪو آڀ ٿي ٿي

ڪنڌيءَ تي ڪاٺجي ويٺا ملاحن جا به ٿي پوڙها
ڪُن ڪڙ ڪا چٽيون چوليون سنڌوءَ جا سير سارن ٿا

ملاح ناو ٿي ويو اداس گيت ڳائيندو
۽ سان سان نير ڳيون نندا ڪڙيون پيون ترن

هڪ نقاد جي حيثيت ۾ آئون اهو نٿو ڄاڻان ته Objective word ۽ Objective reality ڇا آهن پر هڪ شاعر جي حيثيت ۾ مونکي خبر آهي ته ميرن کي ڪنن جي ڳالهين مارايو هو پر شاعرن کي هميشه ڪنن جي ڳالهين ئي جيٽاريو آهي.

ڏسئي پيو ڊيپر ڪان گهرو
اچي سررتي ۽ چيس ڪن ۾

شهر جي مصروف زندگي جيئن ئي جنهن ماڻهو کي بارش ۾ ڳوٺ جا ماڻهو
ياد اچن يا نه پر وطن جا وڻ هر هر هيٺين تي هُري اچن. پڪ ڄاڻو اهو شاعر اٿو.
هيءُ نليسن جي تنهائي گهٽ بڻي
ڳوٺ اسان جا يار پسن پيا بارش ۾.

”شعر به سفيد سنگ مرمر جي محل وانگر جوڙيا ۽ نڪارڻا پوندا آهن. فقط
اجايا پهاڙي پائمرادو تخليق ٿيندا آهن.“ سعيد سومري جو هي نثر ٽڪرو مونکي
سائل پيرزادي جو اهو ڪتاب پڙهندي ذهن تي تري آيو جيڪو چيو ته هاڻ هاڻ
آهي پر مون گهڻي وقت کان پوءِ پڙهيو آهي. گهڻي وقت کانپوءِ ان ڪري پيو جوان
جوايوب گل جي ڪتاب ”هن مونکي ڇڏي ڏنو“ کانپوءِ هي سنڌي شاعري جو پهريون
ڪتاب آهي جيڪو مون هڪ ئي ويهڪ ۾ پڙهيو. پنهين جي ماني کائي پهرين غزل
کان ويندي آخري غزل تائين ڪتاب پڙهندي مونکي ماني کانپوءِ نسوار ڏيڻ به وسري
وئي ۽ آئون سمجهان ٿو ههڙا شعر پڙهندي اگر ڪو شخص ڪائنات جي وسعتن ۾
گم نه ٿي سگهي ته انهيءَ ماڻهو مٿان ڪانگن کي ڪان کان ڪرڻ جو پورو حق
آهي.

اڳڙيون نون ۽ پندڙ وڻ ۾
رڪ ڀرو وڻ وڻ ۾

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪڏن برش معسور اڃ نگر ٿي هلين نڪري
وينگس جا چرين انگڙا، ڪي سونهن پٿر نامين

اسان ڪسي سفر جو سنيهو مليو
پٽائي پٿر هيوسين جڏهن پسي ميان

ڇوڪريءَ ڪي عشق جو درياه هو
منتظر ميهار ليڪن ڪونه هو

”سنڌي شاعري مقام پر پھتي آھي“ انھي فتويٰ کي رد ڪندي، ويھين صديءَ جي سنڌي شاعري وٽ ڪھڙا موضوع هئڻ گھرجن؟ آئون انھيءَ بحث پر بہ نقو پوڻ چاھيان پر آئون اھو ضرور چوندس تہ ويھين صديءَ جي سنڌي شاعري پر ھٿيون ستون نہ ھونديون تہ اھا انھيءَ اداس ڇوڪريءَ جھڙي ھوندي جنھنجو پرس خودڪشي لاءِ گڏ ڪيل گورين سان پيريل ھوندو ۽ ڪنھن بہ متوقع موقعي تي ھوءَ انھن مان ھڪڙي گوري بہ ضايع ڪرڻ نہ چاھيندي پر جي ھٿيون ستون سندس روح جي ترجماني ڪنديون تہ يقينن ھوءَ ٻيھر زندگي ڏانھن موٽي ايندي.

ھن جي نيشن پر اڃا تائين اھو منظر ھيو
آجيان پر مون اچي ھن لاءِ کوليو در ھيو.

ڏينھن سان رات ٻاري جھولن سان ڏينھن گھاري
موتوءَ جا پل اوھان جا مڪ مڪ ڪري ٻڌياسين.

سائل جي شاعري جنھن معنويت سان تھتار آھي. اھا معنويت مونکي اجازت نٿي ڏي تہ سندس مختلف ستون کڻي وري ان جي نثر پر تشريح ڪريان ۽ پوءِ ان کي اڀياس يا تجزيي جو نالو ڏيان مون تہ بس شاعرانه اک سان سندس شاعري **جامد متحرڪ تخليقي قدر**

پڙهي ۽ پيئي آهي ۽ ان پر جيڪا آرت آهي اها بيان ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم
۽ سريٽلز يا پوسٽ ماڊرن ازم جهڙيون ڳوڙهيون ڳالهائون ڪري انهيءَ شاعري کي
چڪيا تي نٿو ڇاڙهن ڇا اهيان جيڪا دل مان ڦٽي نڪتي آهي ۽ رهيءَ واري مينهن
جيئن مسلسل مون مٿان وسي رهي آهي

يادگيريون سيل آهن گودڙيءَ پر
يات ڪنهن جانيل آهن گودڙيءَ پر

”ڇاهي جو ڳي پاءُ تنهنجي گودڙيءَ پر؟“
سور ضد ما پيل آهن گودڙيءَ پر!

عشق جي ڪاٺي حد ئي ناهي
تنهنجي نيلن وانگر سائين!

پنهنجي منزل ۽ پنهنجو پنڌ آهي
سار ڪوئي هلي ته ڇا جي لاءِ!

مون کي ذهن و گمان پر ئي ڪونه هو ته آئون سائل جي شاعريءَ تي پيار واري
نظر جي پڄاڻي ان شعر سان ڪندس جيڪو غلاميءَ جي گار کي ساساهي ويندڙ
دانشورن جي نظر پر هڪ سياسي حادثو واقعي غير سياسي هوندو پر سائل
جيان مون کي به يقين آهي ته

گيتن ۾ وڃائجي ويل روح جي ڳولها

هي دؤر جنهن ۾ ماڻهو پنهنجي اڪيلائي ۾ جيئي ٿو پاڻ سان وڙهي ٿو پاڻ سان پرڇي ٿو ۽ جيڪي ماڻهو پاڻ سان نٿا پرڇن اهي ماڻهو يا ته ٿٽي پون ٿا يا شاعري کين پنهنجو ساٿ آڇي ٿي. شاعري جنهن جا ڪمال به پنهنجا آهن ته اها پنهنجا عجيب زوال به رکي ٿي. هن اشتھاري ۽ ادبي وڏيرائپ واري دؤر ۾ جڏهن شاعري جو وڏو حصو ڪمرشل ٿي ويو آهي ۽ فیس بڪ ڪا اوطاق ناهي رهي ۽ هڪ دائيءَ وارو ڪردار ٺاهي رهيو آهي ۽ شاعر چمندي ٿي پنهنجي معيار ۽ معتبرائپ جي ٻولي ٻولين ۽ انهيءَ ڊوڙ ڊوڙان واري دؤر ۾ ڪجهه شاعر ويهي سامي به پتين ٿا ته ڪنهن وٽ جي هيٺان ڇانو ۾ ويهي اهڙا به گيت لکن ٿا جيڪي پوڙهاڻپ کان ڪافي پري بيٺل آهن ۽ انهن کي ڪنهن به سلاجيتي جي ضرورت ناهي پوندي. اهڙن شاعرن ۾ اسان جو هي يار ڪوي خاصخيلي به شامل آهي.

ڪويءَ جي جيڪا شاعريءَ سان ڪمٽينٽ آهي اها دائمي به آهي ته ڏيمي به آهي ڇو ته پنهنجي جوهر ۾ هي اهڙي حسناڪي رکي ٿو جنهن جي گهر کانئس سندس شاعري ڪري ٿي. هن وٽ نواڻ يا انوکاڻپ آهي يا نه انهيءَ جو فيصلو مون کي نه نندن کي ڪرڻو آهي جيڪي نظرين جي اوڻ وٺي شاعريءَ کي دريانت ڪندا آهن. ڪويءَ وٽ خواب پکي ٿي آڻن ٿا، يا درد روح کي روشن رکي ٿو سندس اهڙيون ترڪيبون ۽ استعارا خيال کي سگهه ته ڏين ٿي ٿا پر لفظن کي به معنيٰ کان محروم نٿا ڪن. مثال طور آئون سندس نظم جون هي سٽون ڏئي سگهان ٿو

منهنجو درد آڳوٺ جي ناني

جيڪا رليءَ ۾ ساهه ٺهي ٿي

هن جا هٿ به ٽرڪن پيا ٿا

هن کي هر هر ٺهي پئي ٿي

موجوده سماجي لاڙا ۽ اسان جا آهسته آهسته تباه ٿيندڙ مثبت سماجي
قدر هن جي شاعريءَ جا اهڙا مکيه موضوع آهن جن تي ڳالهائڻ نه پر سوچڻ جي
ضرورت آهي. ڇو ته اها اذيت هر اهو ماڻهو برداشت ڪري ٿو جيڪو پنهنجي
حساس پٺي جي ڪري پنهنجو سڪون ويڙهي ويٺو آهي. ڇا موجوده سنڌي شاعري
سڪون کان محروم اهڙن ماڻهن کي پناهه ٿي ڏيندي رهندي يا انهن منفي قدرن
خلاف مزاحمت به ڪندي؟ گهٽ ۾ گهٽ ڪويءَ جي شاعري اهڙن هاجرن تي
سرواڻيون ٿي ڪري

خوشي پيمار بدن آچن
وطن جي ويس ڪاري ۾
وسي ٿي ساڪ اڪڙين مان
ڳئل جي مظلوم پاڙي ۾
وڃي ڪنهن ساڪ سان ملجي
سجوبس سحر ٿي وڃجي

شاعري جيڪا پنهنجي دؤر جي دانهن ٺاهي، پنهنجي ديس جي درد کان
وانجهيل آهي، پنهنجي ثقافتي روايتن کان دور بيٺل آهي، ان جو حال ۾ ڪهڙو
سماجي ڪارج آهي يا مستقبل ۾ ان جي ڪيتري اهميت هوندي؟ اهو هڪ اهڙو
سوال آهي جنهن جو جواب اسان جا مانواري نقاد به ناهن ڏئي سگهيا. اهي ته بس
مختلف تنقيدي نظرين تائين محدود ٿي ويا آهن ۽ پنهنجي مخصوص ڪسوٽيءَ تي
شاعري کي پرکي ٻُٽ ناهن ۽ ڊاهن جي ڌنڌي ۾ مڪن آهن. ائون جڏهن ڪويءَ جي
شاعري ٿو پڙهان ته هو مونکي رڳو زلفن جي زنجيرن تائين محدود نظر نٿو اچي پر هن
وت اهو ڪرب به آهي جنهن مان هيءَ غلام قوم مسلسل گذري رهي آهي.

اوهين چيرون جي چمر چمر جا
وڻا وينجهار ڪسي آهيو
اوهان زلفن زنجيرون ۾

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

صفا گرفتار ڪي آهيو
 اسين بس سرمدِي آهيون
 اسان جو عشق اڏي سَـان آ
 اچو مـخـدومـڙي موٽـون
 مُـتل هـن قـومـڙي موٽـون

ڪويءَ جو شاعر اڻوڀور هيو ٻارنهن نظمن جي صورت ۾ مون وٽ پهتو آهي
 انهن نظمن ۾ پرينءَ جي چلي جو به ذڪر آهي ته انهن ۾ چيرن جي چمڪڻ جا راز به
 سلجهايل آهن پر هو پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪٿي به پنهنجي ديس کي ناهي وساري
 سگهيو. ديس جي هر ڏک تي هن جو نظم ڳوڙهو ٿي ڳڙيو آهي.

منهنجو درد سنڌ جي آ
 جنهن جو جوڙين اجڙي ويو آ
 مون ۾ دراوڙ ڪو نه رهيو آ
 مون کان ماضي وسري ويو آ

ڪويءَ حقيقت نگاري جو شاعر آهي يا غير روايتي شاعر آهي اهي ٻئي
 ڳالهين مون لاءِ ان ڪري اهميت نٿيون رکن جو آئون سمجهان ٿو هن شاعريءَ جي
 ويزن Vision کي اڃان مڪمل ناهي سمجهيو. بنيادي طور هي رومانوي شاعر آهي
 ۽ جي ڪو رومانوي شاعر روايتي ٿي وڃي يا حقيقت کان اڪيون چورائي انڪاري ٿي
 بيهي تڏهن به هندس شاعرانه سگهه انهن ڪمزورين تي قابو پائي وٺي ٿي ۽ ان حوالي
 سان ڪويءَ جي شاعري ڪيتري سگهاري آهي انهيءَ جو فيصلو مون کان وڌيڪ
 ايوب ڪوسو ڪري سگهي ٿو ڇو ته ان جي تخليقي رياضت جي چوڌاري سنڌ جي
 نئين نسل جا سوين شاعر گردش ڪن ٿا ۽ انهيءَ اپنايل اجتماعي اسڪول آف ٿاٽس
 کي خود ايوب ڪيئن ٿو قبول ڪري اهو سندس ذاتي مسئلو آهي جنهن ۾ ڪا به

دغل اندازي نه ڪندي اسان ڪويءَ جو هي سئون پڙهون ٿا جن ۾ ايوب ڪوسي جو رنگ بلڪل نمايان آهي.

ڪٿي ٿا گل ٿڙن هتي
رڳو ٿيون وحشتون گهلن
ڪٿي ٿا چپ ڪچن هتي
رڳو ٿيون بندشون هلن

سنڌ ۾ آرٽ جي جيڪڏهن ڪا صنف ڪچي مال جو ڏيکاءُ ڏيندي آهي ته اها شاعريءَ آهي سنڌ جي نئين تهجي مختلف مرحلن ۽ ڳوڙهن تجربن مان گذرڻ بجاءِ ٺڪري سطح تي ڪمزورين جو شڪار رهندي به نيس بڪ اچڻ کانپوءِ جلدي جلدي مٿي اڀرڻ واري ڊوڙ ۾ شامل ٿي ويئي آهي ۽ انهن جي مورگائي سندن ڊوڙ مان واضع ٿي ويندي آهي ڇو ته لفظن جي اجائي پرتي، پيشڪش جو ڪمزور انداز مختلف استعارن کي سهي طريقي سان استعمال نه ڪرڻ ۽ اسلوب جي هڪجهڙائي ڪري انهن سيڪڙا شاعرن سنڌي شاعريءَ کي ڪل جوڳو بنائي ڇڏيو آهي مونکي افسوس آهي آئون ڪڏهن ڪڏهن انهن شاعرن ۾ پنهنجي يار ڪويءَ کي به ڏسندو آهيان.

اڏاڻي خاڪ مڃڻ ڏي
مگر ڪنهن جاڳ جو پاڇو
اڪين جا خدواب چيڙي ٿو
اسان جا ڇاڳ پيلي پي
صبح جانين ڪيڙي ٿو
ملن جي منڊيلي آ
مگر مٿي ڏل اڪيلسي آ

شايد ازرا پاڻونڊ ئي چيو آهي ”شاعري پاڻ سان گڏ گهاٽيتوب ڪئي ايندي آهي“ اگر انهيءَ ڪسوٽيءَ تي ڪويءَ جي شاعري پرکينداسين ته محسوس ٿيندو ته هن لتاڙيل گسن تي سفر ڪري گهاٽڙين کي شاعريءَ تي قابض ٿيڻ جا اختيار ڏيئي ڇڏيا آهن ۽ ٻين جي اطاعت قبول ڪري پنهنجي شاعريءَ اڳيان بند ٻڌي ڇڏيا آهن تڏهن ته سندس شاعري جا موضوع محدود ۽ مخصوص دائرن ۾ قيد آهن. ڪويءَ کي پنهنجي انفرادي سڃاڻپ پيدا ڪرڻ لاءِ نيس ٻڪ جي واه واه يا ادبي پيڻ کان پاڻ بچائي پاڻ کي مطالعي ۾ مصروف رکڻ سان گڏ خلوص مان ڪيل تنقيد تي به ڌيان ڏرڻو پوندو (سنڌي ادب ۾ اڄڪلهه تنقيد دشمني جي زمري ۾ شامل ٿي وئي آهي) اگر هي اجهائي واه واه ۾ ٺونڊ جي ويو ته پاڻ کي شاعرن جي پيڙ ۾ گر ٿيڻ کان بچائي نه سگهندو.

سڪل وڻ جا پتا آهيون
چڻئون ٿا روز پسن چڻ ٿي
اسان ڪي روز ڏنگيندي آ
اوهان جي ياد هن ڪڻ ٿي.

سندس اهڙيون روايتي ۽ ٻار ٻار ورجايل سٽون، استعارا ۽ ڇهاڙيل اسلوب وقت جي دڙ ۾ گر ٿي ويندا ۽ سندس ادبي نالو (ڪويءَ) پڻ مستقبل ۾ کيس هڪ ڪويءَ جي سڃاڻپ ڏيڻ کان نابري واري ڇڏيندو. مونکي اميد آهي ته منهنجو يار ڪويءَ خاصخيلي منهنجي ڪيل تنقيد کي دشمني جي زمري ۾ نه وٺندو هونئن به ڪويءَ پنهنجي ذاتي سيا، توڻي مزاج ۾ هڪ اهڙو شخص آهي جيڪو پنهنجي رويي سان دليون خريد ڪرڻ جو فن ڄاڻي ٿو ۽ سندس ذاتي زندگيءَ ۾ سندس شاعر ٿو لهجو ڪنهن کي به دوست ناهيندي دير ناهي ڪندو. منهنجي دعا آهي ته ڪويءَ دلين ۾ ولولو پيدا ڪندڙ اهڙي شاعريءَ جو تخليقڪار ٿي اڀري جنهن جو لهجو نه فقط سندس پنهنجو هجي پر مستقبل ۾ سندس سڃاڻپ به ثابت ٿئي ۽ انهيءَ باه جو رکوالو ٿئي جنهن جو ذڪر رسول حمزاتوف ڪيو آهي.

نوجوان شاعر اشرف پلي جي ڪتاب ”جوڀن پھريان ڏينھن“ جو اڀياس

آئون جا نينھن ڪي آھيان

دور جزيرا ڳولھڻ جي جستجو فقط قابض قوتن کي ناھي ھوندي اھي دليون
 بہ جزيرن جي ڳولھا پر نڪرنديون آھن جن کي نيرونپ پاڻ ڏانھن سڏيندو آھي. جن
 کي رقص ۾ خلل ناھي وٺندو يا جن کي اھي چوڪريون سمجھي ناھن سگھنديون
 جيڪي ضرورت کان وڌيڪ حسين ھونديون آھن. عمر ڪوٽ کان ڪنري تائين
 ايندي جڏھن مون اشرف پلي جو ڪتاب پھريون ڀيرو پڙھي پورو ڪيو تہ مون کي
 لڳو تہ اشرف بہ انھيءَ جزيري ڏانھن پنڌ پيو آھي ۽ ھو ٻيڙي ساڙڻ جي بجاءِ انھيءَ جا
 ڀڳھ ساڙڻ جو سوچي سفر تي نڪتو آھي اھو سفر جيڪو اشرف پنھنجو پاڻ کان
 شروع ڪيو ھو ۽ ھاڻ ڪيئي ڪائناتون ھن سان سفر ۾ گڏ آھن. انھيءَ سفر ۾ ھن
 پاڻ کي واٽرن جيان وڃايو تہ ناھي پر کيس اھو احساس ضرور آھي تہ:

توڻي جر تي ڏيئا آھن ھا پر تنھنجا ليئا ناھن

پور پتن جو ساڳيو ناھي ساحل ھوڙا سوچيندا

اشرف جو ھي ڪتاب مون ھڪ بہ ڀيرا جڏھن بہ پڙھيو آھي تہ سفر ۾ ئي
 پڙھيو آھي تڏھن تہ سندس سوين ستون انھيءَ مصور مسافر جيان محسوس ٿيون
 آھن جيڪو پنھنجون تصويرون وڪرو ڪرڻ بجاءِ انھن کي وڻن ھيٺان رکي اڳتي
 وڌي وڃي ٿو جتي رسمن جا ٽڪل واٽھڙو ڪجھہ پلن لاءِ ڏاڍو ڪندا آھن ۽ جڏھن
 سندس ھڙ تصويرن کي خالي ٿئي ٿي تہ ھو برش ۽ ڪئناواس خريدڻ لاءِ پنھنجي
 ھٿ جون پنج ٽي آڱريون ان ڪري نٿو وڪڙي جو اھي پنھنجي رت ۾ ڀڙجي انھن
 ماڻھن جي منھن تي ھڻڻ ٿو چاھي جيڪي انھن تصويرون ۾ لڪل احساس يا تہ
 سمجھي نٿا سگھن يا انھن کان آجا آھن. ڳالھہ سفر جي بيئي ھلي تہ آئون بہ اھو
 ٻڌائيندو ھلان تہ مون کي خبر ناھي تہ کيس ھڪ نظم لکڻ کان پوءِ ايندڙ نظم جو

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

اوسيٿڙو رهي ٿو يا نه پر مون محسوس ڪيو آهي ته هن جي دل انهيءَ اجنبِي
چوڪريءَ جيان ضرور سوچيو آهي جيڪا اڪيلي دنيا جي سفر لاءِ ساڻيڪل تي
نڪتي آهي ۽ پنهنجو ٿڪ هر انهيءَ شهر ۾ لاهي ٿي جتي هن محسوس ڪيو آهي
ته هن هن ئي شهر کان کيس سفر جي ابتدا ڪرڻي آهي:

سڪ هڪڙي چڪ آهي ڇا ته ڇا چوليو ڇڏي
خوب روڪيون ٿا مگر روح کي روليو ڇڏي
ڇٽو ڪڏهن روڪي سگهيا سمنڊ کي ساحل ڀرين
دل ته آهي دل ڀرين!

اشرف جي شاعري هن زوال پذير معاشري ۾ جيڪو هڪ ساڃاه وند
شخص جو ڪرب آهي نه فقط ان کي اظهاري ٿي پر انسان جي اعليٰ قدرن جو تعين
ڪري ان ماڳ جو به ڏسي ٿي جتي پهچڻ جي جستجو ڪندي سماج جا ناڪارا فرد
به پنهنجي ڪارج جو جائزو وٺي اڳتي وڌن ٿا. اها جستجو فرد کي پاڻ مان ٻاهر
ڪڍي اجتماعيت جي معنيٰ ٻڌائي ٿي.

اشرف جي شاعري پنهنجا جواز پاڻ ڳولهي لهي ٿي ڇو ته هي معاشرو جتي
شاعري جي نقادن جي جي پيگهي متل آهي انهن جي تنقيد ته بلا جواز آهي پر
تعريف ڪرڻ جا هنن وٽ سوين جواز آهن ان ڪري ئي اشرف پنهنجي شاعري جا
سيڻي سبب به پنهنجي شاعري ۾ پوشيده رکيا آهن. هاڻ جيڪڏهن ڪير انهن
تائين نٿو پهچي ۽ پاڻ تي نقاد جو ليبل به چنبرڙايو هلي ته اهو مجموعي طور سنڌي
شاعري جو ئي الميو آهي

مستقبل جو چنڊ پلا ڪنهن جي بک مٽائي ٿو
يا ڪو حرمين جي ڏهن ڪنهن ورنائي ٿو
۽ هن رويي ڪولهي جيئن تاريخ نشين ڪو ٺاهي ٿو
يا ڪو گهوٽ بلاول جيئن ريتور ڇڏيندو آهي
اڳتي ڇڏيندو آهي

اشرف پلي پنهنجي شاعري وسيلي انهيءَ سوال کي به اڳتي وڌائي ٿو
جنهن جو جواب انسان تڏهن ڳولھڻ لڳي ٿو جڏهن هو حقيقتن کي سمجھڻ لاءِ
حيرتن کي پاڻ ۾ داخل ٿيندي ڏسي ٿو. حقيقتون ۽ حيرتون توڻي جو پورو چوٽ آهن
پر انهن جا ڇيڙا هن ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ مون کي ته هڪڙي پر گم ٿيندي محسوس
ٿين ٿا:

اسانجي آڱرين آهي اٿيو تن کي وڃو ٿن ۾
چئي تي ڇٽ جيئن ڏينھڙا اسان ڏي پورجي آيا.
وڃو ٿن جن سڀئي گرميون اسان برسات جيئن پانين
سڀئي غم جڏهن جانان اوهان سان اورجي آيا.

اها تشنگي جيڪا هڪ فنڪار کي پنهنجي اپورنتا جو احساس ڏياري
ٿي. آئون سمجھان ٿو اها کيس اهڙي دنيا سان به واقف ڪرائي ٿي جتي هو پلڻ کي
ڳولھڻ چاهي ٿو. اشرف جا اڪثر نظم به اهڙي ڳولها واري عمل ۾ ردل آهن. اهو ان
ڪري به جو اهي پنهنجون مسائون توهان سان شيئر ڪري اشرف لاءِ پاڻ سان
بحث جو موقعو فراهم ڪن ٿا اهو بحث هڪ هنڌ بيھي نٿو رهي. اشرف جون سوين
ستون اشرف جو پاڻ سان ڪيل بحث جون گواه آهن:

اي عمر توکي منهنجي يادن ڇڏيو آهي جيتي
تڙ تڙ تي پيچرن تي ليکيا مون پير تنهنجا

نڪامي سٺي نڪو سا ڪونه ٿي توهان ڪونه ٿا
يلا پوءِ چوس ڳاڙھ جا اوهان ڏي سورجي آيا

اشرف جڏهن اها ڳالهه ڪري ٿو ته:

عمر جي بي نيازي جو نمايان هڪ ليئو آهي
محبت ڊاٽري پر چنڊ گلن جو مرثيو آهي

تڏهن هن وٽ ان ڳالهه جا سبب به آهن. بيچيني هن جي اندر کي پنهنجي
لپيٽ ۾ آڻي ٿي ڇڏي ۽ هو تخليق جي عمل لاءِ پاڻ کي آزاد محسوس ڪندي هڪ
اهڙي راه تي سنڀري ٿو جتي ههڙيون ستون سندس آجيان ڪن ٿيون:
چنڊيندو ڇڙيندو رهيو وقت توکي
نئين سر اڏيندو رهيو وقت توکي
نھائين نہ نينھن جي مليءَ مھل تي
گھڙي جيئن گھڙيندو رهيو وقت توکي

اشرف جي هن ڪتاب جو مهاڳ سنڌ جي گهڻ پڙهڻي نقاد اڪبر لغاري
لکيو آهي. سندس نثر تي لکيل تنقيد ته ڏاڍي جامع ۽ صحتمند هوندي آهي پر مون
کي ساڻس شڪايت آهي ته هو نظر تي تنقيـهـ مهـل شاعري کي بس هڪ WAY يا
پنهنجي هڪ مخصوص رخ ۾ ڏسندو آهي (شيخ اياز تي لکيل سندس ڪجهه
تنقيدي مضمون ان جو مثال آهي) ۽ جڏهن ڪنهن شاعريءَ کي پنهنجي مخصوص
نمبر واري عينڪ سان ڏٺو آهي ته ان جون اهي خوبصورتيون يا خاميون کيس نظر نہ
آيون آهن جيڪي ان ۾ لکيل هونديون آهن. شاعريءَ تي تنقيد لکڻ/ڪرڻ مهل
نقاد کي پنهنجي اها مخصوص عينڪ تيل/استيـج تي لاهي شاعري کي شاعر واري
عينڪ سان ڏسڻ گهرجي ۽ پوءِ جيڪي ڪوٽون کيس نظر اچن انهن تي
لکي/ڳالهائي.

بي ڳالهه ته ڌرتي جي هر خطي جون پنهنجون ڌار ڌار روايتون ۽ ڪلچر
آهن ۽ شاعري به انهن جا اثر قبول ڪندي آهي ڇو ته شاعري جو جڙون به انهيءَ ڌرتي
انهيءَ جي ثقافت ۽ ڪلچر ۾ کتل هونديون آهن. هر ڌرتي جي شاعري ٻين ٻولين جو
اثر ته وٺندي آهي پر جيڪڏهن اها مڪمل انهيءَ رنگ ۾ رڱجي وڃي ته ان کي خلا ۾
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڪيل شاعري ئي چئي سگهجي ٿو ۽ هتي آئون معذرت سان سنڌ جي ڪافي نقادن لاءِ به خلا ۾ ڪيل تنقيد واري اصطلاح به استعمال ڪري سگهان ٿو. اسان جا گهڻا نقاد (آئون انهن ۾ اڪبر لغاري کي شامل نٿو ڪريان) ٻاهرين ادب جي گهڻي مطالعي جي اثر هيٺ اچي پنهنجي ادب جي شاعريءَ کي ان زاويي سان ڏسندا ۽ پرکيندا آهن. مثال طور اسان شيخ اياز جي ڪنهن بيت کي ٽي ايس ايليٽ يا رابرٽ فراسٽ جي سائيٽ يا نارائڻ شيام جي ڪنهن هائيڪي کي باشو يا بوسن جي هائيڪي جي پس منظر ۾ پرکينداسين/ڏسنداسين ته اها پرک ڪنهن مشڪري کان گهٽ نه هوندي فنون لطيفه جي ٻين صنفن سان گڏ شاعري به سڄي دنيا جي ماڻهن کي هڪ ٻئي جي ويجهو آڻي. انهن جا درد، خوشيون ۽ ڪلچر کي سمجهڻ ۾ وڏي مددگار بڻبي آهي. سومون کي ٻاهرين شاعري جي اهميت يا ان جو اثر قبول ڪان قطعي انڪار نه ناهي پر شاعري پنهنجي ڌرتي تي ساڻ ڪندي نظر نه اچي ته ان کي ڪو به جٽاءِ يا بقا ناهي (اها ساڳي ڳالهه آئون تنقيد لاءِ به ڪري سگهان ٿو) ها سو مون ڳالهه پئي ڪئي ته اشرف پلي جي هن ڪتاب جو مهاڳ سنڌ جي گهڻ پڙهڻي نقاد اڪبر لغاري لکيو آهي. آئون چاهيان ٿو ته پنهنجي هن مضمون جي پڄاڻي، مهاڳ جي پڄاڻي ۾ لکيل اڪبر جي هنن ستن سان ڪريان.

”اشرف جي شاعري کي سرسري طور پڙهي اڳتي وڌڻ ڏکيو ڪم آهي، سندس حسين ادائينگي ڏاڍو وجهيو ڇڏي ۽ ماڻهو اک چنپ ۾ تخيل جي طلسمي دنيا ۾ پهچيو وڃي. اسان جو هي شاعر اڃا نوعمر آهي تنهن ڪري ڪارل يونگ جي چواڻي وانگر هن جي وجود جون حدون وسيع ٿي رهيون آهن هن عمر ۾ وکرڻ، تنقيد ۽ پڪڙڻ سٺو لڳندو آهي ليڪن چاليهه سالن جي عمر کان پوءِ نئين سر جڙڻ ۽ پنهنجو پاڻ کي سميتڻ جو شعور بيدار ٿيندو آهي. خوشي جي ڳالهه اها آهي ته سندس تنقيد واري دور جي شاعري ايتري شاندار آهي ته سندس جڙي راس ٿيڻ کان پوءِ واري شاعري يقينن ڪمال جي درجي تي پهچندي. خدا کيس حوصلو ڏي.

سٺَ وِجائي سُرندو سوريان

اهو 1992ع جو سال هو آئون ۽ منهنجا دوست منظور سمون شاهد حميد ۽ امين ميمڻ سنڌي ادبي سنگت جي ڪلاس ۾ نوان نوان اچڻ لڳا هئاسين. سنگت جي ڪلاس ۾ ڪنول لوهائي عثمان راهوڪڙو اشوٿاما، سائين عبدالحمڪير هاليپوٽو ۽ سائين پون سنڌي جهڙا سينيئر دوست به ايندا هيا. "سنگت" جي ڪلاس کان پوءِ اسان چارئي جڻان ڪنهن ڪٿل هوٽل تي ڇانهه جي آڌرن جي عياشي به ڪندا هئاسين ته گڏجاڻيءَ ۾ ٿيندڙ تنقيد تي تبصرا به ڪندا هئاسين. اسان جو چيگرو دوست منظور سمون سينيئر دوستن جي هوبهو اهل ڪري ڪلاسي ڪلاسي پيٽ ۾ سور وجهي ڇڏيندو هو. عجيب دور هو اهو لڳي جي ناپري جي بس رڳو لک لکان تي زور هوندو هيو منظور "سنگت" جي ڪلاس ۾ آهستي آهستي پنهنجي منفرد ۽ مزاحيه طبيعت جي ڪري سينيئر دوستن کي به سنهي سنهي ٽوڪ هڻي ويندو هو. سنگت جا ٻيا سينيئر دوست پوءِ به هڪڙي حجاب يا احترام جي دائري ۾ هوندا هيا پر "سنگت" جو هڪ سينيئر دوست منظور جي انهن ڊيبل چرچن تي ڏاڍو محفوظ ٿيندو هو. اهو احترام جي حدن ۾ هوندي به اسان کي پنهنجو پنهنجو محسوس ٿيڻ لڳندو هو. منظور جي ڪنهن چيگرائيءَ تي چوندو هو "بابا! جواني، نئون رت آهي، ڀلي مستيون ڪن پنهنجي وقت تي پانهي سنجيده ٿي ويندا." اسان جي الهڙ وهيءَ جي انهن چريائين کي سمجهي سگهندڙ "سنگت" جو سينيئر ميمبر دوست سائين پون سنڌي هو. سائين پون بظاهر ته ڏاڍو سنجيده، رڪو ۽ بردبار نظر ايندو هو پر آهستي آهستي جيئن جيئن هن جي طبيعت جا اسان تي راز ڪلندا ويا ته مون نوٽ ڪيو ته "اڙي مي ته صفا درويش دل ماڻهو آهي ۽ هن جي دل ۾ اهو نوجوان اڃان جيئرو آهي. جيڪو اسان سان گڏ ڪلڻ ۽ تهڪ ڏيڻ چامي ٿو يا مينهن جي موسم ۾ خان شاه وارو روڊ ڏيئي گھنڊ وارن ملاحن تائين اسان سان گڏ برسات مان enjoy ڪرڻ چامي ٿو." سائين پون جيڪو تمام ٿور ڳالهائو ماڻهو هو/ آهي. پر پنهنجي مخصوص مرڪ سان ڪا اهڙي گهري ڳالهه ڪري ويندو هو جو اسان چيگرا ڪافي دير ان تي سوچيندا رهجي ويندا هئاسين. سائين پون ان دور ۾ اسلامي ڪاليج بدين ۾ پروفيسر هو هڪ سينيئر استاد هئڻ

جامد • متهرڪ تخليقي قدر

ڪري اسان سندس عزت به ڪندا هئاسين ته کيس پنهنجي دوستيءَ جي ڏاڳي به به بدل
محسوس ڪندا هئاسين.

سائين پنهنجي وسيع مطالعي آڌار دنيا جي ادب جا حوالا ڪچهرين ۾ ڪئي ايندو
هو سائين نه فقط علمي، ادبي پر اخلاقي حوالي سان به اسان جي تربيت ڪئي ۽ سنڌي ادبي
سنگت ٽنڊوڀاڳو جيڪا انجھاني سائين نقو مل مورواڻيءَ جي ڪوٽ کي شدت سان محسوس
ڪري رهي هئي، سائين ان ڪوٽ کي پورو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ان دور ۾ ساس ٽنڊوڀاڳو
جون گڏجاڻيون مير غلام محمد خان ٽالپر لائبريري ٽنڊوڀاڳو ۾ ٿينديون هيون ۽ گڏجاڻيون مير
غلام محمد خان ٽالپر لائبريري ۾ ٿيڻ ڪري اسان کيس ڪيئي شاعرن جي نظر ۾ ”ليبارٽري وارا
شاعر“ هئاسين پوءِ گڏجاڻين ۾ پنهنجي شاعري سان گڏ ڪهاڻين به ڪئي ايندو هو سندس
هڪ ڪهاڻي ”موت جو ڪال ديوتا“ سچ ته مون کان اڄ تائين نامي وسري سگهي. سائين پاڻ به
ڪيترين ئي ڪهاڻين جو تخليقڪار آهي، پر سندس پهريون مجموعو ”گهروي گهاگهر ۽
گوندر“ عالي ادب جي چونڊ ڪهاڻين جي ترجمي تي مبني آهي، جيڪو 1985ع ۾ ڇپيو. پاڻ
ڪرشن چندر جو هڪ ناوليت ”برهم پترا“ به ترجمو ڪيائين ۽ سندس شعري مجموعو
”سندري سينا ۽ صليب“ جي نالي سان 1986ع ۾ ڇپجي چڪو آهي. ان کان علاوه هڪ سفر
نامو خاڪن ۽ خطن جو ڪتاب ۽ مختلف موضوعن تي لکيل انيڪ مضمونن جو ڪتاب به
ڇپائي جي انتظار ۾ آهن. سائين جي شاعري پنهنجي ڌرتيءَ، پنهنجي مٽيءَ ۽ سماج جي دردن
جو نه فقط عڪس آهي پر اها واٽ، اهو دڳ به ڏيکاري ٿي جيڪو سماجي ناسورن کي ختم
ڪري سگهي ٿو.

ايڏو ٿي نه اداس اوساڻي

نيٺ ته ڏوهه ڏهنڊو

نيٺ ته ڏوهه ڏڪندو

رات جسور ولسور مزن

نيٺ ته ڏاهيءَ لٽڪندو

نيٺ ته چنڊ چمڪندو

رهڻي ناهي اماس

جامد متحرڪ تخليقي قدر

اوساڻي! ايڏو ٿي نـاـa

سائين جي رومانوي شاعري انسانن ۾ اهي احساس جاڳائي ٿي، جيڪي
جوڀن جي چائنٺ اڪري آيل ڪو وجود پنهنجي دل ۾ محسوس ڪندو آهي ۽ هن
وڌندڙ انتها پسنديءَ واري دؤر ۾ سائين جي دل ۾ اهي ڪوتائون جنم وٺن ٿيون
جيڪي صدين کان سنڌ جي صوفين جي سڃاڻپ بڻيل آهن.

ڀڳوان مندر ۾ ناھي ميان
ڀڳوان اندر ۾ آھي
تون جا ڏوڀ دکائين وٺو
تنهن ٽپيا ۾ چاھي ميان
ڀڳوان اندر ۾ آھي

سائينءَ جي شاعريءَ جو دائرو فقط سنڌ تائين محدود ناھي، ان ۾ شتيلا
صابرا جي مهاجر ڪئمپن ۾ رهندڙ فلسطينين جو درد به آھي، ته ايتريا ۾ ڏڪار ۾
مرندڙ ماڻھن جو نوحو به آھي، ته ڪولمبيا ۾ آيل زلزلي کان پوءِ عالمي ضمير کي
انھيءَ ڪرب کان آگاهه به ڪيو ويو آھي، جيڪو بک، بدحالي ۽ بيماريءَ ۾ ڪولمبيا
جا اھي متاثرين پوڳي رھيا آھن:

صابرا ۽ شتيلا
آيو ريج ڌرتيءَ کي
ساوا گل ٿيا پيلا.
بر ڪريا بيروت
ماءُ مرن مڃتل ۾
جڻي سودا سڀوت.

اٺ عالمي ضمير!
ڪولمبيا جو انسان
تنهنجو ئي ضمير.

ايتھوپيا ايتھوپيا
پري نه سگهي ڀڄي
سيٺ جي بکيا.

باندي توکي بند ۾ جيڏيون هٿڪڙيون
آزاديءَ گهڙيون، ايڏيون اينديون اوڏيون

مشهور راڳي شاعر بنجمن مولائيز تي لکيل سائين پون جي نظر جو دائرو
ايترو ته وسيع آهي، جو دنيا جي هر مظلوم قوم جو اهو نه فقط گڏيل مرثيو آهي، پر ان
۾ جيڪو ڌرتيءَ خاطر پاڻ اڀيل جو جذبو آهي ۽ ظالم قوتن خلاف ويڙه لاءِ هڪ
اتهام هڪ پيغام ڏنو ويو آهي، ان ۾ ايڏي ته آفاقيت آهي جو اهو ساري ڌرتيءَ جو
هڪ گڏيل گيت ٿو محسوس ٿئي. هن طويل نظم جون آئون هتي فقط ڪجهه سٽون
ٿو ڏيان:

ڪاري ڪارو نيار ۾

توڪي ڪڪوريل ۽ ڪجليون

اڪيون ڏيڻ لڏ

وحشي هٿيارن

جي ڦٽيو مونکي

ته چاٿي پيو

سينڌ تنهنجيءَ ۾

سندور ڀرڻ لڏ

مظلومن ۽ محڪومن کي

جامد ۽ مٽهرڪ تخليقي قدر

ارڏا ۽ ارييلا گيت ڏيڻ لڏ

خون جي منهنجو وهيو

تہ چاڻي پيو.

سائين پون سنڌي پنهنجي هن ڪتاب ۾ شاعريءَ جي ٽون صنفن تي طبع آزمائي ڪئي آهي. جيڪڏهن ڪٿي ڪٿي وزن بحر متاثر ٿيو آهي ته سائينءَ خيالن جي قرباني ڏيڻ بجاءِ ردم کي ثانوي حيثيت ڏني آهي. سائين پون جي شاعري پڙهي مون کي اياز جي انهيءَ ڳالهه سان متفق ٿيڻو پيو ته: آرٽسٽ جي وابستگي رڳو پنهنجي آرٽ ۽ ڌرتيءَ سان هئڻ گهرجي ڪنهن فرد واحد يا جماعت سان آرٽسٽ جي وابستگي پنهنجي فنا جا رستا پاڻ ڳولهي ٿي. سائين پون جي شاعري توڻي ڪهاڻين ۾ به اسان کي هڪ باضمير آرٽسٽ نظر ايندو جيڪو بس پوري ڌرتيءَ جو آرٽسٽ آهي.

سون جي دڪان تي مٿئين طبقي جو ماڻهو:

مان هي سون ڳنان ٿو

وچئين طبقي جو ماڻهو:

مان سون ڳنڍ چاهيان ٿو پر

هينين طبقي جو ماڻهو:

آئون هي سون ٿرون چاهيان ٿو.....

مستقبل جوانسان:

اچو ته هي سون ورهايون

جنهن جڳ ۾ جهيڙو ٿي نه رهي. سائين پون جي هنن سٽن ۾ جيڪڏهن

ڪنهن کي اشتراڪيت جي پرويڱندا يا نعري بازی نظر اچي ٿي ته اهو ان جو حق

آهي. پر مون کي به اهو حق آهي ته آئون ساڻس اختلاف ڪندي اهو چوان ته اهو هڪ

باضمير ليکڪ جو خواب آهي ته دنيا کي هينئن هئڻ گهرجي.

مضمون جي طوالت جي ڪري آئون سائينءَ جون ڪافي خوبصورت

سٽون نه ڏيئي سگهيو آهيان. جيڪي مون مضمون لاءِ چونڊيون هيون پر آئون اهو

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ضرور چوندس ته سائين پون پنهنجي شاعراڻي اسلوب ۾ ڪٿي شيخ اياز کان متاثر لڳي ٿو ته ڪٿي وٽس نارائڻ شيام جو رنگ به پسي سگهجي ٿو. جيڪڏهن آئون چوان ته اياز ۽ شام کان هڪ جيترو متاثر ٿي سائينءَ هڪ ڪاڪٽيل سامهون آندو آهي ته غلط نه ٿيندو:

گوندر سڀ گنواڻي وسنگس
جو پين منڊ ملهائي.

هٿ هٿ موڪلي مٽ
ڏاڍي ڏاڍيان ڪينڪي

دل ٿي چوي ته سائين پون جا نظم ”آد جڳاد جو شاعر“، ”رندڻي“، ”پت جهڙ جي موت تي“، ”پٿر جو خدا“ ۽ ”دهريو“ به پنهنجي پڙهندڙن سان شيئر ڪريان. پر مضمون جي طوالت جي خوف کان پڄاڻي ۾ آئون صرف ائين چوندس ته هن منافق ۽ مڪار دؤر ۾ سائين پون مونکي ذاتي طور اهڙو ماڻهو لڳندو آهي جيڪو جيئن پنهنجي اندر ۾ آهي ٻاهر به سندس اهڙو ئي روپ آهي. ڪير سندس باري ۾ چاڻو چوي؟ کيس ان سان ڪا غرض ناهي. 1994ع ۾ حيدرآباد شفٽ ٿي ويڃڻ کان پوءِ اسان جيڪا ادبي ڪلاسن ۾ سندس ڪوٽ محسوس ڪندا آهيون، پاڻ هر ٽي چوٿين مهيني ٽنڊوڀاگواڇي انهيءَ ڪوٽ کي پورو ڪندو آهي ۽ پنهنجو وقت متن مائٽن يا وياجي واپارين سان گذارڻ بجاءِ منظور سمون ۽ اشتياق ڪٿي جهڙن نوجوانن سان گذاريندو آهي. ڇاڪاڻ ته سندس وجود پلي سٺ سال عمر رکندو هجي پر سندس دل اڃا به نوجوان آهي. اها دل جنهن ۾ رڳو شاعري نٿي ڌڙڪي اها زندگي به ڌڙڪي ٿي جيڪا هڪ سچيت تخليڪار جي حقيقي سڃاڻپ هوندي آهي.

ذات منهنجي تي لتاري ڪائنات

سڄي ڳالهه اها آهي ته مون کي جيڪڏهن سڀني کان ڪو مشڪل ڪم لڳندو آهي ته اهو آهي شاعريءَ جي ڪنهن ڪتاب تي لکڻ/ڳالهائڻ ڇاڪاڻ ته اڪثر ڪتابن ۾ وزن بحر هوندو آهي. رديف قافيه هوندا آهن پر ”شاعري“ ڳولهي به ناهي ملندي شاعريءَ تي ماڻهو تيستائين نٿو ڳالهائي سگهي، جيستائين خود شاعري ماڻهوءَ سان نٿي ڳالهائي ۽ جڏهن شاعري ماڻهوءَ سان ڳالهائڻ لڳندي آهي ته هي سارو سنسار زندگي جا سارا روپ به ماڻهوءَ سان هر ڪلام تي ويندا آهن. ماڻهو زندگيءَ کي نئين سر سمجهڻ لڳندو آهي.

علي زاهد سان، علي زاهد جي شاعريءَ سان آئون پهريون ڀيرو تڏهن مليو هوس جڏهن ”هزار داستان“ ۾ سندس اهو غزل پڙهيم جيڪو سندس ڪتاب ”ناچڻي“ جي بلڪل شروعات ۾ ڏنل آهي

موکيءَ وٽي وڌائي، درويش مسڪرايو
مخمور ٿي خدائي، درويش مسڪرايو.

موکي، جنهن لاءِ چيو ويندو آهي ته اها متارن کي پياريندي هئي ۽ سندس مڙ جي ست متارا نه سهي سگهيا ها. اها موکي جڏهن هڪ صوفي ۽ درويش کي پياري ٿي ته شاعر کي نظر اچي ٿو ته هيءُ ساري خدائي ڳڻائجي وڃي ٿي ۽ درويش مخمور نگاهن سان ساري خدائي کي مسڪرائيندي ڏسي ٿو اهو هڪ ان ڇهيو منفرد ۽ ايوب کوسي جي لفظن ۾ هڪ ”ڪنوارو خيال“ هو جنهن پهريون مون کي پاڻ ڏانهن متوجہ ڪيو ۽ پوءِ مون سان ڳالهائڻ لڳو ڪافي ڏينهن تائين ٿيل ان ڪچهريءَ ۾، مڙ، موکي، درويش، علي زاهد ۽ آئون رڌل رهياسين. ۽ هاڻ جڏهن سعيد سومري قرب ڪري پنهنجي اداري پاران تازا ڇپايل ست اٺ ڪتاب مون لاءِ موڪليا ته انهن

ڪتابن مان مون پڙهڻ لاءِ جيڪو پهريون ڪتاب چونڊيو اهو علي زاهد جو ”ناچڻي“ هو. مون هيل تائين شاعريءَ جو ڪوبه ڪتاب ترتيب سان شروع کان آخر تائين ناهي پڙهيو ۽ علي زاهد جو هي ڪتاب به وچان وچان پڙهندو رهيس سڀ کان پهرين سندس جنهن اسم منهنجو استقبال ڪيو اهو صفحي نمبر 73 تي سندس هي غزل هو.

ٿي عمر وڃي هلندي پيرا تو ڀريا ناهن
مون جيئن تڪن تولڻه هي پل چريا ناهن

۽ مون يڪدم ڪتاب ٺهي. فون ڪڍي ”هن“ کي اهي ستون ميسيج ڪري ڇڏيون. سندس هي ڪتاب پڙهندي آئون ان ۾ ايترو ته محو ٿي ويس جو مون کي اهو ياد ئي نه رهيو ته مون کي هن ڪتاب تي ڪجهه لکڻو به آهي ۽ هفتي کن کان پوءِ ٿيڻ واري مهوري تي تقريب ۾ اهو پيپر پڙهڻو به آهي (۽ ڪجهه مجبورين جي ڪري آئون سندس هن ڪتاب جي مهورت واري پروگرام ۾ شريڪ نه ٿي سگهيس) ۽ هرون ڀرون ڪجهه خاميون يا خوبيون ڳولهي ان تي ڊگهو بحث ڪري به ٿي پنا ڀرڻا به آهن پر سڄي ڳالهه اها آهي ته مون کي رڳو ميار لاهڻ لاءِ ڪجهه لکڻ فضول لڳو تنهن ڪري اهو ارادو ترڪ ڪري آئون شاعري سان ڪچهريءَ ۾ مصروف ٿي ويس چو ته جڏهن شاعري مون سان ڳالهائي رهي آهي تڏهن آئون سندس ڳالهين کي نظر انداز ڪري پنن جو پيٽ ڀرڻ لاءِ پنهنجي ڊائريءَ مان بودليئر، ڪولرڊج يا ٽي ايس ايليٽ جا حوالا ڪڍي انهن آڌار ويهي علي زاهد جي شاعريءَ کي پرڪيان، ڪنهن ماهر نقاد وانگر چشمو لاهي تبيل تي رڪان پين وات ۾ وجهان وري چشمو پايان، اها پريڪٽس ڪندي پنهنجو تائيم زبان ڪريان، ان کان بهتر لڳم ته سندس شاعري سان ئي گفتگو جاري رڪان. علي زاهد جي شاعريءَ سان ڪچهري ڪندي جڏهن مون ڪائس پڇيو ته:

هن چڙهي سرهر رکيل آ
گهڻا ٿيندو ڪير هائي؟

تڏهن سندس جواب سچ ته گوتم ٻڌ جو ”سرور دکر دکر“ وارو نلسلو
مونکي آساني سان سمجھائي ڇڏيو.

اي دل عاشق! توکي ڪو نئون انجام گهرجي
ويج ڪوئي نئون ڪپي ٿي، ڪانئين سرهر ڪپي ٿي
زخم ڪورو ڪورس لڏ، عشق پيو ناڪار گهرجي.

جڏهن مون کائڻس پڇيو ته چوندا آهن ته شاعر ۽ اديب جو ڪم فقط شعر
۽ ادب جي تخليق آهي سماج کي بدلائڻ جو ڪم ننڍن ماڻهن جو آهي. تون انهيءَ
ڳالهه سان متفق آهين؟ تڏهن سندس جواب ڪهڙو هو اگر اوهان اهو چائڻ چاهيو ٿا
ته صفحي 152 تي نظم ”خرابات دنيا“ پڙهو جيڪو انهيءَ سوال جو نه فقط شاعرانو
جواب آهي پر آئون ته ائين چونڊس ته انهيءَ سوال جو تڙ ۽ واضح جواب انهيءَ کان
سواءِ ٻيو ڪو ٿي نٿو سگهي. علي زاهد جي شاعريءَ سان ڪچهريءَ دوران ان
مونکي هڪ دوست حافظ شيرازيءَ جو هي شعر ترجمي سميت ميسيج ڪيو:

روند گان ره عشق را طريقه مجوي
ڪه آستين نفشانند ڪفر و ايمان را

(عشق جي راه تي وڃڻ وارن جو طريقو نه ڳولم هو ته پنهنجي پاند مان
ڪفر ۽ ايمان ڇنڊي ڇڏيندا آهن) پڇيو مانس ”هاڏي خبر ڇا ٿي چوڻ انهيءَ شعر
جي باري ۾، مون کي ٿورو سمجھاءِ ٿوري وضاحت ڪر حافظ ڪهڙي ڳالهه پيو
ڪري؟“ تڏهن سندس جواب ٻڌي آئون کلي پيس:

مومن به اڪيلائي ڪافر به اڪيلائي
مسجد به اڪيلائي مندر به اڪيلائي

۽ جڏهن آئون سندس انهيءَ جواب سان متفق نه ٿيس ته سندس ٻيو جواب هي هو:

ساري حيات رقصان چاهت جي پيچرن تي
پسر ماڳ نارسائي، درويش مسڪرايو
ڪو عشق نه ٿيو پورو سڀو نه ٿيو ڪو ساڀيان
ويشي عمر هيءَ اجائي، درويش مسڪرايو

مطلب ته ڪيترائي ڏينهن علي زاهد جي شاعريءَ سان ڪچهري ٿيندي رهي مون کي هاڻ هاڻ خبر پئي آهي ته شاعري به آف دي رڪارڊ ڳالهين ڪندي آهي ۽ عليءَ جي شاعري به مون سان اهڙيون ڪيتريون ئي ڳالهين ڪيون آهن. اهي ڪولڻ تي دل به چوي ٿي پر هي معاشرو جتي بي حس، منافق ۽ بي سمجھ سمجهو ماڻهو نه فقط اڪثريت پر آهن پر انهن جو تعداد ڳڻجي، جوڳي حد تائين وڌي به رهيو آهي. اتي جي اهي ڳالهين ڪوليءَ ته آئون کيس ڪنهن به فتويٰ، لقب يا سزا کان نه بچائي سگهندس. ان ڪري اهي ڳالهين آف دي رڪارڊ رهن ته اهو نه فقط شاعر ۽ شاعري لاءِ بهتر رهندو ۽ منهنجو به شاعري سان بي وقتي محبت جو راز راز ٿي رهندو ۽ جيئن تاج جويي عمر ڪوٽ جي ڪورتن جا چڪر پڻي ڪاٽيا ائين مان لاڙڪاڻي جي ڪورتن جا چڪر ڪاٽڻ کان به بچي پوندس هڪڙيون به ڳالهين آئون علي زاهد سان نه پر توهان سان ضرور ڪندس ته هن جتي جتي اردو يا فارسي ترڪيون استعمال ڪيون آهن ڏاڍي خوبصورتِي سان ڪيون آهن. پر ڪٿي ڪٿي انهن کي پنهنجو ڪرڻ پر به ناڪام ويو آهي. اهي اجنبِي ۽ اوڀريون محسوس ٿين ٿيون. آئون سڀني نه پر ڪجهه ترڪين جي ڳالهه تو ڪريان مثال طور

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

آحسن من جو تیغ زن هر کو تذبذب جوشکار

دشت جنون یا کجه ٻيون اهڙيون ترڪيون ۽ منهنجي لاءِ اها خوشي جي ڳالهه آهي ته جديد اردو ادب جو وسيع مطالعو هوندي به هوان جي اثر ۾ لڙهي نه ويو آهي. پنهنجي ٻولي جي خوشبو جوان جسم جي خوشبو جيان سندس شاعري ۾ سدائين تازي رهي ٿي ۽ ٻي ڳالهه ته سندس جيڪي به مشهور نظر آهن ”ناچڻي ۽ ”خانہ بدوش“ سندس شاعري جڏهن مون سان محو گفتگو هئي ته الائي ڇو آهي خاموش خاموش ۽ ويڳاڻا نظر آيا انهن ۾ اها جرئت ۽ بي باڪي نه هئي جيڪا ڪنهن ناچڻي يا خانہ بدوش ۾ هئڻ گهرجي.

هنن بس پنهنجي دل جو حال اوريو آهي ان جي اندر ۾ ڪهڙي ولوڙ آهي. سماج انهن کي ڪيئن ٿو ڏسي ۽ ڪيئن ٿو قبولي ۽ هو سماج کي ڪيئن ٿا ڏسن. هو انهن جو اظهار نٿا ڪن. ڪي به ڪردار جڏهن شاعر/اديب جو قلم انهن کي ڇهي ٿو ته اهي شاعر جي اندر ۾ پڇي راس ٿي پوءِ نڪرڻ ڪپن، پر آئون اهو چوندي ڪا به هٻڪ محسوس نٿو ڪريان ته علي انهن جي هڪ رخ کي سامهون آڻي انهن سان انصاف ناهي ڪري سگهيو. اها منهنجي ذاتي راءِ آهي جيڪڏهن ڪير دوست منهنجي ان راءِ سان اختلاف ڪري ٿو ته اهو سندس حق آهي ۽ ٻي ڳالهه جيڪا بلڪل مون هاڻ هاڻ محسوس ڪئي آهي ته سندس نظم جيڪي سٺا آهن اهي ڏاڍا سٺا آهن ۽ جيڪي سٺا ناهن اهي وڇولا به ناهن. مواد جي سيلڪشن وقت جيڪڏهن انهي طرف ٿورو ڌيان ڏي ها ته گهڻن ڏينهن بعد پڙهڻ لاءِ ملندڙ ڪنهن شاعري جي تمام سٺي ڪتاب ۾ جيڪي به محسوس ٿيڻ جي حد تائين ڪجهه ڪمزور نظم آهن اهي نه هجن ها.

هي مضمون هاڻ جڏهن پنهنجي پڄاڻي طرف وڌي رهيو آهي تڏهن مونکي شدت سان اهو احساس ٿيو ته اڙي اهي خوبصورت سٽون ته مون کان رهجي ويون آهن جيڪي پڙهندي مون کان سچ ته چرڪ پئي نڪري ويا ۽ مضمون لکڻ لاءِ جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

مون تڪ ڪيون هيون هاڻ پڄاڻي ۾ انهن تي ڪو تبصرو ڪرڻ کان بهتر آهي ته ان مان ڪجهه سٽون توهان سان شيئر ڪريان. انهن تي پنهنجي ڪا راءِ يا تبصرو نه ڏيان ڇو ته جتي ڪنهن خوبصورت شاعر کي ڪنهن مڃتا يا سرٽيفڪيٽ جي ضرورت ناهي هوندي اتي خوبصورت شاعري کي به ڪنهن تشريح يا سمجهاڻي جي ضرورت ناهي پوندي اها ته تير جيان دل ۾ ڪپي وڃڻ جي سگهه رکندي آهي.

هر ڏوهه نه آ منهنجو ڪجهه تون به ته ڏوهي آن
ڪجهه ننڊ ٿل منهنجي ڪجهه جاڳ ڏنل تنهنجي

تون ته ”زاهد“ بنهه سر ڪومانو هئين
نئين ڪهڙو لڳئي سمنڊ جيئن ٿو ڇلن.

ڊاڪٽر خادم منگي جي ڪتاب ”ڪهنبا ڪنديس ڪپڙا“ تي تبصرو

ڪنڀين جيئن ڦٽي آيل شاعري

سنڌي شاعري کي عالمي سطح جي شاعري سان ڀيٽي سگهجي ٿو؟ اهو سوال جڏهن به منهنجي ذهن ۾ آيو آهي ته امر جليل جي هڪ جملي جواب جي صورت ۾ منهنجي ذهن جو دروازو ضرور کڙڪايو آهي ته اسان عالمي ليول جا ڪهڙا ڊاڪٽر، انجينيئر يا سائنسدان پيدا ڪيا آهن جو اديب يا شاعر پيدا ڪرڻ جي ڳالهه تي زور ٿا ڏيون. اڄ اسان جنهن شاعر جي ڳالهه ڪنداسين ان جي شاعري ڀلي عالمي سطح جي نه به هجي پر ان جون پاڙون پنهنجي ڌرتيءَ ۾ مضبوطيءَ سان ڪتل آهن. سندس شاعري ۾ پنهنجي دل ۽ ديس جي ڳالهه جنهن خوبصورتي سان ڪئي وئي آهي اها خوبصورتي گارشيا مارڪيز جي انهيءَ ڳالهه کي تقويت ٿي ڏي ته بين الاقواميت شروع ٿي پنهنجي ڌرتي کان ٿيندي آهي جنهن ليڪڪ جي لکڻين ۾ پنهنجي ڌرتيءَ جا ڏک سک، ثقافت يا تهذيب نه هوندي آهي اهو ليڪڪ ۽ سندس لکڻيون خلائي ۾ اٽڪيل هونديون آهن اهو ليڪڪ نه علائقائي ليڪڪ آهي نه بين الاقوامي. جڏهن رسول حمزاتوف پنهنجي لکڻين ۾ داغستان جا رنگ ٽوچي جڏهن علائقائي عمارت يعقوبيان ۾ قاهره جي زندگي کي پيش ٿو ڪري بنگالي ٻولي جو نرالو ڪوي شنڪ گهوش ڪلڪتي جي ڪنهن پوڙهي رکشا ڊرائيور جا لفظ پنهنجي شاعريءَ ۾ ٿو اوتي ته تڏهن سندس اهي لکڻيون داغستان، قاهره يا ڪلڪتي تائين محدود نقيون ٿين پر اهي بين الاقواميت جي دائري ۾ اچي وڃن ٿيون ها باقي اها ڳالهه ضرور آهي ته انسان جي داخلي توڙي خارجي احساس رکندڙ ڪيفيتون وڌيڪ خوبصورتي ۽ گهرائي سان ڇهنديون هجن ۽ ڪنهن سطحي دانش رکندڙ صحافي جي رپورٽنگ جو ڏيک نه ڏين. ڊاڪٽر خادم منگي به جنهن خوبصورتي ۽ گهرائي سان زندگي جي سمرين ڪندڙين ۽ بدصورتي کي

پنهنجي شاعريءَ ۾ ٿو اوتي زندگي جا اهي رنگ سندس تازي ڪتاب ”ڪنهنبا ڪنڊيس ڪپڙا“ ۾ نمايان آهن.

ڊاڪٽر خادم منگي جي شاعري سندس داخلي جذبن ۽ ذاتي ڪيفيتن جي آئينه دار آهي هن موجوده شاعرن مان ڪنهن جي به پنهنجورول ماڊل ناهي بنايو ان ڪري سندس شاعري تي ڪنهن جو موضوع يا اسلوب جي چاپ ناهي. هن پنهنجي ڳالهه پنهنجي انداز ۾ ڪئي آهي اهو ئي سندس ڪامياب شعر گوئي جو جواز آهي:

اپ مان ڪجهه به ايندو آ، ڪڏهن؟
مينهن به ڌرتي جو پاڻي اٿئي!

شوق جي چيرئي ٿل آهي
تو جي ڳايو ته پوءِ ڏٺو ويندو

عرش کان اڳتي تخيل ٿو اڏي
شاعري اڪسين ڏٺو احوال آ.

يا چوڙين جيان پنهنجن ٻانهن ۾ پاء،
يا تاري جيان پوءِ ٽٽڻ ڏي مني!

ڊاڪٽر خادم جي شاعري تصويرن جو هڪ انوکو جهان آهي. هڪ صفحي تي سڄا سمي ڪو مهائو پنهنجي ٿل ٻيڙي ۾ سجي ڏينهن جي ٽڪاوت کان پوءِ پن جي ٻيڙي ڇڪيندي نظر ٿو اچي ته ٻئي صفحي تي اسان ڏسون ٿا ته ٻه ليون سبنڊر پوڙهيون پنهنجي جواني جا حسين ڀل ۽ راز اڪيلينديون نظر ٿيون اچن ڪجهه منظر اوهان ڏسو.

پار وڌا ٿي ويٺا
الماڙيءَ ۾ راندڪا
ننڍڙا رهجي ويا.

رازو تڏهين ٿي
تيشي ڪرني هٿ ۾
پيٽ جي اوساري

شام ويلي نه هينان، گيت اڙلي ٿو پٺان
تون جنهن کي ٿو چوين هي ڪين جو چڙهي

پانهن ٺهلا ٿي
سمند سڏي ٿو چنڊ کي پاڪ وچ پائي

ن بر شيخ چواڻي خادم منگي ٺڪري طور پاڻ کي انور پيرزادي جيان
ڪامريڊ سويي گيان چنداڻي جو پوئلڳ ٿو سمجهي، تڏهن ته سندس شاعري ۾ مزدور
طبقن سان ٿيل استحصال ڪو ذڪر به ڪيو آهي ته سندس شاعري هيئن ڪي
اتساهه ڏي ٿي ته ڏاڍن لاءِ للڪار به آهي.

هي سردار سردار زردار گڏ،
ٿيو مزدور هاري نادر گڏ،
سمورن نظرين جي پاڇي اوهان ٿي
هي ڪجهه ڪليا ڪاشي اوهان ٿي
سيئي بت توڙي سيئي قلف ڪوليو
هيئي نه بوليو، هيئي نه بوليو.

سَنگينن جسي سامهون ارڏا تڻاڻي ايندا چاتين کسي

ڊاڪٽر خادم منگي پنهنجي هن ڪتاب ۾ تقريبن 15 صنفن تي طبع آزمائي ڪئي آ. پ. پر سچ پچو ته مونکي جنهن صنف وڌيڪ موھيو آھي، اھا گيت آھي. بردي سنڌي کان وٺي مير محمد پيرزادي ۽ ماڻڪ ملاح تائين سنڌي ٻولي کي گيت جا ڪيترائي خوبصورت نانءُ مليا آهن. آئون سمجھان ٿو ڊاڪٽر خادم منگي انهن نالن ۾ هڪ خوبصورت اضافو آهي. لفظن جي سهڻي بيهڪ، ٻوليءَ جي میناج، سادگي، منظر کشي ۽ تشبيهن سان ڊاڪٽر خادم منگي پنهنجن گيتن ۾ انساني احساسن ۽ جذبن جي عڪاسي ڪئي آهي ۽ گيتن کي جيڪو ڳوٺاڻو ماحول ۽ پس منظر ڏنائين ان سندس گيت کي ٻين سڀني صنفن کان منفرد حيثيت ڏياري آهي سندس گيتن ۾ جيڪو خاص پس منظر ۽ رنگ ملي ٿو سو سواءِ مير محمد پيرزادي ۽ ماڻڪ ملاح جي موجوده دور جي ڪنهن به شاعر جي گيت ۾ ڪونه ٿو ملي:

گهڙا منجهي، تان ڪري پيو ڪلهه گهڙي جي
عمـر لـسـي چـاـهي
گهرايو نئون نڪورو پيو امهائيو اڃ ئي آهي
گهڙو تولهه پريان ٿي ۽ توکي ياد ڪريان ٿي.

ولوڙيان ڏڏ ماتي، ۾ اڪي. سو چاهه تو ۾ آه
وڃان ٿي گناه پڪرين کي سڄوس ماھ تو ۾ آھ
سڄو ڏينھن ڏيان ڌريان ٿي ۽ توکي ياد ڪريان ٿي.

سونين ساري لڪائي رکي سون چنڊي
منهن جنري رڱائي رکي سون چنڊي

.....

اوپڪا اوپڪا! ڏيسين لائينڪا

هاڻ سندس شاعري جي ٻي رنگ تي نظر وجهندا هلون.

ويانئسي رت هائي ڪري

نمازين سان تڙپيا پئي بار گڏ

چند ڏينهن پهرين سنڌ جي ڪجهه ساڃاه وند فردن جو هڪ گڏيل بيان
چيو ته هن وقت سنڌ کي وڏو خطرو انتها پسندي مان آهي. نه فقط برصغير پر پوري
دنيا هن وقت انتها پسندي جي گهاٽي پر پيسجي رهي آهي اتي صوفين جي سرزمين
جو هي شاعر صوفيت جو پرچار ڪجهه هنن خوبصورت ستن سان ٿو ڪري:

هجي ڏيهه اهڙو جتي جوڙجي

مسجد ڪليسا گروار گڏ

218 صفحن تي مشتمل سندس هي ڪتاب جاڳرتا فورم سکر طرفان
چيرائي پڌرو ڪيو ويو آهي، فورم جو سيڪريٽري ارشاد پيرزادو سندس هن ڪتاب
”ڪهنبا ڪنديس ڪپڙا“ تي راءِ ڏيندي چوي ٿو ته ”ڊاڪٽر خادم منگي هاڪاري
جذبڻ کي اڀاريندڙ اهو شاعر آهي جنهن جي شاعري حسناڪين ۽ رعنائين سان
پرپور آهي زندگي جا مٿي انڊلني رنگ سندس شاعريءَ مان پسي سگهجن ٿا. هن
جي شاعري ۾ Revolution ۽ Romance رمل ٿيل آهي هن پنهنجي شاعري
ذريعي تضادن جي نشاندهي ڪئي آهي جنهن نه صرف سندس شاعري جي حسن ۾
اضافو ڪيو آهي پر ان جي معنيٰ ۽ مفهوم کي به وڌيڪ چٽو ڪيو آهي سندس
شاعراڻو Diction يا لهجو ايترو ته منفرد آهي جو اوهان سندس تخليقن تان نالو
هٽائي پڙهو ته به سمجهي ويندا ته اهو شعر ڊاڪٽر خادم منگيءَ جو ئي آهي.“

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سنڌي ٻولي ۾ هر مهيني ڪيترائي شاعري جا نوان ڪتاب ڇپجي رهيا آهن. هي ڪتاب به فقط شاعري جي خوبصورت ڪتابن ۾ هڪ اضافو ناهي پر هن ڪتاب ذريعي شاعر جيڪا تبديلي ۽ خوشحال سنڌ جا خواب ڏٺا آهن اهي خواب به ساڻيان جو روپ ڌاريندا تڏهن سنڌ اياز جي لفظن ۾ ٻاڙهو ڪهنبو ٿي ويندو ۽ ان ٻاڙهي ڪهنبي جهڙي سنڌ ۾ ڪجهه رنگ ڊاڪٽر خادم منگي جا به هوندا ڊاڪٽر خادم منگي نه فقط خوبصورت شاعر آهي پر ڏاڍي خوبصورت نفيس ۽ حساس دل رکندڙ شخصيت به آهي. آئون پنهنجي يار جي هجت کي مانائتي موت ڏيندي جنهن ويل سندس ڪتاب تي چند سٽون لکي رهيو آهيان ان ويل به سندس سدا مرڪندڙ چهر ۽ سٽون منهنجي ذهن ۾ اچي رهيون آهن:

رلياسين ريگزارن ۾ رلياسين ڪوهسارن ۾
ملياسين شعر موتي ڪتابن استعارن ۾

تنهنجي راڻي تي منهنجو هي رايو
ٿيو سجايو ويو ته پوءِ ڏٺو ويندو

هڪ پوند جو مصور شاعر: احمد سولنگي

تي سگهي ٿو منهنجي ڳالهه کي ڪجهه دوست غلط قرار ڏين، پر ويجهڙائي واري عرصي ۾ مون شدت سان محسوس ڪيو آهي ته سنڌي شاعرن ۾ هڪ ڊوڙ وارو سلسلو شروع ٿي ويو آهي. ناڪام شاعر پنهنجي ڌرتي جي شعري روايتن کي پني ڏيئي بين الاقوامي شاعري ۽ ادب جا حوالا ڏيندڙ پنهنجي نج اسلوب، آهنگ ۽ شاعري جي روح ۽ مزاج کان اڻ واقف اديب انهيءَ ڊوڙ جو احتمال به ڪري رهيا آهن ته انهيءَ ۾ ريفري وارو ڪردار به ادا ڪري رهيا آهن. مون اهو به محسوس ڪيو آهي ته سنڌ جا سچيت تخليڪار ڪوبه نمبر ڪابه جيت حاصل ڪرڻ کان بي پرواه ٿي پنهنجي تخليقي عمل ۾ رڌل آهن انهن سچيت تخليڪارن ۾ وسير سومرو آڪاش عامر کان وٺي امير اقبال ۽ اسحاق سميجي تائين ڪيترا ئي نالا ذهن ۾ اچن ٿا انهن نالن مان هڪڙو نالو انهيءَ شاعر جو به آهي جنهن وٽ نج پنهنجا استعارا، پنهنجون علامتون ۽ پنهنجو گهاٽپڻو به آهي ته انوکي نغمگيءَ سان گڏ شاعراڻي رمزيت ۽ فني پيچيدگين کان به واقف آهي هُو انهيءَ ڊوڙ ۾ ان ڪري به شامل ناهي ٿيو جو کيس ڄاڻ آهي ته پنهنجي دور جي تحسين ادب جي عظمت جو معيار ناهي.

جي ها! آئون احمد سولنگي جي ئي ڳالهه ڪري رهيو آهيان.

احمد پنهنجي نظمن جي ڪينواس تي جنهن منفرد نموني زندگي جي گهرائين جا رنگ چٽي ٿو ۽ ماڻهن جي داخلي ۽ خارجي احساسن ۽ ڪينيتن کي باريڪ بيني ۽ گهرائي سان پيش ڪري ٿو سندس اهو اسلوب ۽ انداز جديد دور جي ڪيترن ئي شاعرن کان نرالو آهن سندس نظم اهڙي رڙ جيان محسوس ٿين ٿا جيڪا ڊبجي ڊبجي جڏهن ٻاهر نڪري ٿي ته ڪيترن کي پاڻ ڏانهن متوجه ڪري ٿي هو ڪائنات کي هر فرد جي اکين سان ڏسي پنهنجي لفظن ۾ بيان ڪرڻ جو فن به ڄاڻي ٿو ته ان سلسلي ۾ هڪ شاعر جي ذميواري ڇا هئڻ گهرجي ان کان به غافل ناهي. سندس نظم پنهنجي پوري شدت سان هڪ اهڙي آترويل جو ڏيک ڏين ٿا جيڪا خود ڪلامي ڪندڙ شخص پنهنجي دور سان اظهار ڇاهي ٿو.

آئون پنهنجي هن مضمون ۾ سندس شاعري ان ڪري به نثو شامل ڪريان جو مون کي انهن ريفرين وانگر اهو ثابت ناهي ڪرڻو ته هو موجوده دور جو وڏو شاعر آهي اهي فيصلا وقت کي ڪرڻا آهن ۽ وقت ئي ذات جي پرک ڪندو. اسان مخصوص ٽولن پاران عطا ڪيل وڏن لقبن وارن شاعرن کي به وقت جي دز ۾ لتجندي ڏنو آهي. سو آئون به ڪو فيصلو صادر ڪرڻ کان سواءِ بس پنهنجا ويچار اظهاريان ٿو ڇاڪاڻ ته خود احمد کي به ڪنهن فيصلي جو انتظار ناهي!

احمد گهڻن شاعرن وانگر ڪورعب ويهارڻ لاءِ پاڻ کي عالمي معيار جو ثابت ڪرڻ لاءِ ڪنهن انجيلا ڪنهن هيلن ۽ ڪنهن اسڪارپيو کي پنهنجو موضوع بنائي ۽ پوءِ موضوع سان نپاڻي نه سگهڻ ڪري نظمن کي اجائي ڊيگهه ۽ طوالت نٿو ڏي. پر سنڌ اسان کي سندس شاعري ۾ ساه ڪندي ته نظر اچي ٿي پر جڏهن سندس دل ڪائنات جي درد کي محسوس ڪري ٿي. عالمي موضوع سندس قلم ڇهي ٿو ته هو گانڌيءَ کي لڳل گولي به پنهنجي سيني ۾ محسوس ڪري ٿو ته هڪ يهودي چوڪري مائڪل اينجلو سرمد ۽ دارا ۽ ايران جي خوبصورت شاعره قوت العين طاهره کي ڏنل گهٽو به پنهنجي شاعري ۾ ائين ڳائي ٿو جيئن گاجا موري جي هميرو ڪولهي جي اوڙن، جاتن ۽ ڏانڊن جو ذڪر ڪري ٿو اهي بين الاقوامي موضوع سندس شاعري ۾ اچي موضوع سان سندس خوبصورت نپاهه جي ڪري اسان کي ڪابه اوڀرائپ محسوس نٿا ڪرائين قوت العين طاهره کي ڏنل گهٽو جڻ ته پوري ايران کي گهٽيو آهي. اسان کي احمد جي شاعري ئي محسوس ڪرائي ٿي احمد سولنگي جي شاعري جڏهن نئين مزاج، ادائگي، ذاتي اسلوب ۽ موضوع جي هم ڳيري جي ڪري نرالي ۽ انوکي ٿي اسان سامهون اچي ٿي ته سندس پيدا ڪيل نين راهن ۽ جديد شاعراڻي ترڪيبن تي سچ ته پيار ٿو اچي سندس لهجي ۾ فن جو ڪمال به آهي ته جديد سنڌي نظم ۾ ٽيڪنيڪ جا نوان ۽ موهيندڙ تجربا به اسان کي سندس شاعري ۾ ائين نظر اچن ٿا جيئن ڳڻج جي چنڊ هيٺيان ڊگهي قيد ڪٿي آيل قيدي جي وٺي، جا جواني، سان پير پور آرس.

شيخ اياز ڪٿي لکيو آهي ته "فقط آرٽ جو جاري چنڊ کي پاڻ ۾ ڦاسائي سگهجي ٿو". جيڪڏهن ڪا شاعري پنهنجي فني توڻي بين گهرجن تي ته پوري آهي پر ان ۾ آرٽ ناهي يا زندگي جو ضمير ۽ خمير ناهي اها انهيءَ نديءَ مثال آهي جيڪا پاڻي کان خالي هجي. پاڻي جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جو تصور نديءَ سان لاڳاپيل ناهي پر نديءَ جو تصور پاڻي سان لاڳاپيل آهي بلڪل ائين شاعري جو تصور به آرٽ سان لاڳاپيل آهي ڪي دوست منهنجي ڳالهه سان اختلاف ڪندي چئي سگهن ٿا ته شاعري ته آهي ئي آرٽ پر مون سنڌ ۾ سرجندڙ تمام گهڻي شاعري اهڙي به پڙهي آهي جيڪا شاعريءَ جي ٻين لوازمات تي ته پوري لهي ٿي پر اها آرٽ کان خالي آهي. مون احمد جي شاعري جڏهن به پڙهي آهي ته مون کي پڪاسو ياد آيو آهي جنهن چيو آهي آرٽ سچ ناهي. آرٽ اها ڳالهه آهي جيڪا سچ محسوس ڪرائي ٿي "بلڪل ائين احمد جا نظر مڃن يا غزل انهن ۾ هڪ اهڙي آرٽ آهي جا زندگي جي ازلي سچ يعني سونهن کي محسوس ڪرائي ٿي. احمد پنهنجي شاعري کي زندگي سچ، سونهن ۽ ڌرتي تائين محدود رکيو آهي (شاعريءَ جا ازلي موضوع ته آهن ئي اهي) احمد جڏهن نوان جتوئي ۾ نمائي سنڌي جي ورسيءَ ۾ اها ڳالهه ڪئي ته شاعر کي ڪنهن نظريي جي تابع نه هئڻ گهرجي. نمائو به ڪنهن نظريي جي تابع نه هو پر زندگي ۽ ڌرتيءَ جو شاعر هو ته هڪ وڏو بحث چڙي پيو هو. سائين آريسر چيو هو ته نمائي جي شاعري ۾ ڪيترائي پيرا آزاديءَ جو لفظ استعمال ٿيل آهي اها ڳالهه نمائي جي ڪنهن نظريي سان وابستگيءَ جو وڏو ثبوت آهي. تڏهن احمد چيو هو ته جيڪو شاعر فقط فڪر جي اير سيد سان لاڳاپيل آهي بس اهوئي آزاديءَ جي ڳالهه ڪري سگهي ٿو؟

جنهن شاعر جي پنهنجي ڌرتي سان ڪمٽمينٽ آهي پنهنجي ڌرتي کي غلام سمجهي ٿو ڇا اهو ڌرتي جي آزاديءَ جا گيت نٿو ڳائي سگهي؟! سو چوڻ جو مقصد ته احمد جي شاعري زندگي سچ سونهن ۽ ڌرتي کي پاڻ ۾ ائين سمائي ٿي جئين اري واري زمين پاڻ ۾ پاڻي سمائي ڇڏيندي آهي.

گهاتن ۽ پوڙهن وٽن سمنڊ ۽ ساحلن جو دوست ۽ اسان جو هي يار احمد سولنگي ڄاڻي ٿو ته نيري آڪاس ڏانهن نهارڻ ۽ ڪنهن خوبصورت عورت سان نفرت ڪرڻ ڪائنات جا به ضد آهن. تڏهن ته هو هر متضاد حقيقت تي اعتبار ڪري هر ويڙهي ۾ ڀيدي هوندي به پنهنجي شاعريءَ کي محبت جي فضا ۾ اڏارڻ لاءِ پاڻ کي آزاد سمجهي ٿو. هن جيڪو حيرتن جو سفر شروع ڪيو آهي. ان سندس اکين سان لاتعلقي ظاهر ناهي ڪئي. احمد شديد برفباريءَ ۾ به پنهنجي شاعريءَ ۾ تهڪي پاڻ کي زنده رکيو آهي ۽ اهو فن جيڪي به شاعر جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جائن ٿا انهن کي شاعريءَ زماني جي ڀري بازار ۾ وڃائجڻ ناهي ڏٺو. احمد جي نظمن جا عنوان جڏهن به مون تي آشڪار ٿيا آهن مون سندس ذات جي تشريح ڪرڻ شروع ڪئي آهي ۽ انهيءَ نتيجي تي پهتو آهيان ته تاريخ ۾ زنده رهڻ وڏي ڳالهه ناهي پر دلين ۾ زنده رهڻ لاءِ شاعر کي پنهنجي تاريخ پاڻ ئي جوڙڻ ۽ لکڻ گهرجي.

احمد اها تاريخ لکندي جڏهن سفيد ڪاغذ تي نظر ڊوڙائي ٿو ته سڄو جهان انهن ڪاغذن تي هلچل ڪندي اڏو ته رتو چاڙ ٿي پوي ٿو جو خود احمد پنهنجا زخم وساري جهان جي زخمن جو مرهم ڪرڻ شروع ڪري ٿو اهي زخم سندس شاعري ۾ ايسٽائين چمڪندا رهندا. جيستائين هو انهن مان نجات نٿو حاصل ڪري ۽ هن جڏهن به انهن مان نجات حاصل ڪئي اهو سندس شاعري جو آخري ڏينهن هوندو ان ڪري آئون کيس ايتري صلاح ضرور ڏيندس ته هو سمند سان ياري ٽوڙي يا نه سندس مرضي پر انهيءَ بوند جو انڪاري نه ٿئي جنهن مان احمد ڪنهن مصور کي سوين سمندر جوڙيندي ڏسندو آهي

هڪ بوند مان مصور

جوڙيسا سوين سمندر

اهو سمندر ئي کيس بي چيسي ۽ آتروپلا جي اهڙي جزيري ڏانهن وٺي ويندو جتي فقط شاعري ئي سندس استقبال لاءِ موجود هوندي احمد هن سال 5 جنوري تي عمر جي اهڙي حصي ۾ پهچي رهيو آهي. جنهن عمر ۾ ماڻهو پنهنجو پاڻ ڏانهن موٽڻ شروع ڪندو آهي. ڪائنات جي اسرارن کي نئين سري سان سمجهڻ لڳندو آهي ۽ جنهن عمر ۾ پيغمبرن تي ڪتاب نازل ٿيندا آهن. اسان کيس پاڻ ڏانهن موٽڻ، ڪائنات کي نئين سري سان سمجهڻ جي ڳالهه ته ڪونه ڪنداسين پر کيس جنم ڏينهن جي واڌائي ڏيندي ڪائنات هڪ ڪتاب جي خواهش ضرور ڪنداسين.

نه ”چوڻ جي جرئت ڏياريندڙ هڪ ليکڪ

”ماضي پنهنجو بچاءَ ناهي ڪري سگهندو“ هي جملو ڙان پال سارتر جي جڳ مشهور ڊرامي The Flies (مڪيون) جي انهي ڪردار اوريستيز جو آهي، جيڪو سارتر جي فلسفي جو انسان آهي، جيڪو مڪين جي ديوتا زيوس Zeus کي چوي ٿو ”تنهنجا قانون مون تي لاڳو نٿا ٿين، مون کي پنهنجي ئي چونڊيل راه تي هلڻو آهي. آئون انسان آهيان ۽ هر انسان کي پنهنجي راه پاڻ تلاش ڪرڻي آهي“ ۽ سارتر جو اهو انسان فطرت جو باغي آهي، مروج سياسي، سماجي ۽ مذهبي قانونن جو باغي آهي، جنهن کي پنهنجي هٿ جو اڍاڪ آهي، جيڪو پنهنجي شعور سان زندهه رهڻ چاهي ٿو جيڪو هن لاءِ دوزخ به آهي ته بهشت به.

21 جون 1905ع تي فرانسر ۾ پيدا ٿيندڙ ڙان پال سارتر جي شهرت توڻي جو هڪ وجوديت پسند فلسفي طور آهي، پر هڪ ناول نگار، ڊرامه نگار ۽ ادبي نقاد طور به سندس ايتريون خدمتون آهن جو 1946ع ۾ کيس ادب جي نوبل انعام سان به نوازيو ويو (پر هن اهو وٺڻ کان انڪار ڪيو). افلاطون ۽ نٽشي کانپوءِ سارتر ئي اها ٽي شخصيت هو، جنهن ادب ۽ فلسفي ۾ هڪ جيترو ڪم ڪيو هجي، تڏهن ته اردو ادب جي ممتاز نقاد محمد حسن عسڪري جو چوڻ آهي ”سارتر جي ڊرامن ۾ جيترو فلسفو هوندو آهي اهو ڊرامي جي عمل کان الڳ نٿو ٿئي“. سارتر لاءِ سڀ کان بنيادي مسئلو اهو آهي ته انسان ڇا آهي. روايتي فلسفو چوي ٿو ته انسان جي اصليت ۽ ماهيت پهرين ئي متعين ٿي چڪي آهي، انسان جي زندگي فقط انهي حقيقت جو هڪ عڪس آهي، جڏهن ته سارتر چوي ٿو ته پهرين انسان زندهه رهڻ جو تجربو حاصل ڪري ٿو ان کانپوءِ پنهنجي ماهيت پاڻ تخليق ڪري ٿو ۽ اهو ايئن ته جڏهن

انسان خدا نٿو بڻجي سگهي ته اهو انسان بڻجي وڃي ٿو. ان جو مطلب اهو آهي ته انسان وجود مطلق بڻجڻ چاهي ٿو پر زندگي جا تجربا ان کي سيکارين ٿا ته اهو ناممڪن آهي، جڏهن هو پنهنجي بيوسي تسليم ڪري وٺي ٿو ته ان کانپوءِ انسان بڻجڻ شروع ٿئي ٿو.

سارتر جي ڪيترن ئي ڊرامن ۽ افسانن جتي عالمي سطح تي ڊرامن ۽ انسانن جي معيار کي بلند ڪيو ته اتي وجوديت جي تشريح ۽ تفهيم به ڪئي. جن ۾ باعزت رنڊي انڌي گهٽي، مڪيون، قربت، ديوار، متلي ۽ ريپريو ۽ نوسيا خاص طور مشهور آهن. سارتر سڃاڻي جي مسئلي ۾ انتهائي سفاڪ ۽ بي رحم آهي. سندس نرم لفظن ۾ پر اثر جملن ۾ سفاڪيت لکيل هوندي آهي، هو ڪنهن به ظلم چاهي اهو ذاتي هجي يا سماجي ان تي خاموش نٿو ويهي سندس خاموش احتجاجي لهجو ۽ قلم جي تاثير پري رواني انساني آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ پوري طرح مددگار آهي. تڏهن ته 1964ع ۾ گيبريل مارسل سندس خلاف اها فتويٰ جاري ڪئي هئي ته هي اهو شخص آهي جنهن نوجوانن کي تباه ڪرڻ لاءِ ڪفر ۽ الحاد جو نهايت منظم ۽ خوبصورت جار پڪيڙيو آهي. هي اهو چالاڪ ۽ عيار زهريلو مڪڙ آهي، جنهن پنهنجي تحرير ۽ تقرير جي خطرناڪ زهر سان پوري سماج کي ڏنگيو آهي، سندس انهيءَ فتويٰ جي رد ۾ سارتر ڪيڏو نه خوبصورت جملو چيو هو ”ها“ چوڻ جي آزادي هجي نه هجي پر ”نه“ چوڻ جي جرئت منڊي وڏي شيءِ آهي. نه چوڻ جي جرئت ڏياريندڙ هن ليکڪ جي نزديڪ عمل جي پختگي احساس ڏيڍاري سان اچي ٿي ۽ ڏيڍاري جو احساس شعور سان ٿئي ٿو ۽ شعور آزادي سان مشروط آهي، وجودي فلسفو ڏيڍاري جو فلسفو آهي. انسان پنهنجي عمل سان زندگي تعمير ڪري ٿو. ٻي صورت ۾ پنهنجي ڊرامي جي هڪ ڪردار لڙي جيان ڪنهن ويهاريل عورت جيان بڻجي رهجي وڃي ٿو. جيڪا ڏمياري قبول ڪرڻ کان ٺهراڻي ٿي. نيت ۽ خواهش ڪهڙي به هجي، عمل ئي انسان جو ڪردار متعين ڪري ٿو. سارتر جنهن پنهنجي هر ست ۾ زندگي جي فلسفي جي بنيادي اصولن کي زندهه شڪل ۾ پيش ڪيو آهي. پنهنجي ڊرامي انڌي گهٽي ۾ هن ”زندهه رهڻ جي عمل جو شعور“ تي تفصيل سان بحث ڪيو آهي. ماڻهو کي صحيح طور خبر ناهي ته ائين ڪير آهيان. ان ڳالهه جو ٿورو گهڻو علم ٻن طريقن سان حاصل ٿئي ٿو. هڪ ته خود پنهنجو پاڻ تي غور ڪرڻ سان. پر ان ۾ خرابي اها آهي ته ماڻهو کي ڪيترين ئي حقيقتن

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

کان اکيون چورائين ٿيون پوءِ ٻيو طريقو اهو آهي ته پنهنجي باري ۾ راءِ معلوم ڪئي وڃي، پر اهو ضروري ناهي ته ماڻهو اسان جي باري ۾ اها ئي راءِ قائم ڪن جيڪا اسان چاهيون ٿا، ٻيا ماڻهو اهو آئينو هوندا آهن جنهن ۾ اسان پنهنجي شڪل ڏسون ٿا پر اها تصوير اسان جي مرضي مطابق ناهي هوندي تنهنڪري اسان جي اندر ۾ اها خلش رهندي آهي ته ٻيا ماڻهو اسان تي ايمان آڻين، اسان کي درست سمجهن. گارسن چوي ٿو جيڪڏهن هڪ ماڻهو کي به مون تي اعتماد هجي ته منهنجي روحاني اذيت ختم ٿي ويندي. ان جو نتيجو اهو نڪري ٿو ته پنهنجي زندگي جي شڪل پنهنجي مرضي مطابق نه پر ٻين جي راءِ مطابق به متعين ڪرڻي آهي، اهڙي طرح اسان کي تخليق ڪرڻ ۾ ٻين جو حصو به هوندو آهي، ان جو مطلب آهي ته اسان مان هر هڪ ٻين جي رحم ڪرم تي آهي، ٻين جي قيد ۾ آهي، اها شئي اسان کي تڪليف ڏي ٿي، اسين ان قيد مان ڀڄڻ چاهيون ٿا. اسان جي اها پوري ڪوشش هوندي آهي ته اسين اڪيلا رهون ۽ پنهنجي ڪائنات بس پاڻ ئي هجڻ ۾ اهو ناممڪن آهي ٻيا ماڻهو اسان جي شعور جو حصو بڻجي چڪا آهن ۽ جيستائين شعور زنده آهي اسين انهن کي پاڻ کان جدا نٿا ڪري سگهون ۽ اهو عذاب هميشه اسان سان گڏ آهي. انهن ڳالهين جو خلاصو اهو آهي ته هر ماڻهو، ٻئي کي عذاب رسائي ٿو ۽ ٻيون ان کي.

نوابشاھ ڄائو فہيم شناس کاظمي جنهن هن کان پهرين سنڌ جي ڪيترن ئي شاعرن جي شاعري اردو ۾ ترجمو ڪئي آهي ۽ 2002ع ۾ سائين جي ايم سيد جي عدالتي بيان ”سنڌ ڳالهائي ٿي“ کي ”سنڌه کڻ آواز“ نالي سان به ترجمو ڪيو. ان 2012ع ۾ سارتر جي مضمونن سان گڏ سارتر جا ڊراما ۽ افسانا به سهيڙي ۽ ترتيب ڏئي شايع ڪرايا. اٺون ٿورائٽو آهيان پنهنجي شاعر دوست عزيز کوسي جو، جنهن نه فقط مون کي اهو ڪتاب پر عالمي ادب جا 7 ٻيا ڪتاب موڪلي ڏنا. سارتر جو اهو ڪتاب ور ور ڏيئي پڙهڻ کان پوءِ بهتر سمجهڻ ته ڪجهه ترجمي ۽ تخليص سان پنهنجو مطالعو ڪالمر جي صورت ۾ توهان سان به شيئر ڪريان.

مينهن ۾ وهنٿل شخص ۽ سندس شاعري

ادب ۾ رومانيت پسندي جي تحريڪ ڪڏهن شروع ٿي. مارڪسواڊي ادبي تحريڪ سماج تي پنهنجا ڪهڙا اثر ڇڏيا؟ يا ادب ۾ ڪيفيتون اهم آهن يا مطالعو؟ مشاهدو؟ اهڙن ڪوڙ سارن سوالن کي ڇڏي اڄ پاڻ انهيءَ ماليهءَ وٽ ٿا هلون جنهن کي گلن جي ٿڙ ۽ ڇنڻ جو وقت ٻڌائڻ لاءِ ڪنهن به زرعي ماهر کان صلاح وٺڻ جي ضرورت ناهي هوندي يا ڇڻ انهيءَ ٿري وٽ ٿا هلون جيڪو سانوڻ جي مهيني ۾ موسميات کاتي وارن جون خبرون ناهي ٻڌندو پر انهيءَ جون اکيون آسمان طرف هونديون آهن.

نيڪ آهي! اڄ پاڻ هڪڙي ٿري وٽ ٿي ٿا هلون. جنهن جون ڳالهيون ۽ ڳالهيون دؤران سندس لهجو محبوبا سان ملي ايندڙ شخص جهڙو هوندو آهي. سندس ٻن پٽن تهڪن مان سندس زنده دلي ايئن محسوس ٿيندي آهي. جيئن بارش کانپوءِ مٽي مان اٿندڙ خوشبو. خدا گواه آهي ته هن شخص جي زندگي تي خاڪو لکڻ مون لاءِ ايترو مشڪل هو جو گذريل چار پنج سالن کان آئون انهيءَ ٻڌڻ ۾ هوس ته هن عجيب شخص لاءِ ڇا لکجي ۽ ڪيئن هن جي زندگي جو احاطو ۽ ماڻ ماڻو ڪجي. آئون سندس محبتن جو مقروض ماڻهو هن جي محبت ۽ دوستي ۾ منڊجي جيڪي رنڊا روڙيان ٿي شال آهي هن وٽ ان توري ٿي اڳاهجن.

هن ماڻهو مان ڪنهن کي ڪوڏڪ پهتو هجي اهو ائين آهي جيئن ٻيڙ جي وٽ صوف جهليا هجن. هن ته سدائين خوشيون ورهايون آهن. ٻين جي ڏک تي اندر ٿي اندر ۾ رُٺو آهي. اهو نوج نبار نيٺ سنڌي ماڻهو آهي گل گوماڻي: پنهنجي هن سامهه جهڙي سڄي سان پهرين ملاقات به مونکي چٽي طرح ياد آهي. منيءَ ۾ دوستن جي ڪچهريءَ ۾ ويٺل هجئون. ڳاڙهي پائي سان گڏ شاعري ۽ ان تي ڪنهن محل مزاحيه ته ڪنهن نيل منجيد: بحث جو دؤر پئي هليو. اوچتو شايد ناشاد نصر الله سمين ٿي مزاحيه ۽ ريڊيائي اسٽائل ۾ چيو ته هاڻ دعوتِ ڪلام ڏجي ٿي منيءَ جي نوجوان شاعر

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

گل گوماڻي کي ته هو سامعين کي پنهنجي شاعري سان محفوظ ڪري گل هلڪي
مرڪ مرڪي پنهنجو غزل ٻڌايو.

تو کان ٺهيو نه ٿيندو
مون کان رهيو نه ٿيندو

الا! ست چاهي تير جيان دل ٻر ڪپي ويئي ۽ پوءِ گل جي شاعري ڄڻ ته ڪاڪٽيل
ٿي ويئي.

هڪ لفظ تنهنجـ سي آڏو
گل کان ڪهيو نه ٿيندو

ڪنهن دوست تنقيد ڪئي ته ڪهيو لفظ اردو ٻوليءَ جو بگڙيل اُچار آهي.
ان دوست کي اها خبر نه هئي ته هر وسيع ٻولي ڌارين لفظن کي ڪيئن پاڻ ۾
سمائيندي آهي ۽ گل جي انهيءَ بند ۾ جيڪا بيساختگي آهي، ۽ اهو خيال ڪيئن
پاڻمرادو دل مان ڦٽي نڪتو آهي. نقادن وٽ اهڙي بيساختگي ڏسڻ لاءِ عينڪ ناهي
هوندي انهيءَ پهرين ڪچهريءَ ۾ ئي مون پاڻ ئي گل کي چيو هو ته تنهنجي شاعري
ڏي ان تي آئون لکندس. هن واعدو ته ڪيو پر موڪلڻ ۾ ڇهه مهينا لڳائي ڇڏيائين
۽ جڏهن زور بار وجهڻ کانپوءِ هن شاعري موڪلي ته ڇهن مهينن تائين منهنجي
پيٽيءَ ۾ پيل ڪتابن هيٺان جيڪي اخبارون وڃايل آهن، انهن هيٺان گهر ٿي ويئي.
ڇهن مهينن کانپوءِ ڪتابن جي چنڊ ٽوڪ کانپوءِ ظاهر ته ٿي پر وري به انهيءَ تي لکڻ
لاءِ مون کي ساڍا چار سال لڳي ويا (۽ انهيءَ عرصي دوران هن بي به ڪيتري شاعري
ڪئي هوندي پر آئون اڄ سندس انهيءَ پنج سال اڳ واري شاعري تي ئي لکان ٿو).
انهن پنجن سالن ۾ اسان جوفون تي به رابطو رهيو ته روبرو ڪچهريون به ٿيون. پر هن
ڪڏهن ائين به نه ڀڃيو ته منهنجي شاعريءَ تي ڪجهه لکيئي به يا نه! شهرت کان
پري ڀڄندڙ هي فقير ماڻهو پنهنجي فقيريءَ ۾ ئي مگن رهيو. هن جي فقيريءَ به عجيب
رنگ جي آهي. انهيءَ جا قضا جي اوريا نه ڏانهن ڊگهو ٿي ويندو. سڄي ڳالهه اها
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

آهي ته مون دنيا ۾ هزارين ماڻهو ڏٺا آهن جيڪي نڪَ جي پڪائي سان چوندا آهن ته، يار اسان ته فقير ماڻهو آهيون. پر جڏهن انهن جي دلين ۾ لهيو ته اُتي اسان کي جيئرا نانگ نظر ايندا، ٻين لاءِ ڪڏون ڪوتيل نظر اينديون، پر هن جي دل ته مينهن ۾ وهنٿل وڻن جيان هميشه اچي آجري نظر ايندي. ڪنهن لاءِ ٻرو سوچڻ هن جي نصاب ۾ ئي ناهي. ذات پات، اوچ نيچ، مذهب انهن سڀني ڳالهين کان عاري هن منهنجي يار کان ارڙهين گريڊ جي آفيسر کي به اها عزت ملندي جيتري هڪ پٽيوالي کي ملندي. سنڌي شاعريءَ جا وڏا ۽ معتبر نالا به هن لاءِ ايتري اهميت لهن جيتري ڪو نئون سيڪڙا شاعر. هن وٽ نه آغاز جو انديشو آهي نه انجام جو تصور. آئون اڪثر اهو سوچيندو آهيان ته هي ماڻهو جيڪو سراپا پيار ئي پيار آهي، اهو پنهنجي محبوبه سان ڪيترو نه پيار ڪندو هوندو! آهي ڪو هن ڌرتي تي موجود ماڻهو جيڪو هن جي محبت جو ماءُ ۽ ڀاءُ ٿي سگهي؟ منهنجو اهو يار جڏهن شاعريءَ ڪندو آهي ته ڪو به نظريو ڪو به ازم هن جي اڳيان ديوار ناهي بڻجندي. هن جي دل ڪاغذ تي اٿلي پوندي آهي. هي ته پنهنجي دل جي آواز کي لفظن جو روپ ڏيندو آهي، هن کي انهيءَ ڳالهه جي پرواهه ناهي هوندي ته ڪو انهيءَ تي ڪهڙو ٿو ڪمينٽ ڪري ڪيس اها شاعري ڪيتري شهرت ڏياري سگهي ٿي.

سرتي! دل جي احساسن جو
 ٻار اڃان اُڀرائو آهي
 خوشيون آهن ڌارين جهڙيون
 پنهنجو درد مڃائو آهي

هن جي شاعري ڪهڙن تخليقي مرحلن مان گذري آهي، انهيءَ کي اهو ماڻهو ئي سمجهي سگهي ٿو جنهن ڪڏهن پٽ تي ويهي ٻوڏيندو ٻڌو هجي، جيڪو ڪنهن سھاري کانسواءِ نينهن جي تارنديءَ ۾ لهي پيو هجي. جيڪو تضادن، فڪري ڌارائن ۽ روايتن کان ان ڄاڻ ته هجي، پر منهنجي اندر ٻراڳل جيان) ميرتا جو محتاج نه هجي. ڇا اها وڏي ڳالهه ناهي ته هن جو ايمان ۽ عقيدو فقط ئي فقط هن جي شاعري جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

آهي. اها شاعري نڪري ته هڪ فرد جو الميو بڻجي ٿي پر سوين دلين جو سڌڪو
بڻجي وڃي:

ڪهڙي سوچ ورايو آهي
هن... ويچار پرايو آهي

پاڻ ئي اڄ هن فسون ڪئي آهي
ڪنهن کان گل چورايو آهي

گل گوماڻي نه ڪنهن جو تسلسل آهي ۽ نه ئي هو ڪو اهڙو رستو ٺاهڻ
چاهي ٿو جنهن تي ٻيا اچي سفر ڪن ۽ نه ئي هن ڪڏهن دعويٰ ڪئي آهي ته هن
ڪي گس ۽ گهيڙ تخليق ڪيا آهن. گل انهيءَ سموري مانڊاڻ کان پري بيهي بس اهو
ئي چوي ٿو

هن سوچ سرمدِيءَ جو
سورج ٺهي نٿو ٿيندو.

خير ٿو ڪنهن جا درد سهيڙي
ڪنهن وٽ چريائون ٿو آهي!

واريءَ جي وچائن تي رهندڙ هن شاعر عام ماڻهن جي احساسن کي ائين ته
سڃاڻي ۽ سادگيءَ سان اظهاريو آهي ۽ پنهنجي تخليقي ڊڪشن ۾ ايترو ته جهيٽو ۽
غير مصنوعي آهي جو هن جي شاعري مر انهيءَ ڌل جي ڏانهن بڻجي وڃي ٿي جيڪو
”ٽي جي بقول“ نئون نينهن لڳوس ڳري ۽ ڳالهين ڪري“ واري ڪيفيت ۾ هوندو
آهي

عبدالقادر جوڻيجي پنهنجي ڪتاب ”اسان ڪٿي بيٺا آهيون“ جي مهاڳ ۾ هڪ
هنڌ لکيو آهي ته ”اڄڪلهه جي دؤر ۾ دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ اها ڳالهه محسوس
جاء ۽ مندرڪ تخليقي قدر

ڪئي وئي آهي ته ڪوبه ادبي شاهڪار لکڻ لاءِ Simple fiction تمام ضروري آهي. پنهنجو اظهار جيترو سولن لفظن ۾ ڪجي اوترو وڌيڪ پڙهندڙن تائين پهچندو. ائين گل گوماڻي به پنهنجي فطرت ۽ مزاج موجب سادن لفظن ۾ پنهنجي خيالن کي معنيٰ جا ديسي لٽا پهايا آهن. سندس هي ستون منهنجي انهيءَ ڳالهه جون گواه آهن.

تـو وڃـو ٿو ڪـيـو

درد چيو ٿو ڪـيـو

پيار جو سبق ڪيئن آڻيو

توئي ياد ڪرايو آهي

غزلن کان هٽي ڪري آئون جڏهن سندس واين تي ٿو نظر ڊوڙايان ته انهيءَ ۾ اسانکي نه فقط ڪلاسيڪل لهجو ٿو نظر اچي. پر انهن ۾ سندس تخليقي صلاحيتون پڻ نمايان آهن. سندس جذبا نه فقط سندس زندگي جو رياض آهن پر سندس انهيءَ شعري سفر جا به گواه آهن جيڪو هن حسناڪين کان شروع ڪري وڇوڙي جي ورلاپن تائين ڪيو آهي.

رشتن واري راند کان

مرڪي کاڌي مات

چنڊ جهڙي چوڪريءَ

پنهنجي سونهن جي هن ڏني

ڏيپلي ڪي ڏات

چنڊ جهڙي چوڪريءَ

سڌي اتي ڏات

سِرڻ کاڌي مات

چنڊ جهڙي چوڪريءَ

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سند سڄي آه سوڳ پر
وڪڻي ايندين جيڪڏهن
ڏنگ هٽنديئي ذات

سند سڄي آه سوڳ پر

فطرت سنڌي سونهن جا
هيڏا ٿيا حالات

سند سڄي آه سوڳ پر

سندس اهي وايون پڙهي چڱي طرح سمجهي سگهجي ٿو ته هن پنهنجي
دل جي دردن سان گڏ اسان کي ديس جي دردن کان به آگاهه ڪيو آهي ۽ انهيءَ جا
عڪس سندس شاعريءَ پر کڻين جيان ڦٽي نڪرن ٿا ۽ هڪ باضمير قلم ڪار طور
پنهنجي ذات کي خسيس مفادن جي خاطر وڪڻڻ کي نه فقط عيب سمجهيو آهي پر
مُواهو به چوي ٿو ته اهڙا قلم ڪار جن تي ڌرتي ناز ڪندي آهي اُهي به جي بازار جو
وڪر بڻجي وڃن ته ڌرتيءَ تي سوڳ جالنجي ويندو آهي.

آخر پر آئين پنهنجي هن درويش دل دوست لاءِ ائين ضرور چونڊس ته هن
غير يقيني ۽ مفادن واري دنيا ۾ هن جو اچو آجرو ڪردار انهيءَ ماڳ ۽ مينهن ٽڙن
جهڙو آهي جنهن کي دسو نديڙا بار خيشتيءَ مان والهاڻ تازيون وڄائيندا آهن. هن
سان مٺي آئون به جوڙ پار ٿي ويندو آهيان. اهڙو بار جنهن کي اها خبر هوندي آهي ته
سٽي نيشنل ڪمپنين جا ٺاهيل رانديڪا هن لاءِ ممنوع ٿي چڪا آهن تنهن ڪري
هر مٽيءَ مان پنهنجا رانديڪا ٺاهيندو آهي. اها مٽي جنهن جي خوشبوءِ ٿل ٿل ڪوئي
۾ ڪو به فرق ناهي.

نمايان ۾ ننڍيون آهن

فيس بڪ، سنڌي ٻوليءَ ۾ شايع ٿيندڙ رسالن، توڻي وڏي تعداد ۾ شايع ٿيندڙ سنڌي شاعريءَ جي ڪتابن تي نظر ٿا ڊوڙايون ته، نئين اُسرندڙ سنڌي شاعريءَ اسان کي گهڻي ڀاڱي تخليقي رعنائِي کان وانجهيل نظر ايندي انهيءَ سنڌي شاعريءَ ۾ اسان کي حيران ڪندڙ خيال ته مشڪل سان ملندا پر هڪجهڙائي گهڻي نظر ايندي ڪي نوان استعارا، ترڪيبون يا تشبيهون ڳولڻ سان ئي ملنديون. انهيءَ گهڻي جهڻ و لوڙ ۾ ڪي شاعر اهڙا به آهن جن جدت کي اپنائي پنهنجي هڪ سڃاڻپ پيدا ڪئي آهي. انهن جو شعر ئي سندن نالو ٻڌائي ڇڏيندو آهي. اهڙن آڱرين تي ڳڻڻ جيترن شاعرن مان منهنجو دوست ريڌنو خـ اعخيلي به هڪ آهي جنهن جو تازو ڪتاب ”نديءَ ۾ نهارون“ منهنجي انهيءَ ڳالهه جو گواهه آهي. ريڌنو پنهنجي نوڪريءَ جي مصروفيتن جي ڪري نه فقط فيس بڪ، سنڌي رسالن کان به پري آهي پر مشاعرن ۾ نه وڃڻ ڪري توڻي جو گهڻن دوستن لاءِ هڪ اوڀرو نالو هوندو. پر هن جا غزل جهڙي صنف ۾ ڪيل نوان تجريدي تجربا، ورجاءُ جي شڪار کان خالي احساس ۽ انهن جي اظهار جو غير روايتي رنگ، جن جن دوستن جي نظر مان هڪ ڀيرو به گذريو هوندو انهن جي دلين ۾ ريڌني جو نالو ضرور هُرندي هوندو.

تو کي راروڏا ڪرڻ جي پريشاني آهي

تو ڪڏهن ڇنڊ جي مٿي مان چوريءَ ڪشي ايندس

سئو تائين ڀاڪر سارڻ سڪي وئين

جڏهن ته بارش ۾ تانڊو ٻارڻ سڪي وئين

اڄ به اڳهڙو پيو آسمان گهمي
چنڊ جوانيون پرايون ڪارڻ سڪي وئڻ

وار وڏا ڪرڻ لڌ نموريون لڙهي مٽي ۾ وجهڻ. ٻيا ڏيسي طريقا وغيره ته
اسان جي مشاهدي ۾ آيا آهن پر وار وڏا ڪرڻ لڌ چنڊ جي مٽي وجهڻ بلڪل هڪ
نڪورو ۽ اڻ ڇهيل خيال ته آهي پر ان جي انفراديت تي سوچي به ماڻهو حيرت جي
جهان ۾ گم ٿيو وڃي. سئو تائين ڀاڪرن ۾ ڀرڻ ۽ بارش ۾ تانڊو ٻارڻ نه فقط نرالا
خيال آهن پر اهي رٻڙني جي انفراديت کي به ظاهر ڪن ٿا.

جنهن شخص جي شاعري پنهنجي سماج جو اولڙو نه هجي، اها جماليات،
فڪري رنگن ۽ تضادن کان آجي هجي ۽ پنهنجو ڪوبه ڪارج ادا نه ڪري سگهي،
انهيءَ تي منڏيڪڙو ڦيرائڻ ايئن آسان آهي، جيئن ڏپ ڪري ويل مڇي اڇلائڻ.

رٻڙنو پنهنجي همعصرن ۾ ان ڪري به منفرد آهي جو هن جو ادراڪ ۽
جذبي جي اڇل مصنوعن تي محسوس ٿئي. هن وٽ جيڪا به لاشعوري / شعوري
ميراث آهي، اها ڪنهن لهر جيان اُٿي ٿي ۽ سندس شاعريءَ ۾ گم ٿيو وڃي، ايئن
جيئن درياءُ سمنڊن ۾ گم ٿي ويندا آهن.

سمنڊ جي ٻڪ ۾ سماج ناهي
هوا سرحد جي محتاج ناهي

چنڊ ۽ تارا ڏي سواڙ تي
آڪاش وٽ اهڙو رواج ناهي

رٻڙني خاصخيلي جي شاعري پڙهي، پڙهندڙ ڪٿي به ڪنهن ٿڪاوٽ جو
شڪار نه ٿيندو، ڇو ته هن جيڪا به وڪ ڪئي آهي، اها پاڻمرادو ڪنيل وڪ آهي.
اڳيان ڪهڙيون ناهمواريون آهن ان جي هن ڪڏهن به ڪاڻ ناهي ڪڍي سچ پچو
ته هن جي شاعري ڪنهن به دليل جي گهر نٿي ڪري، اها ڪنهن اوج ۽ عروج ماڻڻ
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

جي خواهش کان هتي ڪري سندس انهيءَ دل جو سهارو بني آهي جيڪا آهي ته
سراپا زخمي ۽ ڦڙو ڦڙو ٿي سندس دل مان وهي ته ٿي پر پنهنجي نزول جا سبب به ڪٿي
اچي ٿي.

ٿڌيءَ ۾ بهاري مين پڇيو، نڪ تنهنجو ڪنهن ٿييو هو
جيانين اڃان چند جهليو پيو آهي هينئر نه پڇ سوال اهڙو

تو ته دل تان حد دخليين هٿائي ڇڏيون
پر جواني نئين ڪاٺ ۾ گهيرجي وئي.

رڌڻو خاصخيلي احساساتي طور پنهنجي شاعري کي اُتان ڪٿي ٿو جتان
سندس پڙهندڙ توقع ڪري ٿو. هن پنهنجي شاعري ۾ نه رڳو زندگي جي نون قدرن کي
ڳاتو آهي پر انهن قدرن کي ڪيئن هٽل گهرجي؟ انهن جو ڏس ۽ واٽ به اسان کي
سندس شاعريءَ مان ملي ٿي. هن جي شاعريءَ جي ڪٿي ڪٿي ٺٺي ڪمزورين جو
احساس ڏياري ٿي ته هن انهن ستن ۾ خيال کي مجروح ٿيڻ کان بچائڻ لاءِ ائين ڪيو
آهي. هن پنهنجي شاعري لاءِ جيڪي فڪري ڌارا ٺاهيون تعين ڪيون آهن، انهن نه رڳو
روايتن کي قبول ڪيو آهي پر انهن ۾ هن پاڻ کي غير روايتي ٿيڻ کي به فوقيت ڏني
آهي.

منهنجي شاعريءَ کي ڪٿي ڪٿي ڳولهندو وڃي
ڇا ڪاڪ ۾ ٿي مومل جوان ڪونه آهي؟

منهنجي ڊجيتل شاعري توکي ڪونه وڻندي
توتي راڳي پئي آهي شاعري پراڻن شاعرن جي.

آئون سمجهان ٿو جيڪي شاعر شاعري ڏانهن ويندا ناهن. پر شاعري وٽن
ملي ايندي آهي اها خوبي اهڙن ئي غير مشروط شاعرن ۾ هوندي آهي ذاتي طور هي
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

خاموش طبيعت، هلڪي مرڪ مرڪنڌڙ ۽ پنهنجي سوچن ۾ نفي کان دور اثبات جي اثر هيٺ رهندڙ هڪ اهڙو ڳوٺاڻو ماڻهو آهي، جيڪو ڳالهائيندو ته گهٽ آهي پر سندس ڪيل ڪا به ڳالهه غير وزناتي ناهي هوندي هي ڪنهن کي ڏکوڙيئي، نوننيون هڻي جاء پيدا ڪرڻ بجاءِ انهيءَ جاءِ تي ئي بيهڻ چاهي ٿو جيڪا سندس شاعريءَ هن لاءِ مقرر ڪئي آهي. هن کي خبر آهي ته سندس شاعريءَ کي نوان رستا تلاش ڪرڻ اچن ٿا، ان ڪري نوننيون هڻي جاءِ ٺاهڻ بدران هي پنهنجي معيار موجب اڳتي وڌڻ چاهي ٿو تڏهن ته هن کي شهرت جي ڪا به طلب ناهي. هي ته بس اهو ئي چاهي ٿو ته سندس شاعريءَ ۾ دل ۾ جيڪو اشتراڪ آهي، اهو سدا قائم رهي.

رات وڌڻ جي گل تي جڳنو ڪليا

خيال شاعر جا ان مهل رچڻ لڳا.

ڳوٺ جي چانڊوڪي نه بحال ڪر

چنڊ! ڪنهن شاعر جو ته خيال ڪر.

ايوب کوسي سندس شعري مجموعي ”نديءَ ۾ نهارون“ جي مهاڳ جو عنوان ٿي. ”تجريديت جي حسناڪ شاعري“ رکيو آهي. اگر آئون سندس ڪتاب جو مهاڳ لکان ها ته انهيءَ جو عنوان ”نهارن ۾ نديون آهن“ ڏيان ها. پر آئون ايوب جي انهيءَ راءِ سان سؤ سيڪڙو متفق آهيان ته ”جديد سنڌي شاعريءَ ۾ ورجاءِ کان هڪ پاسي هتي، هي شاعريءَ جو نئون قدم آهي، نئون آواز آهي، نئين مهڪ آهي، نئون اظهار آهي، نئون لهجو آهي، نئين لفظيات ۽ شعريت آهي، جيڪا حيرت ۾ وجهندڙ به آهي ته متاثر ڪندڙ حقيقت به آهي. نئون خيال هن شاعريءَ جي سگهه پڌري ڪري ٿو.“ ايوب سندس تجريديت تي ايترو ته تفصيل سان لکيو آهي جو مون وٽ گنجائش ئي نٿي بچي جو سندس تجريديت تي وڌيڪ ڪجهه لکان ذاتي طور آئون سمجهان ٿو ريڌني جي هيءَ تجريديت ۽ احساسن سان تمار شاعريءَ شاعريءَ ۾ هڪ تجربو ئي ناهي پر سندس خيالن جو هڪ اهڙو نچوڙ به آهي جيڪي هو هن جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سماج ۾ ڏسي ٿي نٿو پر پيوگي پنن تي انهن کي اتاري به ٿو. تجرديدت سان گڏ سندس شاعريءَ جي، جيڪا ٻي وڏي خوبي آهي اها آهي فطرت جي مختلف منظرن جي مصوري آئون يقين سان چوان ٿو ته اگر هن جي هٿ ۾ قلم ۽ کاغذ نه هجن ها ته برش ۽ ڪئناس ضرور هجن ها. ريڏنو پنهنجي فطرت ۾ آهي ئي هڪ آرٽسٽ، اهو فنڪار جنهن جو فهم، ادراڪ ۽ مشاهدو ايترو ته تيز آهي جو هو مشيني زندگي جيئن ئي به پنهنجي اندر ۾، پنهنجي خوابن ۾ هر وقت فطرت سان تي هم ڪلام آهي. آئون سندس خاموشي کي فطرت سان هم ڪلامي چوان ٿڌن به غلط نه ٿيندو.

چنڊ لامارا ڏٺا لهڻ جي لاءِ
روپا ماڙي ٿي رات سڄي

گهر ۾ حسينا پئي پينگهي ۾ لڏي
جنهن سان درياھ ڀر ٿيل آهي

آخر ۾ آئون پنهنجي هن دوست لاءِ ائين ئي چونڊس ته هن جي گهڻ رُخي شاعري جو جيڪو ابتدائي سفر آهي ان ۾ ئي هي ان جهل هئڻ سان گڏ سوين امنگون پيدا ڪري ٿو. شال هي پنهنجي شاعري جي هميشه روان دوان رهندڙ سفر ۾ انهيءَ هجوم کان پري رهي جنهن جي شاعري پنهنجي هڪ مخصوص دؤر کان پوءِ غنائن ۾ گر ٿي ويندي آهي.

مجموعتا کي آئينا اڙ پيٽو ڪلار

پشتو ٽپي جهڙي ئي هڪ خوبصورت پشتو چوڻي آهي ته ”زندگي ۾ دوست ناهن ملندا، دوستن مان زندگي ملندي آهي“. آئون جڏهن انهيءَ چوڻي تي غور ڪريان ٿو ته دوستن جو هڪ محدود انگ ئي منهنجي سامهون اچي ٿو انهن محدود دوستن مان به جيڪڏهن آئون ڪي به ٽي نالا چونڊيان ته يقينن محمد علي جروار جونالو به انهن ۾ شمار هوندو. منهنجو هي شاعر دوست جنهن جو تازو شعري مجموعو ”مجموعن مراڪيلائي“ منظر تي آيو آهي سندس اها شاعري وڻندڙ ته آهي ئي پر هن جي شخصيت به ايتري ته وڻندڙ، مثبت ۽ متاثر ڪندڙ آهي جو سندس ڳوٺ امن آباد ۾ ڪنهن سياسي تڪرار تان جن ماڻهن کيس قومي آزادي جي ترجمان هڪ پارٽي جو جهنڊو لڳائڻ تان پيرن ۾ گوليون هڻي کيس زخمي ڪري منڊڪائي هلائي تي مجبور ڪيو. محمد علي جروار جي سپاءَ جي ڪري اڄ اهي ماڻهو پنهنجي انهيءَ عمل تي نه فقط شرمندو آهن پر ساڻس انتهائي عزت ۽ احترام سان ملندا آهن. هن خوبصورت شاعر جو پنهنجي شاعري سان به اهڙو وڻندڙ تعلق آهي، جهڙو سندس دوستن سان هن جي شاعري پنهنجي تخليقي جوهر ۾ موجوده سنڌي سماج جو چوڻ ته هڪ اهڙو دستاويز ۽ تاريخ آهي، جيڪا مستقبل ۾ شاعراڻيون نگاهون رکندڙ ماڻهن لاءِ بنان ڪنهن شڪ شڪي جي قابل قبول هوندي. پنهنجي شاعريءَ ۾ هي ڪٿي به اتاولو ۽ تڪڙو نظر نٿو اچي. وسيع تناظر تي ڦهليل سندس شاعري خود تنقيدي عمل مان گذري جيڪا غنايت ڪشي آئي آهي اها ڪيپ ۽ خمارن ۾ ترندڙ شخص ڪي به پنهنجي پيرن تي بيهارڻ جي همت رکي ٿي.

ويهن تاجنهن ڪچهريءَ ۾ پناه خاطر اتي ڏاها

اڃاين ئي ڪري ڳالهين ڦٽن تي لڙو ٻر ڪن ٿا

هن جون فڪري ڏسائون ڪنهن خاص مسافت تائين محدود ناهن پر جي
 ان پر سماجي سڃاڻپ آهن. تڏهن به تلخ ۽ شاعرانه آهن، پر جي انهن پر رومانيت
 آهي ته اها به سونهن جي احساسن کي جاڳائڻ سان گڏ اخلاقي قدرن جي پاسداري
 ڪري ٿي نه ڪي اڄ جي گهڻن شاعرن وانگر اُن پر نحاشيت ظاهر ٿئي ٿي ۽ جي
 انهن فڪري ڏسائڻ پر درد جو ڪٽارسس آهي ته اهو به ڪنهن اهڃاڻ تائين محدود
 ناهي پر هر فرد جي داخلي وارتائن جي واردات آهي.

پرائي ڪاڇ پر جذبا اڃا اڃا اوچتا جاڳيا
 حنا جي مٺڪا ڇا آئي جواني جا نشا جاڳيا

حوالي ڪنوار جي سان ڪي اچڻ واريون اڳيون راتيون
 تصور تي تري آيون اندر پر اُٻڙ ڪا جاڳيا

رڳن پر رقص جون اُڇلون ڇپڻ تي پياس جي پايڻ
 نشين نوخيرن جوڳين پر سُريلا سلسلا جاڳيا

سجيلي ڳيڻ ڳائيندي اڃانڪ ماڻ ٿي ويئي
 اڃاتين موسمن وانگيان زمانا پيار جا جاڳيا

اڇوڙي جيٽلڻ ڳوليسون وڃايل ڏل وڃاريءَ جي
 سبيلن جا گُهٻا چرچا ڪن جا ڪوڪريا جاڳيا.

شاعري سندس خمير پر شامل آهي، ان ڪري هن جو ڊڪشن توڻي وسعت
 سگهاري ۽ اندر مان اُٻڙ ڪا ڪاڻي نڪتل محسوس ٿيندي آهي ۽ اها سندس اندر جي
 خلفشار ۽ تضادن جي نمائندگي به ته ڪندي آهي پر مون کي حيرت ٿيندي آهي ته

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

پنهنجي اندر جي انهيءَ ڀڃ ڊاهه کي اظهاريندي به هن جي شاعري. آرٽ کان ڪوڪلي
يا وجدان کان پري ناهي بيٺل هوندي.

لوڪ ته ڇا پر تو به نه ڄاتو ماءُ جانان! تو به نه ڄاتو
ڄاڻي وائي هيڏي بازي ڇا لئه مون هارائي آهي.

هلي ٿو ننڊ جاڳ جو نظام تنهنجي نام تي
اسان جي خواب خيال جي اڏام تنهنجي نام تي.

محمد علي جروار پنهنجي شاعري جو ڪارج پاڻ نثوبڌائي پر سندس اها
شاعري ٻڌائي ٿي. جيڪا محبت وانگر ڪئي ناهي ويئي پر ٿي ويئي آهي. هن جي
شاعريءَ ۾ زندگي جا قدر جيترا پختا ۽ نفيس آهن. اوترا ئي سندس عرفان ۽ ادراڪ
جا مظهر آهن ۽ انهن جي هم گيري ڏسي ڪوبه نقاد ائين چئي سگهي ٿو ته. هي لفظ
ناهن، هي خيال ناهن پر شاعر جون اکيون آهن اهي اکيون جيڪي ڪنهن مصور کي
ملڻيون هيون.

سُر هوسر هوساءُ اچي ٿو ٽوڙ ٿي ڇڻ مُڳسان ٿي ڳائي
پائيناري جا پير ڏسڙي وڪ وڪ تي رابيل ٽڙي پيا.

وري يار خانہ بدوشن مٿان
مُٺو مينهن ورتو وڙسي رات جو.

مون ڏٺو آهي ته اسان جي قلم ڪار دوستن جي اڪثريت سنڌي شاعريءَ
جي وايو منڊل ۾ ”زمان“ جي حدن ۾ ئي رهي ٿي ۽ ”مڪان“ تائين انهن جي شاعري جا
پنڌ ئي ناهن. خيال کان اڳ فن سندن اڳيان بند ٻڌيو ڇڏي ۽ شاعري ڏانهن سندن
رويا فنڪاراڻه هئڻ بجاءِ شوقيه محسوس ٿين ٿا. پر محمد علي جروار انهيءَ کان
اڳتي اچي. شاعري کي ڪائنات جو اڀياس يا زندگي جو رياض ٿي نٿو سمجهي پر
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

پنهنجي شعر جي طفيل. فطرت جو سُونهُن. سونهن بابت اظهار، لامحدود تصورن ۽
خوابن کي سهيڙڻ. محبت کي ابتدا کان انتها تائين ڏسڻ ۽ نيون ڏسائون ڏيکاريندڙ
هڪ عمل تو سمجهي ۽ فلسفين جا نظريا ۽ اُمر انهن ۾ ڪٿي ۽ ڪهڙي جاءِ والارين
ٿا. هُوانهي کان لاتعلو ٿي پنهنجي تخليقي سفر ۾ مگر آهي

نستن ۾ همجسي ۽ لعنتن ۾ همجسي
انهيءَ کان ته ماڻهو ڪفن ۾ هجي

هوا کي چئو هُوا ڏاڏي ڇڏي
رهي ڏوڙ جيڪا ڊگن ۾ هجي

تڏهن موت معنيٰ رکي ئي نٿو
جڏهن ساهه پنهنجو سين ۾ هجي

اڪيلو ڪوئي حالتن جو پـ وائو
ڪڍتا لکي يا ڇن ڪي سنڀالي

محمد علي جوڙاڙ جي شاعريءَ ۾ معصوميت ۽ حساسيت ڏسي مون کي
ڪوبه تعجب ڪونه ٿيو ڇو ته هُو هن آهسته آهسته فرسوده ٿيندڙ سماج کي پکين
جي روح ۽ هرن جي هاءِ سان ڏسي ٿو. هُو مفروضن کي مفروضا ۽ حقيقتن کي
حقيقت ٿي سمجهي ٿو. پنهنجي ڪرشماتي آرٽ ذريعي ٿورڙن ئي لفظن ۾ انهن کي
ائين ته اظهار جو روپ ٿو ڏي جو اهي ڳوڙها احساس ڳوڙها بڻجي سندس شاعري مان
نڪري پون ٿا.

ڪمي هٿيار سرڪاري نوان ڌاڙيل نڪري پيا
وڃن ٿا واءِ تان ڪنڀجي پڙهائي ڪير ٻارن کي

آزاديءَ جو هڪ ٽرو عاشق

سندو وطن ۾ رڙهي آهي

غلامي کي سمجهي ڪڇي ڳار ٿو

اهو آچهي جو غلام ٿو ڪڍي

بڻياسين ته ڦيردي به ڏاڍا نوڪا

جڪڙجي به آزاد آجا بڻياسين

هي دؤر جنهن ۾ سونهن جا نقاد به پيدا ٿيڻ لڳا آهن، انهيءَ دؤر ۾ هن

سونهن جو چيد ڪرڻ بجاءِ يا نفسيات جي بنياد تي پرڪٽ بجاءِ انهيءَ سان گفتگو

ڪئي آهي ان کي پنهنجي شاعريءَ ۾ سهيڙيو ۽ سنڌيو آهي ۽ ٻار کي هجڙمن ۾ به

اڪيلو ٿيڻ کان بچايو آهي.

قسم آتوڪي پريل بدن جو

چاتيءَ تي هي چا چلڪن ٿا!

ڪوبه نظارو ڪو جهوناهي

فرق هجي ٿو نظر نظر جو

سانوري چيٽ جي ايمان ۾

ڪونرالون ڪار آئيندي

هن وطن پرست ۽ قومي ڪارڪن جي شاعري هن قومي غلامي جي

ڪاري دؤر ۾ ڌرتيءَ جو آواز ٿي اُڀري آهي. ڪا به مصلحت، مفاد يا خوف سندس

شاعريءَ اڳيان رڪاوٽ ناهن هتيا. هو اڄ به چوي ٿو سڌاچ سانرا جي ڪانوني بڻجي

ماڻهو ۽ منهنجي ڪنهن به قدر

ويئي آهي ۽ سنڌ جو گهڻو باشعور طبقو يا سياسي ليڊر مقرر وقت تي شگر ملون نه
هلائڻ خلاف ته احتجاج ڪري ٿو پر نوجوانن جا چچريل لاش ملڻ تي ماٺ جو
شڪار آهي. اهڙي ڪاري دؤر ۾ به هن چپ جو روزو ناهي رکيو. هن جون اکيون اڄ به
قومي غلامي کي ڪار سمجهي ڌرتيءَ جي آزادي ۽ آجپي جا خواب ڏسن ٿيون:

عدالتن جا ڏٺي! اوهان جا گماشتائي ڪنسي ڪٿي ويا
پتن کي مائن امام ضامن ٻڌا، انهن جو پتو ٻڌايو

يقين محڪم اتحاد واريون گرڻ تختيون گهٽي، گهٽي ۽ ٻر
تڏهن به هر ڪو مڪو ٻڪو ڇوڪڻو ڪو جهيڙو جهڻو ٻڌايو.

هي سنڌ واسي ٻڪون مرن ۽ سيلاتن جا پيا پيا ڪائين
الله اجازت ڪئي ڏني آ. قرآن جو ڪو نمو ٻڌايو.

اٽلوهائي چري ڇا ڳرو غدار ڇا ڏيندو
علم ادراڪ جو پيڪر حڪايت تان هٽي ويو آ.

شهيد جولھو لڳي چئي رهيو آ چوڪ تي
سلام پيش اي وطن هي جان تنهنجي نام تي

هڪ شاعر جي حيثيت کان هتي هڪ پرائمري استاد جي حيثيت
سان به کيس ڏسجي ته هي پنهنجي فرض ۾ ڪوتاهي ڪرڻ پيار لاءِ ڪارو داغ ٿو
سمجهي تڏهن ته گرمين ۽ سردين ۾ ڳوٺ کان پنج ڪلوميٽر پري روزانه پيادل
اسڪول وڃي ٻارڙن کي جنهن پيار ۽ پنهنجائي سان پڙهائي ٿو. اهڙا قابل فخر استاد
آڱرين تي ڳڻن جيترا ئي هوندا. توڻي جو هو ٿوري ئي عرصي ۾ پنهنجي نمائي پيو.
شفيق امڙ. محبوب گهر واري ۽ دوستن جهڙي جوان ڀاءُ جي ويڙهي جو ڏک پنهنجي
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

اندر پر کٽي هلي ٿو پر بقول سندس اسڪول ۾ پڙهندڙ ٻارن جو پيار ٿي آهي جيڪو سندس دل کي سڪون ڏي ٿو ۽ کيس جيئن لاءِ اتساهه بخشي ٿو.

آخر ۾ آئون پنهنجي هن يار جي شاعري ۽ شخصيت جو احاطو ڪندي ائين ئي چوندس ته هي اسان جي سماج جو هڪ اهڙو فرد آهي جيڪو بي ترتيب ۽ غير منظم هوندي به گهڻن پاساڻن جيئي ٿو. پنهنجي زندگي ۾ به پنهنجي شاعريءَ ۾ به اها زندگي جنهن ۾ هو جيئي ته انفرادي ٿو پر پاڻ مٿان اجتماعيت لاڳو ڪري ڇڏيندو آهي ۽ اها شاعري جنهن ۾ هو جُز هوندي به گُل ٿيو وڃي جنهن ۾ هو اوجھو انڪشاف ٿي ظاهر ٿئي ٿو جنهن ۾ هونائين بقا وٺي ٿو جنهن ۾ هو پاڻ کي وڃائي پاڻ کي ڳولهي ٿو جنهن ۾ هو خاموش رهندي به ڪا صدا ٿي گونجي ٿو جنهن ۾ هو پنهنجي چريائي سان پيار ڪري اسان کي ڏاهپ جا ڏس ڏي ٿو

هُو هميشه غم کڻي گھمندو رهيو
درد جي موسم کڻي گھمندو رهيو.

شخص پي چا شخص هو جو پاڻ سان
عشق جا عالم کڻي گھمندو رهيو.

ويا زخم هن جا به ٿي ناسور پير
لوڪ لڏ مڙھ کڻي گھمندو رهيو

۽ نفرتن جي هن بي وڙي نگريءَ اندر پيار جا پرچم کڻي گھمندڙ منهنجي
هن شاعر دوست لاءِ منهنجي اها ئي دعا آهي ته هي هجومن ۾ ته ڀلي اڪيلو هجي پر
اڪيلائيءَ ۾ ڪڏهن به هجور نه ٿئي.

هر دور ۾ زنده رهندڙ شاعري

اسان جو ايندڙ عهد ڪهڙي شاعري کي وڌيڪ پنهنجائيندو، يا ان ۾ زندگي، جي سمورين سجاڻين، پيچيدگين، حسناڪيرن ۽ آلمين کي اظهاري سگهندو؟ انهيءَ جو فيصلو ڪرڻ پنهنجي ذوق انهيءَ ڪري مشڪل ناهي جو پنهنجي نظر ۾ هڪ اهڙو شاعر موجود آهي جنهن وقت کان اڳ ئي سنڌي شاعريءَ کي اهي ڏسائين عطا ڪيون جيڪي اڄڪلهه ٿيندڙ گهڻي جهڻ ۽ وٺڻ کان پوءِ به پنهنجي پريور تازگي رکڻ ٿيون ۽ انهيءَ دور ۾ جڏهن نثري نظر هڪڙي مخصوص دائري ۾ گهمي رهيو هوندو ته هن به هي لکي رهيو هو:

ڪميل ميدان ۾ هوائين

پنهنجا رستا جوڙي

ڊوڙن ٿيون ٿيون وڃن

هو پنهنجي نظر ۾

out of date ٿي ويو آهي

جو پاڻ کي خريد ۽ لاءِ تيار ناهي

1990ع ۽ 1992ع ۾ جڏهن سنڌي نثري نظم ادبي سطح تي نه پر تفريحي بنيادن

تي پئي لکيو ويو، ان دور ۾ هن پنهنجي عهد کان اڳتي اچي نئين ۽ چرڪائيندڙ تخليقي سگهه

سان، سنڌي نثري نظم لاءِ نوان گس، گهيڙ ۽ گهاٽتا تخليق ڪيا. ائين پنهنجي مڪمل يقين

سان، ڪنهن جي اختلافن جي پرواهه ڪرڻ بنان، بغير ڪنهن ججهڪ جي اهو نالوثو ڪٿان،

جنهن ڪنهن جي اصاعت قبول ڪرڻ بجاءِ خود کي پنهنجي شاعريءَ ۽ زندگي جي هم گيري

جي ڪري نروار ڪيو آهي. اهو آهي محمد بخش مهر، جنهن کي سموري سنڌ پيار مان بخش

مهراڻي جي نالي سان ياد ڪري ٿي.

بخش مهر شاعري جي جڏهن آئين مختلف زاوين سان ڏسان ٿو

تو هڪڙي وسيع ڪائنات پنهنجي اڳيان نروار ٿي پيئي ٿي، جنهن ۾ موضوعن جي

سادت ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ابدیت به آهي ته منظرن جي توسيع به آهي. آئون سوچيان ٿو فرسودگيءَ واري انهيءَ دور ۾ به هن جا تخليقي مٿر ڪيترا نه جاندار، جتاندار ۽ اهميت جوڳا هيا جو به ڏهاڪا گذرڻ بعد به اهي پارو ٿا. ڏنڌلا يا مٿروڪ ٿيڻ بجاءِ اڄ به جديد سنڌي شاعريءَ تي پنهنجا اثر ڇڏين ٿا. سندس شاعريءَ جو مفادار توڻي جو گهٽ آهي، پر معيار جي حوالي سان انهيءَ کان اهوئي ماڻهو تڪرار ڪري سگهي ٿو جنهن جي شعري وراثت ڪنهن به هڪ جامد لاڙي کان اڳتي نٿي وڌي.

بخشن وٽ جيڪو انسانيت جو اجتماعي ڪرب آهي، اُن هن جي اندر جي شائتي کي هڪ اهڙي شعور سان واڳي ڇڏيو آهي جو هي پلي نروان وٺڻ به چاهي پر سندس اندر جي ڪلپنا کيس جرئت سان اظهار ڪرڻ يا فرد جي محدوديت تائين مطيع نه ڪري سگهندي.

ڏاهن ڊيو

جڏهن سچ ۽ شعور جو نخل ٿئي ٿو

ته فنا جا امتحان

پڌرا ٿي پوندا آهن

اسان فنا جي ڪنارن تي ويٺل آهيون

۽ وقت جي ايندڙ

گهمسان جي جنگ جا سائرن

مسلسل

اسان جي ڪنن ۾ ٻري رهيا آهن

زندگي!

وڌيل شيو جيان

بي سُرِي ۽ اداس ٿي ويئي آهي

۽ اسان جا گهر

قتل گاهون بڻجندا وڃن

اسان ماني ڪاٽڻ بجاءِ

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

گولين ۽ ڳالهين سان پيٽ پري ڇڏيا آهن

سنڌي رسالن ۾ آئون وقفي وقفي سان سندس نثري نظر ته پڙهندو رهيس
پر جڏهن اهي سندس ڪتاب ”التجا“ ۾ گڏ پڙهيم ته پهريون خيال منهنجي دل ۾ اهو
ٿي آيو ته هي عاجزان ۽ فقيرانه طبيعت رکندڙ شاعر آفاقي نقط نظر اظهاريندڙ شاعر
آهي ۽ هن خود کي به خبر ناهي ته هو ڪيترو سگهارو شاعر آهي. هن جي پنهنجي
ڌرتي، سرتي ۽ سونهن سان جيڪا ڪمڻينت آهي، سندس شاعري انهيءَ جي مظهر
آهي. آئون حيران آهيان ته گهڻن شاعرن جيان هن کي هنرمندي چوڻي اچي.
شاعري ۾ هنرمندي نه اچڻ ڪري هي اُٺ ڪتابن بجاءِ فقط هڪڙي شعري مجموعي
جو خالق آهي، جنهن ۾ معروضي حالتن موجب نه پر هر قيد کان آجوتِي پنهنجي دل
ڪاڳر تي لاهي رکي ٿو ۽ ڪٿي به ڪنهن به الٽي جو شڪار ٿيڻ بجاءِ نج پنهنجي
سڃاڻپ کي برقرار رکيو اٿس ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ هڪ اهڙي منصب تي بيٺل نظر
اچي ٿو جو هن جي لکڻين جا محور به پنهنجا آهن ته موضوع به پنهنجا آهن.

تالا

تالا سخت پريشان ڪن ٿا

وڏي پنڌ کان پوءِ، پهچڻ تائين

اهي ڪنهن دوست جي ڪمري تي لڳل مڃن

يا ڪنهن جي دل تي

تالا ڦاڙيو پريشان ڪن ٿا

شيطان گنجائي ويندا آهن

پر رٿائون ناهن ٿيندا

شڪاري

سڄي دنيا جا شڪاري

رحم ناهن ڪائيندا

شڪار ڪائيندا آهن.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

سندس ڪتاب پڙهندي مون اهو به نوٽ ڪيو آهي ته هو پنهنجي شاعري کي جلدي جلدي اڪلائڻ بجاءِ قيمي قيمي نموني ڪٿي ٿو تڏهن ته اُن جا Bonafides مضبوط به آهن ۽ سڀني مثبت آدرشن جا آئينه دار به آهن. مختلف فلسفن جا شارح يا نقاد پنهنجي مخصوص نمبر جي عينڪ سان ڄڻ ته ڪنهن نامعلوم ڏسا ڏانهن روان دوان هوندا آهن ۽ اُهي شاعريءَ مان محفوظ ٿيڻ بجاءِ ان جو اهڙو ته پوتاميل ڪندا آهن ۽ شاعري کي ايئن ته پنهنجي طابع ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن جو اُها پڙهندڙ جي دل ۾ ڪو به جذبو ڪا به حرڪت يا حيرت نه پيدا ڪري سگهي پر بخشج جهڙن سچيت تخليق ڪارن جي شاعري فلسفن جي اڳيان اڳيان هلندي آهي ۽ فلسفا سندس پويان ڊوڙي ڊوڙي ساڻا ٿي پوندا آهن.

سقراط جي اندر ۾ ڇا هو

زهر کان وڌيڪ ڪوئي نٿو ڄاڻي سگهي

جاڳندڙ اکين جو انتظار

سقراط جي زهر کان به وڌيڪ

اذيت ناهڪ ۽ ڪڙو آهي

پاڻي پاڻي

پاڻي اڄ ناهي مائي سگهندو

تنهنجي اکين جي اُڇ کي

مون پنهنجي چين سان ماريو آهي

۽ اسين ٻئي

پاڻي پاڻي ٿي ويا آهيون

ڪاٺ پلي چوي ته ”انساني ذهن محدود آهي“ پر ڪاٺ کي اسان اهو چوڻ

جو حق ڪونه ڏينداسين ته ”شاعري محدود آهي“ ڇو ته شاعريءَ ۾ ذهن به الڳ الڳ

شيون آهن. آئون ته ائين چوڻس ته شاعري جو ذهن يا عقل سان ڌري جو به تعلق

نٿو ٿئي ۽ محدود ڪهڙو ٿئي قدر

ٺاهي. عقل ۽ ذهن حسن جا فائل آهن ۽ شاعري سڀني حدن کان مٿانهين آهي. اها
وجوداني شاعرن جي ئي واري جڳهه آهي. اتون عقليت کان وانجهيل شاعري جي
حق ۾ ٺاهيان. پر اسان ان عقليت کي قبول ٿا ڪريون جيڪا وجدان جي معجزن جي
منڪر نه هجي. شاعري شاعري آهي ڪو مذهب نه ٺاهي جو بس حتمي هجي ۽
جيسٽائين ڪائنات جو وجود آهي ڪا به جڳهه حتمي ناهي. اهڙا سوين اسرار اسان
تي اڃان به کائڻ آهن جن کي سلجھائڻ شاعريءَ جي ئي وس ۾ آهي. مثال جي طور تي
بخشيد جي نظمن جون هي ستون ڏيئي مڱهان ٿو.

تنهن کي دريا پلا ڇا پوڙيندو
عشق جنهن جو واهرو آهي

چر چر مان ڪو زخم چڙهي ٿو
ڏور هوائن جي سرگرمتي
ڪير پرين جونان، کڻي ٿو

مونکي بخش مهر آهي جي نثري نظمن تي ئي مڪمل لکڻو هو پر سندس غزلن جي
انهن بندن جو جيڪو وايو منڊل هو، جيڪا ڪشش هئي، اها ڪنهن به هڪ درٻار تائين محدود
نه هئي. مون کي يقين آهي ته بخش يا ڪنهن به شاعر جون اهڙيون ستون هڪ ڪلاسيڪل
ورثو ٿي پئي پر ائين ڪونه ٿينديون ۽ اهي ڪيترن ئي گس وڃائي وينل شاعرن لاءِ سونهون به
ٿينديون

هڪ ڪولمبياڻي چوڻي آهي ته وڏو جمپ (ٻڌ) لڳائڻ لاءِ ٻه پير پوئتي هٽڻو پوندو
آهي. اسان جيڪڏهن اصلاحي معنيٰ ۾ وٺون ته جدت ڏانهن جمپ (ٻڌ) هٽڻ کان پهرين اسان
کي ٻه پير پنهنجي ڪلاسيڪل ورثي ڏانهن موٽڻو پوندو. پر مونکي خبر ناهي ڇو ته فنيون لطيف
جي ڪنهن به شاخ ۾ اسان آهسته آهسته وڌڻ يا ٻه پير پوئتي هٽڻ بجاءِ جمپ ئي ڏيندا آهيون ۽
ڏو وڃي ڪڙي اندر ڪرندا آهيون (ڪڏهن ڪڏهن اهو گندو نالو به هوندو آهي) پر بخش جو
سمورو تخليقي سفر انهيءَ ڳالهه جو گواهه آهي ته هن شوقيه جدت کي پاڻ مٿان حاوي ناهي
ڪيو. هن جا ڳهڙا ٽيٽا يا موضوع ڪلاسيڪل لهجي سان ائين ته ڳانڍاپيل آهن جو اهي هڪ
دؤر کان ٻئي دؤر تائين جو مسلسل سفر ئي لڳن ٿا ۽ اهي سندس انوکي اسلوب مان اڇل کائي
نڪتا آهن. هن پنهنجي شاعري جا تاجي بيتاڪي پاڻ ناهن آيا پر انهن کيس پنهنجي حصار
۾ آڻي اظهار جي آزادي ڏني آهي. ڇا بخش جو هي نظر پڙهندي اسان جي ذهن تي پئائي جي
سر سامونڊي جو ڪو اهڙو بيت نه ايندو جنهن ۾ ڪا وڃاري پنهنجي جواني جو ذڪر ڪندي
آهي يا ڪو هندي دوهو يا نه ايندو آهي جنهن ۾ ڪا ناري چوندي آهي ته ٻار هجي ته سنڀالي.

دُٿاري وٺان ها پر هيءَ جواني مون کان نٿي سنڀالجي سگهجي. منهنجا پرديس ويل پرين جلد
وڍڻ جي ڪر.

شباب ڪيترو عذاب ڏي ٿو

اهو چاهي پنهنجو مڃي

يا پرايو!!

جيڪڏهن ڪو نقاد هنن ستن کي جماليات بجاءِ سيڪوئل خوامشن جو اظهار
چوي ته ان جي فھر تي رحم ئي ڪري سگهجي ٿو. آخر ۾ آئين ايئن چونڊس ته بخشن شاعريءَ
۾ ڪا سڀڙپ ناھي ڪئي پر شاعريءَ هن کي خريدي ڇڏيو آھي تڏهن ته اها بي ٺھي ٿي پيئي
آھي ۽ دل کان وٺي ديس جي دائرن تائين پھچي. عالمگيريت جي اظهار تائين ٺھلجي ويئي
آھي ۽ پنهنجي دوار جي دعويٰ کان. يا فتويٰ يا ڪو سرٽيفڪيٽ وٺڻ کان به لاپرواھ آھي.
نزول ڇا آھي. ظهور ڇا آھي؟! مذهبي طور اھو مامرو ته ڏاڍو مُنجهيل آھي پر شاعريءَ ۾ ايترو ته
چٽو ۽ واضح آھي جواني جي پرک لاءِ پاڻ کي پري نه بس پنهنجي دل تائين ئي وڃڻو آھي. دل
جي گواھيءَ کي اھو شخص ئي رد ڪري سگھي ٿو جيڪو پنهنجي ڪتبي لاءِ ڪو پسنديدہ
شعر ڳولھڻ لاءِ شاعري جي ڪتابن ڏانھن نه پر قبرستان وڃي ڪتبن تي لکيل شعرن کي
پنهنجي ڊائري تي اتارڻ جي عادت ۾ مبتلا ھجي. جيڪڏهن اھڙو ڪو شخص پنهنجي ڪتبي
لاءِ ڪو شعر ڳولھڻ لاءِ بخشن مھراڻوي جي ڪتاب طرف سفر به ڪري پر کيس مايوسي پلڻ
پوندي ڇو ته هيءَ ھڪ زندہ دل شخص جي شاعري آھي جيڪا ھر دؤر ۾ زندہ رھندي ھر
عھد ۾ ھر مڪان ۾ ھر دل ۾ چو ته هن وٽ پنهنجي جيئڻ جا مضبوط جواز آھن. هيءُ ٽٽل ٽارين
تي آکيرا ناھيندڙ پکين بجاءِ سمونڊن مٿان اُڏار ڪندڙ پکين جھڙي شاعري آھي سا به اھڙي
شاعر جي جنھن کي پوءِ جي ٿڌن ڏينھن ۾ محبوبا گرم اُس جو ڀُڪ پيئاريندي رھي ٿي. اھو
گرم ڀُڪ هن جي شاعري لاءِ آبِ حيات آھي. هن جي شاعري جو وارث آھي. مون کي فخر آھي
ته جنھن شاعري جي وارث ھر دؤر ۾ سونھن ٿي ھجي. انهيءَ جي فنا بقا يا ثبات بابت سوچڻ
گور ڪنن جو ڪم آھي اسان جو نہ!

طارق عالم سان فون تي ٿيل گفتگو

آنٽي گرافڪ پليئر.....

سڄي ڳالهه اها آهي ته طارق عالم اڀڙو جيترو جي پنهنجي منفرد رنگ، ڍنگ ۽ لکڻين جي ڪري الله چو مون لاءِ هميشه ڪنهن ڏيو مالائي ڪردار جيان رهيو. سندس مختلف رنگ روپ مون لاءِ هميشه پراسرار ٿي رهيا ۽ جن اسرارن کي ڄاڻڻ جي هميشه خواهش رهي. دوست ٻڌائيندا هئا ته هو جيترو ڪهرو ۽ تلخ آهي اوترو ئي نرم به آهي. طارق ڪڇي نموري به آهي ته سنڌڙي انب به. ٻڌي جو ڪهاڙو به آهي ته سياري جي بارش به. سو طارق سان ڪچهري جي خواهش هميشه دل ۾ رهي. هڪ ڏينهن مڻهنجي دوست ڄام آدرش سان فون تي ڪچهري ڪندي طارق عالم جو ذڪر نڪتو ڄام کان طارق جو نمبر ورتم ڪافي ڏينهن نمبر مون وٽ رهيو پر کيس فون نه ڪري سگهيس. سوچيم ٿي سگهي ٿو جنهن وقت آئون طارق کي فون ڪريان ان وقت هو ڪڇي نموري هجي ۽ طارق بابت جيڪي ذهن ۾ تصور آهن اهي مٽي ۽ جوديڙ تي وڃن.

هڪ ڏينهن طارق کي گڊ مارننگ وارو S.M.S ڪيمر يڪدم رپلائي ڪيائين. Tanx ada ۽ پوءِ هڪ ڏينهن طارق کي فون ڪيمر.

هلو طارق سائين؟

طارق: جي ادا

سر آئين فراق هاليوٽو توڳالهايان تنديباگو کان!

طارق: ڪيئن آهيو... خوش آهيو

جي سر بلڪل نيڪ ٿاڪ سر توهان کي دسترب ته نه ڪيمر؟

طارق: نه نه مان گهر فارغ ويٺو آهيان...

ڄام ۽ متمرڪ تخليقي قدر

توهان ٻڌايو؟..... مهراڻ لاءِ شاعري موڪليو يا ر.

سر مون به تي مهينا اڳ امالي هئي الله شايع ٿي يا نه؟

طارق: نه نه فراق تون تمام سٺو شاعر آهين مون تازي پرچي ۾ تنهنجي نثري نظم شايع ڪيو آهي ۽ ايندڙ پرچي لاءِ به هڪ نظم سليڪٽ ڪيو آهي.

سر مهراڻ هتي ٽنڊوڀاڳو ۾ ته ڇا پر بدين ۾ به ناهي ايندو سو مونکي نظم شايع ٿيڻ جي خبر ئي ناهي.

طارق: اچا!... چڱو مان چوان ٿو ڪتاب گهر وارن کي توهان پنهنجي ايڊريس Send ڪريو. پر چو توهان کي امائيندا.

سر اهي توهان جا قرب ٿيندا.

طارق: نه نه ڪا ڳالهه ناهي پر چو توهان کي امائون ٿا.

اوکي ٿئنڪس سر.

طارق: اوکي ٿئنڪس ادا.

اها هئي طارق سان منهنجي پهرين فون تي ٿيل گفتو. تنهن بعد سارنگا جي مارڪيٽنگ جي سلسلي ۾ طارق، اسحاق سميجي ۽ علي دوست عاجز سان گڏ ٽنڊوڀاڳو آيو حالانڪ هنن جو پروگرام ته بدين جو هو پر منهنجي زور ڀرڻ تي اسحاق ٽنڊوڀاڳو اچڻ جي به حامي ڀري پر ان ڏينهن آئون اوچتو اوچتو پنهنجي هڪ ذاتي مسئلي جي ڪري ڏاڍو دسترب ۽ اندورني طور انتشار ۽ پيڇ ڊاه جو شڪار ٿي پيس ۽ ڏاڍي ٽڪڙ هير همراھ وڃن ته آئون پنهنجي مسئلي کي ڏسان. تقريبن ڏيڍ به ڪلاڪ طارق ۽ اسحاق وارن پريس ڪلب ٽنڊوڀاڳو ۾ گذاريو پر آئون ساڻس (طارق سان) ڪابه ڪچهري نه ڪري سگهيس. البت هو ٽنڊوڀاڳو جي ٻن دوستن ڪامريڊ اشو لوهاڙ ۽ شاهجهان سمون، جيڪي طارق جا مداح هئا انهن سان ڪچهري ۾ مشغول هو ۽ هنن سان هنن جهڙو ٿي سندن ذهني وسعت موجب ساڻن ڪچهري ڪري رهيو هو. ڇوڪرا يڪدم ساڻس ٺري ٿي ويا ۽ عجيب عجيب سوال ڪري رهيا هئا. ڪنهن ڪنهن مهل طارق ۽ چوڪرن جي ٽهڪن جا آواز به ٻڌڻ ۾ پئي آيا.

هڪ ڏينهن عمر ڪوٽ جي دوست انور ساند ميسيج ڪيو ته ڪلم جي عبرت اخبار ۾ هڪ ڪالم نگار لکيو آهي ته طارق عالم جو ناول رهجي ويل منظر. غازي صلاح الدين جي ڪتاب ”اٺڪ محبت سؤ افسان ۽“ جو اٽو آهي ۽ طارق جي ناول جا ڪافي ٽڪرا ان مان ڪنيا ويا آهن. ڪجهه ڏينهن ترسي طارق سان ان سلسلي ۾ يوفون پيڪيج تي ڊگهي ڪچهري ڪيم. ان ڪچهري جو اڌ حصو مون فون تي رڪارڊ به ڪيو. پر ست تاريخ منهنجي ننڍڙي راول فون سان ڪيڏندي ڪيڏندي اها گفتگو به ڊليٽ ڪري ڇڏي پر سمورا گانا آڊيو وڊيو نمبر وغيره پڻ ڊليٽ ڪري ڇڏيا. ڇاڪاڻ ته اها گفتگو مون ڪافي دفعا ٻڌي به هئي ان ڪري منهنجي ذهن تي به آهي ۽ ٻيو ته طارق سوڪلائي ويو آهي مون کي به هن دنيا مان لڏڻو آهي سو خدا کي حاضر ناظر ڄاڻي اها گفتگو جيئن جو تيئن لکان ٿو ۽ ها اسان ان گفتگو ۾ بار بار انهي ڪالم نگار جو نالو به ڪٽندا رهياسين پر هتي آئون سندس نالو ان ڪري نٿو لکان جو بقول طارق جي انهيءَ شخص کي ايتري اهميت ئي ناهي ڏيڻي ۽ نالو ڪمائنڊ لاءِ ڪجهه ماڻهو اهڙا ڏنڌا ۽ حرڪتون ڪندا آهن سو نالو ڪونه ٿو لکان باقي طارق سان تيل گفتگو جيئن جو تيئن ڏيان ٿو.

هيلو.

طارق سائين... فراق توڳالهائين

طارق: جي جي خوش آهين فراق

فراق... جي سرفس ڪلاس

طارق... ڪٿي گم ٿيو وڃين؟ ڀلا مهراڻ مليو؟

..... ها سائين ۽ پر ڇا مليا آهن..... سر هڪ عرض ڪرڻو هيو توهان کي؟

طارق: جي جي ٻڌايو

..... سر ڪجهه ڏينهن پهرين هڪ اخبار ۾ هڪ ڪالم شايع ٿيو آهي ته طارق

عالم جو ناول ”رهجي ويل منظر“ غازي صلاح الدين جي ڪتاب ”ايڪ محبت سؤ

افسان ۽“ جو اٽو آهي. ڪيترائي جملا هونو انهيءَ مان ڪنيا ويا آهن؟

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

طارق: ها ها مون ڪالم پڙهيو ناهي پر ڪنهن دوست مونکي به ٻڌايو آهي.

..... سر توهان ان باري ۾ ڇا ٿا چئو؟

طارق: مان ڇا چوان؟..... يار مان ڪا به وضاحت نٿو ڪريان.

..... سر اسان توهان جا پڙهندڙ ۽ عاشق آهيون. پڙهندڙن سان ته وضاحت ڪري سگهون ٿا.

طارق... يار اگر وضاحتون ڪيون وڃن ها ته هيستائين جيڪو ادب تخليق ٿيو آهي شايد ان کان وڌيڪ وضاحتون هجن ها.

..... ها سر توهان سهي ٿا چئو پر هي ڪو فڪري حوالي سان تنقيدي مسئلو ناهي، فڪري تضاد جي ڳالهه ناهي. توهان تي ڀتوري جو الزام آهي.

طارق... توهان ان ڪالم نگار سان ڳالهايو... ان کان پڇو.

..... سر ان جو ته مون وٽ نمبر ناهي

طارق... پوءِ توهان ڪٿان ان جو نمبر هٿ ڪريو...

..... پر سر آئون ان کان پڇڻ نٿو چاهيان، ٻيو ته ڪافي ماڻهو جيڪي نوان نوان پڙهندڙ آهن انهن تي منفي اثر پوندو ۽ توهان جو جيڪو اميج آهي...

طارق... منهنجو اميج انهي ڪالم سان نٿو ڪري سگهي، پڪ ڄاڻ.

... چلو سر مون هٿيار ڦٽا ڪيا، ڀلا ذاتي طور تي توهان مونکي ڪجهه ٻڌايو.

طارق... اصل ۾ ڇا ٿئي جو اهو ناول 60-65ع ڌاري ڇپيو آهي.

..... سر اهو ناول ناهي چون ٿا آتم ڪٿا آهي

طارق... يار مونکي اها به خبر ناهي ته اهو ناول آهي يا آتم ڪٿا... اصل ۾ مان غازي صلاح الدين کي انڙ اي جنرلسٽ سڃاڻان ٿو. هو ڪورائٽر به آهي مونکي ان جي گهڻي ڄاڻ ناهي.

..... سر معنيٰ توهان سندس آتم ڪٿا ناهي پڙهي؟

طارق... ها چير نه مونکي جنهن جي خبر ناهي ته اها آتم ڪٿا آهي يا ناول... اصل ۾ ٿيندو ائين آهي جو ڪي ڪي ماڻهو پنهنجو قد ڪاٺ وڌائڻ لاءِ عجيب شوشا ڇڏيندا آهن. نالو ڪمائڻ جي چڪر ۾ ڇٽي ڇهه ماهي ڪا نه ڪا حرڪت ڪندا **جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر**

آهن. ڇا مان ان بابت نٿو لکي سگهان يا منهنجا دوست ان کي جواب نٿا ڏئي سگهن! هڪ ٻن دوستن مون سان اهڙو اظهار به ڪيو هو پر مون چئي ڇڏيو همداراهه کي ايڏي اهميت نه ڏيو. سڀاڻي ڪنهن پئي تي الزام هڻيو ويندو.

..... ها سر توهان ڳالهه پئي ڪئي ته توهان کي ان ڪتاب بابت ڪا گهڻي ڄاڻ ناهي. طارق: ها. مان ته بانو قدسيه قره العين يا جميله هاشمي کي اردو ادب ۾ گهڻو پڙهيو آهي احمد عباس آهي يا هو يا نالو اٿس. ياد ڪون ٿو پيو اچي ان کي گهڻو پڙهيو آهي اگر ان حوالي سان الزام هجي ها ته ٿي سگهي ٿو مون کي ڪا چنڊ ڇاڻ ڪرڻي پوي ها.

تي سگهي ٿو لاشعوري طور ڪو جملو مون کان لکجي ويو هجي. توهان ڏسو نه منهنجي ناول جا پنهنجا زندهه ڪردار آهن نصير آهي زيب رضي آهي ايترو آهي. اهي سڀ ڪردار اڃان زندهه آهن ٻيو ته ان ناول جو پنهنجو هڪ پس منظر آهي منهنجي داخلي وارتا ۽ ڪيفيتون آهن ان ۾ ناول جا ڪافي حصا مون وقت به وقت نصير ۽ زيب کي پڙهي به ٻڌايا پئي ويندي اڌ ۽ اياز گل تائين منهنجي انهيءَ ناول لکڻ واري عرصي جا گواه آهن ۽ جيستائين تعلق آهي.

(ان دوران سگنل ڊراپ ٿيڻ ڪري طارق جو آواز ڪٽجي وڃي ٿو آئون هلو هلو ڪندو رهان ٿو طارق جو آواز نٿو اچي آئون ڪال ڊراپ ڪري ٻيهر ڪال ڪريان ٿو)

ها سر توهان ڳالهه پئي ڪئي

طارق: مان سمجهان ٿو ڳالهه مڪمل ٿي چڪي آهي.

..... سر آئون ان سلسلي ۾ لکڻ ٿو چاهيان توهان جي ڇا مرضي آهي؟

طارق: منهنجي مرضي ناهي توهان ڪو مضمون ڪالم لکون يا نه اهو توهان جي مرضي آهي باقي مون سڀ ذاتي طور توهان کي ٻڌايو آهي. اگر توهان لکون ته ان جو موقف به ضرور ڏجو هن کان به ڪجهه حال احوال وٺجو.

..... سر آئون ڪوشش ڪندس ته ڪٿان سندس نمبر هٿ ڪري هن سان به

ڳالهائين.

جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

طارق: توهان هن سان تفصيلي ڳالهائڻجو ته اهي ڪهڙا جملا يا منهنجي يا غازي صلاح الدين جي ناول ۾ ڪهڙا منظر هڪ جهڙائي رکن ٿا.

..... جي جي سر آئون هن کي چوندس ته توهان هيڏو سارو الزام هنيو آهي يا انهيءَ الزام کي الزام ئي رهڻ ڏيو يا ڪجهه حقيقتون به واضح ڪريو. اخلاقي طور توهان کي ان ڪالم ۾ به ڪجهه ثبوت ڏيڻ کپن. ها پر توهان ٺلهي هوائي ڳالهه ڪري پاڻ کي هوائي ڪالم نگار ثابت ڪيو آهي.

طارق: نه نه بس توهان هن کي بس ايئن چئجو غازي صلاح الدين جي ناول جا اهي حصا ترجمو ڪري پنهنجي ايندڙ ڪالم ۾ ڏي اخلاقي طور ته هن کي خود ائين ڪرڻ گهرجي ها مان سمجهان ٿو اهو هڪ نيچ طريقو آهي شهرت ڪمائڻ جو..... پلا اهڙو ماڻهو کي مان ڪهڙو جواب ڏيان جنهن رڳو الزام هنيو آهي اگر سندس ڳالهه ۾ وزن هجي ها ته هو خود اهي حصا ڏي ها ته مان کيس جواب ڏيان ها.

..... چلو سر نيڪ آهي هن سان جيڪا گفتگو ٿئي ٿي توهان جي گفتگو کي آڏو رکي ساڳي اخبار ۾ مضمون لکندس.

طارق: نيڪ آهي جيئن توهان کي سهي لڳي.

..... سر توهان کي منهنجو ڪتاب ڪيئن لڳو؟

طارق: ڪهڙو ڪتاب؟

..... سر سمنڊ کي سوچي ته ڏس

طارق: فراق تنهنجو اهو ڪتاب مون ناهي پڙهيو تنهنجو اڳ هڪ ڪتاب پڙهيو

هيمر ٿوهر..... وغيره ڇا نالو هوس؟

..... سر ٿوهر هيٺيان نٿو.

طارق: ها ها اهو ڪتاب مون پڙهيو آهي باقي هي ڪتاب مون ناهي پڙهيو.

..... سر اسحاق سميجو هتان توهان لاءِ اماڻيو هيم.

طارق: مون کي ياد نٿو پوي ته اسحاق مون کي ڏنو هجي مان پڇان ٿو اسحاق کان.

..... سر ڪجهه دوست چون ٿا تنهنجي پابند شاعري سٺي آهي پابند شاعري ڪر،
ڪجهه چون ٿا نثري نظم سٺا آهن نثري نظم لک سو توهان جيڪڏهن ٻئي ڪتاب
پڙهي انهيءَ بابت ٻڌائيندو ته قرب ٿيندا.

طارق: چلو مان ڏسان ٿو ٻنهي ڪتابن کي.

..... چلو نيڪ آهي سر توهان جو الاهي ٿاثير وٺي ويو آهيان توهان کي دسترب
ڪير.

طارق: نه نه ڪا ڳالهه ناهي.

..... سر پوءِ موڪلايون؟

طارق: نيڪ آهي ادا..... مهرباني.

..... چلو سر نيڪ آهي باقي جئين ئي مضمون لکير توهان کي ٻڌائيندس اگر ٻيهر
ڪا ڳالهه پڇڻ جي ضرورت پيش آئي ته توهان کي وري به تڪليف ڏيئي.

طارق: نيڪ آهي فراق.

.... اوڪي سر

طارق: اوڪي مهرباني.

طارق سان ٿيل انهيءَ تفصيلي ڳالهه ٻولم کان پوءِ طارق سان ٿي ٿي چار
منٽ جون مختصر ٽي چار ڪچهريون ٿيون پر نه هن مضمون لکڻ بابت پڇيو ۽ نه
مون ان بابت ذڪر ڪيو باقي ٻڌايائين ته تنهنجو ڪتاب مون کي نظر پيو اچي
اسحاق کان پڇڻ مون کان به وسريو وڃي باقي مهراڻ ڏانهن موڪليل ۽ تنهنجو
ڪتاب ”ٿوهر هيٺان ننڊ“ پڙهي مان فيصلو ٺاهيان ڪري سگهيو ته توکي پابند
شاعري ڪرڻ کپي يا نثري نظم لکڻ کپن. باقي منهنجي ذاتي راءِ آهي ته تون آساني
سان جنهن صنف ۾ اظهار ڪري سگهين ان ۾ لک.

تنهن کانپوءِ مٿي جو شايد آخري هفتو هيو طارق کي مون آخري دفعو ڪال ڪئي.
چيائين فراق ڪجهه دوست آيل آهن ڏهر منٽ ڇڏي پوءِ ڪال ڪر ۽ پوءِ مون هڪ
ٻئي دوست سان ڳالهائيو بيلنس ختم ٿي ويو طارق سان نه ڳالهائي سگهيس ۽ پوءِ
طارق جي طبيعت خراب رهڻ لڳي. ڄام آدرش ۽ اخبارن ذريعي معلوم ٿيو ته طارق
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

ڏاڍو ڪمزور ٿي ويو آهي. جهيٽو ڳالهائي ٿو ڪال ڪيس ڊسٽرب ڪري ٿي ۽ پوءِ طارق جي لفظن ۾ اسين سڀ مسافر آهيون ڪنهن اسٽيشن تي هڪٻئي کي Bye جو آئوگراف ڏيئي هڪٻئي کان جدا ٿي وينداسين ۽ پوءِ غلام قوم جو خوددار ۽ آزاد ليکڪ اسان کي آئون ته ايئن چونڊس ته حڪمرانن جي بي حسي جو نه پر پنهنجي غلامي جو پرپور احساس ڏياري اسان کي جاڳائي پاڻ هميشه لاءِ سمهي پيو. يار طارق شيڪسپيئر چيو آهي ته ”منهنجا محبوب تون جڏهن به اسان کي ياد اينديين. اسان کي پنهنجا گناهه ياد ايندا.“ اسان تنهنجي گنگا، ضرور آهيون پر يار ايئن اوچتو اوچتو آڏي ٽاڻي ڪنهن ويران اسٽيشن تان لهي پئين. يار Bye جو آئوگراف ته ڏيندو وڃين ها!

17 جولاءِ 2011

دل کان دل تائين سفر ڪندڙ شاعري

جيڪا شاعري ڪنهن لازوال محبت جو منظر نامو نه هجي، محبت، جنهن جا ڪردار ڪنهن خوف جي پاڇي هيٺ زندگي گذاري رهيا هجن ۽ انهيءَ شاعريءَ ۾ اهي پيچ ڊاهه جو شڪار ٿي اظهار جي جرئت به نه ڪري سگهن اها شاعري ڪنهن جي به ٿي سگهي ٿي. پر آئون اهو قبول ڪرڻ لاءِ تيار ڪونه هوندس ته انهيءَ شاعريءَ جو خالق احمد شاکر آهي ڇو ته احمد شاکر جي شاعريءَ ۾، محبت ڪنهن مخصوص دؤر تائين محدود ناهي. اها محبت جي سڀني دؤرن تائين نه فقط محيط آهي پر ان جي الڳ ڪيفيتن کي ايئن ته سگهاري نموني اظهاري ٿي جو انهيءَ کي سماج سان بغاوت ڪرڻ جو سڏ ڪوئجي ته به غلط نه ٿيندو.

سج پهاڻن پويان مُنهن ۾ پيو آهي
جاڻ پيو ڪر موڙي ٿڪ ڀڄي ٿو.

برف ڪري وارن تي، ڏنڌا ڪين ۾
۽ مُو عمر نچوڙي ٿڪ ڀڄي ٿو

احمد شاکر جي شاعري نه فقط نرالين دليين کي موهن جو فن ڄاڻي ٿي، پر پڙهندي ائين به محسوس ڪرائي ٿي. جيئن ڪو شخص طويل قيد ڪاٽي ٻاهر اچي ته اتي ڪنهن خوبصورت منظر ۾ سندس محبوبا آجيان لاءِ اٽولي بيٺل نظر اچي. فڪري سطح تي سندس تخليقي عمل جذبن جي شدت ۾ قطعي ٿو وهي. پر پنهنجو ڪارج ائين ته جمالياتي انداز سان اڳتي آڻي ٿو جو جن جن ماڻهن وٽ شاعريءَ کي

جاءِ ۽ متحرڪ تخليقي قدر

محسوس ڪرڻ جو ثورو به ادراڪ آهي، انهن تي اهو عرفان به عيان ٿئي ٿو ته هي محض علامتون، ترڪيبون، تشبيهون ۽ استعارا ناهن پر عشق جي اهڙي سچائي آهي جيڪا سنڌي شاعريءَ مان گهڻي ڀاڱي ناپيد ٿي وئي آهي.

درد جي تشبيه سان هن دار کي ڪيئن پيئجي
هزار سان دلدار جي ديدار کي ڪيئن پيئجي.

ڪير آ تاريخ کي اڄڪلهه پڙهي ٿو شوق سان
دُور ماضيءَ سان نئين سنار کي ڪيئن پيئجي.

هيءَ شاعري جنهن ۾ ڪا به اوڀرائپ ناهي، تڏهن ته آسانيءَ سان دل جي گهراين ۾ لهي وڃي ٿي ۽ پڙهندڙ اها شاعري پڙهندي ڪٿي به پاڻ تي جبر نٿو محسوس ڪري پر هڪ چرڪائيندڙ خوشي سندس دل ۾ رقص ڪرڻ لڳي ٿي. انسان جي دل جيڪا پيار جي اڻپورتا جي ڪري هڪ رُج ۾ شديد اُج جو شڪار ٿيو وڃي، هڪ دوزخ ۾ تبديل ٿيو وڃي، انهيءَ رُج، اُج ۽ دوزخ ۾ احمد جي شاعري سوين دليين لاءِ هڪ ڪورو گهڙو آهي، سياري جي بارش آهي ۽ ڳالهين ٿي ڳالهين ۾ تڏو ٿي ويل اهو چانهه جو ڪپ آهي جيڪا محبوبا اڌ پيءُ هلڪي مرڪ سان پنهنجي عاشق کي آچي ٿي.

ڪهڙي آئت توکي مان محبوب ڏيان
منهنجو روح آءِ جيڪو مون ۾ روئي ٿو.

پيار محبت جو اهيان جوان شاعر
ڏاڳو ڏاڳو هڪ هڪ موتي پوئي ٿو.

احمد شاعر کي اها خبر آهي ته ڪائنات جيتري پيچيده آهي، ان کي ڪو فلسفو ڪا سائنس ايئن آساني سان نٿي سمجهائي سگهي جيئن شاعري چوڻ ته جامد ۽ متحرڪ تخليقي فن.

شاعري حيرتن کي حل ڪندڙ هڪ علم به آهي ۽ اچرج ۾ وجهندڙ هڪ انوکو جهان به آهي. انهيءَ اچرج ۽ حيرت کي اهوئي شاعر آساني سان اظهاري سگهي ٿو جيڪو سڀني وسعتن ۽ دائرن کان ٻاهر بيٺه پنهنجي دل ۾ هميشه گهر ڪري ويٺل هوندو:

غمن سان گفتگو ٿيندي رهي هئي
اهو ڪم زندگي ڏيندي رهي هئي.

ويو درياھ پاڻي هو ڪنڌيءَ کي
ندي پر ڪيڏانهن ويندي رهي هئي.

مونکي خوشي آهي ته احمد شاکر به هڪ اهڙو شاعر آهي جنهن کي ڏاهپ ڏک به ڏنا آهن ۽ هميشه ڪجهه نه ڪجهه ووڙڻ لاءِ آزاد به ڇڏيو آهي تڏهن ته هو ڪڏهن نه ورڇي ٿو ۽ نه ٽڪ ڀڃي ٿو ۽ جيڪي به مامون ۽ مونجهارا هن جي دل ۾ داخل ٿين ٿا انهيءَ کي هي شاعري جي ذريعي ئي حل ڪري ٿو.
ساري رات هوبين لئه جاڳي لکندو آهي
هڪڙو شاعر پنهنجو نور نچوئي ٿو.

هن جون اهڙيون رمزون نه فقط سندس شاعريءَ ۾ ڪشادگي آڻين ٿيون پر هن جي اندر ۾ لڳي ٿي ڪنهن نظم، ڪنهن غزل جو روپ ڌاري ٻاهر نڪرڻ ٿيون. آئون سوچيان ٿو هن ننڍڙي ڄمار واري شاعر جي شاعريءَ جي ڪتاب جو جڏهن به ڪو ٿلهي چشمي وارو پوڙهو اديب مهاڳ لکندو تڏهن اها ڳالهه سندس ذهن ۾ هوندي؟ ته دائمي شاعري اها ئي هوندي آهي، جيڪا نه فقط پنهنجي عهد جو ادراڪ رکندڙ هجي پر مستقبل به ان کي، ان ڪري Disown نه ڪري ته اها ان جي آهنگ ۽ ڌارائن تي پوري هجي. احمد شاکر جي شاعري يقينن مستقبل ۾ به موجود هئڻ جا اهڙا جواز رکندي جو اهو پوڙهو اديب پنهنجي سموري نهم کي هڪ جاءِ تي يڪجاءِ ڪري به اهوئي چونڊو ته هيءُ شاعري ڪانه جُز هئي اڄ ڪُل تي رهي آهي، ڪانه به زوال کان پري هئي اڄ به ڪمال جي ويجهو آهي.

جامد ۽ متحرڪ تسليم ٿي قدر

سُور جو جنم

ايندڙ مهيني جي پنجين تاريخ تي
 ”جمنا“ جي جنم جوڏينهن آهي.
 هاڻي هوءَ چوڏنهن سالن جي
 چائنٺ تي پير رکندي
 چوڏهين جي چانڊوڪي بڻجي ويندي
 ”جمنا“ جڏهن اسڪول ايندي ويندي آهي ته
 گهڻن بگهڙن جي خيالن طرف
 گهلجندي ويندي آهي
 ڪاري رات رڙهڻ لڳي هئي
 هوءَ اگهور نند جي نگرِيءَ طرف نڪري چڪي هئي
 ۽ انهيءَ رات جو آيل نند ۾
 هن جي جسم ۾ عجيب حرارت جو جنم ٿيو هو
 ۽ پوءِ جاڳ جو در ڪليو هو
 حيرت هلندي هلندي جڏهن
 اکين تائين پڳي هئي ته
 ڳوڙها بڻجي ويئي هئي
 ۽ انهيءَ پيڙاهه جي پروڙ
 جڏهن جمنا جي ماءُ تائين پڳي هئي ته
 سُور جي سانوڻي سندس اکين مان
 وسي پيئي هئي

مونکي خبر ناهي ته ڪاٺ ۽ هيوم جهڙن وڏن فلاسفرن تي ايس ايلٽ جو
 اهو چمڪو ڇو نه ڏهرايو ته ”I do not know what is poetry“ ۽ اها حڪمت
 شاعري پڙهي آئون ضرور چوندس ته جيستائين شاعري پنهنجو آخري انڪشاف
 نٿي ڪري، تيستائين ڪولرڊ، بوڊليئر، والٽ وئمنز، جهڙا شاعر به ائين چوندا ته ا
 جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

do not know what is poetry? ۽ آئون سمجهان ٿو جيڪي ماڻهو شاعري کي
مڪمل سمجهڻ جي دعويٰ ڪن ٿا اهي ڪائنات جي انهن اسرارن کان ته وانجهيل
آهن پر انهن جي دل انهيءَ بيٺيءَ تي ناهي چڙهي جيڪا سموندين ۽ درياهن ۾ نه پر
محبت جي پاتالن ۽ ٻوڙن ۾ ترندي رهي ٿي ۽ انهن پاتالن ۽ ٻوڙن جو انت ڪٿي
آهي؟ احمد شاکر: هي شاعري جيان آئون به انهيءَ کان اڻڄاڻ آهيان.

اهو ڏيئو اُجهائڻ ڪير ڏيندو
مٺيون مرڪون وڃائڻ ڪير ڏيندو.

پڪي ۾ منهنجي هٿين رات مُتل تون
اهي ڳالهين هلائڻ ڪير ڏيندو.

هن گلوبل وليج ۾ احمد شاکر جي شاعري جيڪڏهن رضاڪاران طور
پنهنجي دل تائين محدود آهي ته ظاهر آهي هوءَ محبت جون هزارين منزلون ڏوري
انهيءَ نتيجي تي پهتي آهي ته محبت جا سفر دلين کان شروع ٿي دلين تائين ٿي
ختم ٿيندا آهن اها دل جيڪا ڪائناتن جا هزارين طرف ڪري خوديءَ کي ترڪ
ڪري بس ائين چوندي آهي ته بلهيا ڪي ڄاڻان مين ڪون.

ڀڳا مين پيار جي اوکي نگر ۾
اڳيان هڪ راهه بي ويندي رهي

جديد سنڌي شاعريءَ جي اها اوسر ذاتي طور مون کي ته گهڻي نظر نٿي
اچي، جنهن کي ڏسي چئي سگهجي ته اها اسان جي ڪلاسيڪل ورثي جي امين به
آهي ته اها مستقبل لاءِ هڪ سبيل به آهي ڇو ته اها مسلسل ارتقا جي عمل کان
ڪٽيل، رواجي ورڃاءَ جو شڪار آهي پر مڪمل ايئن به ناهي. احمد شاکر، ڏاڏا
شاعر به موجود آهن جيڪي گهڻو ڪجهه حاصل ڪري ٿورو ڪجهه خارج به ڪندا
رهن ٿا. هي شاعريءَ ۾ جدولي يا ته رتميون اپنائڻ بجاءِ دائمي طرف سفر ڪيو
جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

آهي جن کي ڪٽ جوڙ ونڊ ۽ ضرب ڪرڻ جو فيصلو هنن مستقبل لاءِ ته ڇڏي ڏنو
 آهي پر پنهنجا پيمانا ۽ پنهنجا تخليقي لاڙ پاڻ مقرر ڪري انهيءَ شاعري جا خالق
 ٿيا آهن جيڪا پنهنجا منفرد Vision به رکي ته نمائشي ۽ تماشائي هئڻ بجاءِ
 زندگي جو ازلي اظهار ٿي سامهون اچي ٿي ۽ انهن بدعتن کان به پاڻ بچائي ٿي جن
 کي اپنائيندي اپنائيندي سنڌي شاعريءَ شاعرانه گدلاڻ جو شڪار ٿي رهي آهي.
 نيس بڪ انهيءَ گدلاڻ جو گواهه آهي احمد شاکر جو هڪ غزل پڙهي آئون سچ ته
 پنهنجو پاڻ پر ٻڏي ويس ۽ منهنجي اکين ۾ لڙڪ تري آيا. انهيءَ غزل تي ڪجهه به
 ڳالهائڻ کانسواءِ آئون سموري غزل آئين اکين سان توهان سان شيئر ڪريان ٿو.

ڪلهه هڪڙو مندر ڊاٽائون
 چڻ منهنجو اندر ڊاٽائون

ڪالهه ليڪا نڪتا جنت جا
 گهر شيار ۽ چنڊر ڊاٽائون

درياهه سمنڊ وٽ ڪونه پڳو
 ائين ڪيئي بندر ڊاٽائون

ڪلهه ٻه ڦاٽائون سيوهڻ ۾
 هڪ هڪڙو قلندر ڊاٽائون

مونکي خبر ناهي ته احمد شاکر جڏهن شاعري کان پري هوندو آهي ته ڇا
 ڪندو آهي پر اها جان اتر ته جڏهن تخليق هن سان پنهنجو رشتو جوڙيندي آهي
 تڏهن پهرين پاڻ تي تنقيد ڪندو آهي ۽ پوءِ اهي وڪون کڻندو آهي جيڪي ڏسي
 چئي سگهجي ٿو ته اهي ڪنهن اهڙي ماڳ طرف وينديون آهن جن جو کيس اڳ ۾
 پتو ناهي هوندو. منهنجي دعا آهي ته هن جون وڪون سدائين ڪنهن نئين ماڳ طرف
 جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر

هجن. نئين منزل طرف هجن جتان هو موتي ته مٽھيارو ٿي موتي، جيئن مستقبل ۾ هو
 دُوربينيءَ جي مدد سان نظر اچڻ بجاءِ نشانبر نظر اچي. مونکي يقين آهي ته ايئن ئي
 ٿيندو، ڇو ته هو:

خواب خيال پروڙي — ٽڪ پڇي ٿو
 عڪس مصوري جوڙي — ٽڪ پڇي ٿو.

هڪ هڪ رنگ ملائي خيال چٽي ٿو
 برش رنگن ۾ پروڙي — ٽڪ پڇي ٿو

(پورو ٿيو)

پراڻ پبليڪيشن جهڙو جا شايع ٿيل ڪتاب

1. آسن جو آسمان (شاعري) قادر سيال جهڙائي
2. جنين لوهه لڱن ۾ (مضمون) محب پيل
3. مون مارو مڃيا (مضمون) شمس منگريو
4. موندان يا (مضمون) محمد ايوب پيڻيرو ڪڇي
5. ناياب نگر (شاعري) نياز ڀٽافي
6. پسي مڇ م موت (مضمون) عبدالقيوم ٽالپر
7. ديوان غمدل (شاعري) غلام حيدر ”غمدل“ سيال
8. ڪوڙمه (ڪهاڻيون) سجاد اختر ٽالپر
9. ذراوڙ جاڳ ۾ آهن (مضمون) محب پيل
10. اثر جي دائريءَ هيٺ (فڪريءَ جائزو) آدرش سنتوش گوماڻي
11. اُگمي ڪير ڳوڙها (شاعري) اياز رضوي
12. اهڙا جن اهڃاڻ (شخصيت ۽ سوانح) مرتب فقير سليمان لغاري
13. جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر (مضمون) فراق هاليپوتو
14. سنڌو ۽ هاڪڙو جا وهڪرا (تحقيق) عثمان راهوڪڙو

فراق هاليپوٽو اسان جو سچيت دوست ۽ سگهارو شاعر آهي. هڪ شاعر طور خاص ڪري نثري نظم جي هڪ اهم شاعر طور هن پنهنجي حيثيت ميجرائي ورتي آهي. پر نثر ۾ به سندس لکڻيون جامد نه پر متحرڪ آهن. جنهن جو ثبوت سندس هي ڪتاب ”جامد ۽ متحرڪ تخليقي قدر“ آهي. هي ڪتاب هڪ اڌ اسم کي ڇڏي

ڪري شاعريءَ جي مختلف ڪتابن تي لکيل سندس مهاڳن، اڀياسن ۽ تبصرن جو مجموعو آهي. فراق هڪ تخليق ڪار به آهي ۽ تخليقن جي باري ۾ سوچيندڙ سرجهڻ به آهي اهو ئي ڪارڻ آهي جو هي تخليقي ڪم ڪرڻ سان گڏ پنهنجي دؤر جي تخليقي ڪمن تي به راءِ ڏيندو رهيو آهي. سندس هي ڪتاب سنڌي نثري نظم جي هيئت توڻي ٽيڪنڪ جي باري ۾ سندس راين سان ڀرپور آهي، جيڪي نثري نظم لکندڙ شاعرن جي رهنمائي به ڪري سگهن ٿا ۽ هن صنف جي باري ۾ نئين ۽ صحتمند بحث کي جنم به ڏيئي سگهن ٿا. تنهن کان سواءِ هن ڪتاب ۾ شامل لکڻيون مجموعي طور اسان جي همعصر شاعراڻي دؤر جو عمومي منظر نامو به آهن، جن مان پروڙ پوي ٿي ته اڄڪلهه سنڌي شاعريءَ ۾ ڇا وهي واپري رهيو آهي.

فراق پنهنجي لکڻين تي محنت به ڪئي آهي، انهن کي مختلف وڌن ۽ هاڪارن اديبن ۽ شاعرن جي حوالن سان به سينگارڻو آهي، پر اهي علمي رعب ويهارڻ بدران پنهنجي ڪنهن علمي نقطي کي واضح ڪرڻ لاءِ ڪتب آندا آهن. هن گهڻي سادگيءَ ۽ چٽائيءَ سان شاعريءَ جي باري ۾ پنهنجن خيالن کي ترتيبيو ۽ سوڌيو آهي، جن منجهان سندس ايمانداري ۽ ڪنهن به رک رکاءِ کان سواءِ راءِ رکڻ وارو رويو به لڳاڪا پائيندي ملندو. هڪ طرح سان هي ڪتاب فراق جي همعصر سنڌي شاعريءَ جي باري ۾ نقط نظر کي اڀاري اڳيان آڻي ٿو. مونکي اميد آهي ته پڙهندڙ هڪ تخليقي شاعر جي، شاعريءَ جي باري ۾ هنن خيالن ۽ راين کي گهڻو مان ڏيندا.

بخشن مهر آڻوي

24-09-2018

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پڙهندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪُندڙ، پاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَنن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پئاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا،
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهچڻ چُپن ٿا،

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن،
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڌ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته

”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه

وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . **پ ن** The Reading Generation